

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

SALNAMELERE GÖRE DENİZLİ SANCAĞI EĞİTİM KURUMLARI (1839–1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMÜR KUMYOL

ÇANAKKALE
AĞUSTOS, 2019

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Tarih Eğitimi Bilim Dalı

Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839–1923)

Ömür KUMYOL
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ESENKAYA

Çanakkale
Ağustos 2019

Taahhütname

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839–1923)* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve değerlere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/08/2019

Ömür KUMYOL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

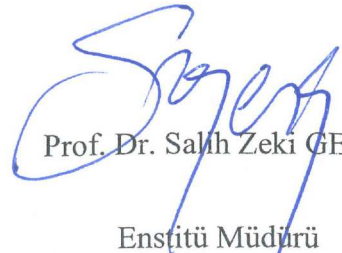
Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Onay

Ömür Albat tarafından hazırlanan çalışma, 27 Ağustos 2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Referans No: 10279595

	Akademik Unvan	Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi	Ahmet ESENKAYA	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Volkan MARTTİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Mesut YAVAŞ	
Yedek Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Oktay BERBER
Yedek Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Gürkan ERGEN

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Enstitü Müdürü

Önsöz

Eğitim, ulusların gelişmesini sağlayan ve medeniyetin temelini oluşturan en önemli adımdır. Eğitimin geçmişten günümüze değin geçirdiği evreleri inceleyen, eğitim tarihini konu alan birçok eser kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki ilerlemeleri ve eğitim kurumlarını ele alan bu eserlerin varlığına karşın eğitim alanındaki önemli gelişmelerine sahip olan Denizli Sancağı hakkında yeterli derecede çalışma mevcut değildir. Denizli'nin eğitim tarihi hakkında daha önce ortaya konan çalışmalar temelde Mithat Aydın'ın Denizli'de Eğitim (1878-1908), Denizli İdadisi ve Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi makaleleri, Selami Şenel'in Denizli'de Medreseler ve Müftüler Medresesi makalesi, Necdet Hayta ve Uğur Ünal'ın Maarif Salnamelerine Göre Denizli'de Eğitim-Öğretim (1839-1903) makalesi, Süleyman İnan'ın XIX. Yüzyıl Sonlarında Aydın Vilayet Salnamelerine göre Denizli Sancağı ve Halil İbrahim Babaoğlu'nun XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayet Salnamelerinde Denizli Sancağı yüksek lisans tezleridir.

Var olan çalışmaların yeterli olmayışı, bu alanın eğitim yönünden daha ayrıntılı şekilde araştırılmasına ve eğitim alanında kat edilen aşamaların tespit edilmesine karar verilmiştir. Araştırmanın dayanağı ana kaynakları Aydın Vilâyeti Salnameleri, Maarif Salnameleri, İlmiye Salnameleri, T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturacaktır. Bunun yanında gündem ile ilgili akademik çalışmalar, akademik makale, eserler ve ikinci el kaynaklardan yararlanılacaktır.

Çalışmanın amacı, eğitimin ve eğitim kurumlarının ilgili zaman aralığındaki değişim aşamaları ile Denizli Sancağının süreçteki yeri ve önemini incelemek olacaktır. Genel olarak Denizli'nin tarihsel geçmişi, İslam ve Osmanlı Devletleri dönemindeki ilmi faaliyetleri, Tanzimat'ın ilanından 1923'e kadar Denizli Sancağı eğitim kurumları incelenecektir.

Bunun yanı sıra eğitime katkısı olan kurumlardan kütüphanelere de yer verilecektir. Denizli Sancağındaki bu kurumlar ele alınarak Osmanlı'nın genel eğitim politikasına uyum sağlayıp sağlamadığı belirlenmeye çalışılacaktır. Konu farklı açı ve kaynaklardan ele alındığından eğitim tarihine dair ilerlemelere önemli ölçüde katkı sağlanacaktır.

Özellikle Denizli'de Basın kısmıyla ilgili kaynaklara, o dönem çıkarılan gazetelere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun dışında salnamelerin tarih açısından sınırlı oluşu ve bazı okulların adından söz edilmemesi çalışmanın önemli sınırlılıklarını oluşturmuştur.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyip bana yol gösteren, kıymetli hocam ve akademik danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Esenkaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ömür ALBAT KUMYOL

Çanakkale 2019

Özet

Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)

Araştırma konusu, *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumlarıdır (1839–1923)*. Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilanına kadar Denizli'deki eğitim, bilimsel veriler ışığında aktarılmaya çalışılmıştır. Devlet Arşivleri, Vilayet, Maarif ve İlmiye Salnameleri, Resmi Süreli Yayınlar, akademik makaleler, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, yerel araştırmalar taranmıştır. Araştırmada belge tahlili, tarama ve sentez yöntemi kullanılmıştır.

Amaç, önem, yöntem, evren, örneklem gibi araştırma öncesi yapılması gereken aşama aktarıldıktan sonra, arşiv ve salname tarzı veriler dışındaki kaynaklar taranarak işe başlanmıştır. Öncelikle Denizli'nin jeo-stratejik konumuna kısaca değinildikten sonra, tarihi süreçten modern Cumhuriyet'e kalan mirasa yer verilmiştir. Sıbyan Mektebi (Anaokulu) ile ilgili veriye ulaşılamadığı için ilgili gündeme yer verilememiştir. Osmanlı Devletindeki en yaygın eğitim kurumu olan medreselere yer verilmiştir. Denizli merkez ve kazalarındaki medreselerin sayısal anlamda çokluğu dikkat çekicidir.

Başkent İstanbul merkezli ve taşradaki uygulamaları ilgilendiren ve şekillendiren ilk uygulamalardan biri Denizli Maarif Komisyonu, Üyelikleri ve Müfettişlerdir. Denizli merkez ve kazalarında eğitim uygulamalarını şekillendirecek bu komisyon, çoğu sancılı süreçleri içeren dönemlerde bile görevini yapmaya büyük gayret göstermiştir.

Denizli merkezde modern anlamda ilk mektep 1883 yılında *Denizli Mekteb-i İbdidaisi* adıyla açılmış olup kaza ve köylerdeki ibdidai mekteplerinin açılması ve gelişmesi merkezdeki ibdidai mekteplerine paralel olarak devam etmiştir. Denizli sancağında 13 ibdidai mektebi mevcuttur. Denizli merkezde ilk rüşdiye mektebi 1871 yılında açılmıştır. Kazalardaki rüşdiye mekteplerinin açılması ve gelişmesi merkezdeki mekteplerle paralellik arz eder. Rüşdiye mekteplerinden biri, 1894 yılında Denizli İdadisi adını almıştır. İdadi

mektebi sadece Denizli'dedir. 1899 depremi Denizli eğitim hayatına önemli bir darbe vurmuş, toparlanma zaman almıştır.

Merkez ve kazalarındaki tüm ibdidai mektepleri, tüm rüşdiye mektepleri ile Denizli İdadisi ve Denizli Kız Rüşdiye Mektebi'nin idari yapısı, öğretmen, hizmetli kadrosu, öğrenci sayısı, gönderilen kitaplar ve farklı yıllardaki her türlü değişime yer verilmiştir.

Denizli'de Gayrimüslim mektepleri ve kütüphanelerden de bahsedilmiştir. Sonuç olarak Denizli'nin 84 yıllık eğitim hayatı bilimsel verilerle aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ibdidai, idadi, mektep, rüşdiye.

Abstract

Sanjak Denizli's Training Institutions According to Annuals (1839-1923)

The subject of this research is *Sanjak Denizli's Training Institutions According to Annuals* (1839-1923). Education from announcement of Tanzimat to declaration of Republic at Denizli is emphasized elaborately in the light of scientific data. State archives, state and education annuals, official timed publishings, Council of Higher Education Thesis Centre, academic articles, local researches have been scanned. In this research, document analysis, scanning and synthesis methods have been used.

After objective, significance, method, universe, sampling processes that need to be done in preliminary stage of research were conveyed briefly, resources besides archive and annual data were scanned primarily. Initially, geo-strategic location of Denizli was mentioned and then the heritage, which came from historical period to modern republic, was adverted. Due to the fact that the data about Sibyan Mektebi (pre -school) were not reached, the related subject could not be mentioned. However, medrese (Muslim theological), only and the most common education programme of Ottoman Empire was mentioned significantly. Numerical commonness of medreses (muslim theological) at Denizli province is remarkable.

One of the first applications, concerned and formed applications that were based the capital Istanbul and its provinces was Denizli Education Commission, Memberships and Inspectorships. The commission which would form Denizli and its provinces education applications, made a considerable effort for its objectives even in the mostly agony periods.

The first modern school named Denizli Mekteb-i İbdidaisi (Primary School) was opened up in 1883 and kept on parallel with established, developed at provinces and villages by depending on downtown primary schools (ibdidais). There have been thirteen ibdidai school at Sanjak Denizli. The very first Rüşdiye (Middle) Mektebi was founded in 1871.

Being opened up ve developments in provinces show parralelism. One of the Rüşdiye school was named Denizli İdadisi (Senior High School) in 1894. Senior High School was only in Denizli. The 1899 earthquake got a blow Denizli's education life; recovery took long time.

Entire ibdidai and rüşdiye mektepleri at downtown and provinces, stucture of Denizli İdadi (Senior High School) Mektebi and Denizli Kız Rüşdiye Mektebi (Girl's Middle School); number of teacher, janitor staff, student, books and changes in different years were mentioned. Non-muslim schools and libraries at Denizli were cited.

In conclusion,Denizli's eighty-four years education life were stated diligently with scientific data.

Keywords: ibdidai (primary school), idadi (high school) , rüşdiye (secendry school), school.

İçindekiler

Onay	v
Önsöz	iii
Özet	v
Abstract	vii
Kısaltmalar Listesi	xi
Bölüm I	1
Giriş	1
Problem Durumu	3
Amaç	4
Önem	4
Varsayımlar	5
Sınırlılıklar	5
Tanımlar	5
Yöntem	6
Araştırma Modeli	6
Evren Örneklem	7
Verilerin Toplama Amaçları	7
Verilerin Toplaması	8
Bölüm II	9
Denizli Sancağına Genel Bakış	9
Bölüm III	15
Denizli Medreseleri	15
Osmanlılarda Medrese	15
Denizli Medreseleri	20
Kazalardaki Medreseler	24
Garbikaraağaç (Acıpayam) kazası	24
Tavas kazası	27
Çal kazası	29
Sarayköy kazası	31
Bölüm IV	33
Denizli Maarif Komisyonu Üyeleri	33
Sancak Merkezindeki Maarif Komisyonu Üyeleri	33
Kaza ve Nahiyelerdeki Komisyonlar	35
Bölüm V	39
Denizli’de İbdidailer	39

Osmanlı'da İbdidai Mektepleri.....	39
Denizli İbdidai Mektepleri.....	42
Kaza ve Nahiyelerdeki İbdidai Mektepleri	45
Garbikaraağaç (Acıpayam) kazası ibdidai mektepleri	45
Tavas kazası ibdidai mektepleri.....	46
Buldan kazası ibdidai mektepleri.....	47
Çal kazası ibdidai mektepleri	48
Sarayköy (Saray) kazası ibdidai mektepleri	49
Kadıköy (Babadağ) nahiyesi ibdidai mektepleri	50
Acıbadem kasabası ibdidai mektebi	51
Köylerdeki ibdidai mektepleri.....	51
Denizli Merkez ve Kazalarındaki Kız (İnas) İbdidai Mektepleri	52
Bölüm VI	54
Denizli'de Rüşdiye Mektepleri	54
Osmanlıda Rüşdiye Mektepleri.....	54
Denizli Rüşdiye Mektepleri	57
Denizli Kız (İnas) Rüşdiye Mektebi	59
Kaza ve Nahiyelerdeki Rüşdiye Mektepleri.....	65
Tavas rüşdiye mektebi	65
Buldan rüşdiye mektebi	66
Sarayköy rüşdiye mektebi	67
Garbikaraağaç (Acıpayam) rüşdiye mektebi.....	68
Çal rüşdiye mektebi.....	68
Kadıköy (Babadağ) rüşdiye mektebi	69
Bölüm VII.....	71
Denizli İdadi Mektebi.....	71
Osmanlı'da İdadi Mektepleri	71
Denizli İdadi Mektebi.....	74
Bölüm VIII	82
Denizli'de Gayrimüslim Okulları	82
Bölüm IX	87
Denizli Kütüphaneleri	87
Sonuç	89
Kaynakça.....	92

Kısaltmalar Listesi

A. MKT.MHM.: Sadaret Evrakı Mektûbâ Mühimme Kalemî

ATAM: Atatürk Araştırma Merkezi

Bkz.: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Çev.: Çeviren

DH. MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

Ed.: Editör

H.: Hicrî

İ.MF.: İrade Maarif

M.: Miladi

MEB.: Milli Eğitim Bakanlığı

MF. MKT.: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa

S. : Sayı

S.N.M.U. : Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

SVA: Salname-i Vilayet-i Aydın

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDV İA: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yy.: Yüzyıl

Hicri ayların Rumuzları

M.: Muharrem

Ra. : Rebiü'l-evvel

R. : Rebiü'l-ahir

Ca. : Cemazi'l-evvel

C. : Cemazi'l-ahir

B. : Recep

S. : Şaban

N. : Ramazan

L.: Şevval

Z. : Zilhicce

Bölüm I

Giriş

Öğrenilen bilgilerin davranışa dönüştürülmesi bizzat eğitim olgusunu betimler. Öğretim ise öğretmenlerin öğrencilere aktarmış olduğu bilgilerin tümüne verilen addır (Akyüz, 2001, ss. 1- 2). Eğitim ve öğretim bir bütünün parçalarıdır. Bir toplumu ayakta tutan, işlerliğini sağlayan belki de en mühim unsur eğitim ve öğretimdir. Değişen dünya koşullarını, toplumun ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde olmayan, deyim yerindeyse kendini güncelleyen sistemler medeniyetleri çağın dışına iter. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl itibariyle durumu göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha net anlaşılır. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitim ve bilime önem vermesine rağmen son dönemlerinde yenilikleri takip etmede yetersiz kalması, askeri, mali ve dolayısıyla sosyal alanların bundan etkilenmesine yol açmış, devletin çöküş süreci hızlanmıştır.

Tanzimat'tan önce Türk-İslâm eğitim sisteminde yer alan faaliyetler daha çok dinî bilgilerin öğrenilmesi şeklinde olmuştur. Öğretimde dünyevî ve pratik içerikler yok denecek kadar azdır. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki askeri ve siyasi kazanımları devlet işleyişindeki aksaklıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Ordunun ve donanmanın yenilenmesi zorunlu hale gelmiş, böylece devleti yönetenler Batı'yı, Fransa'yı model alma konusunda zorlanmamışlardır. Dolayısıyla 18. Yüzyılda kurulan ilk modern devlet okulları askeri mektepler olmuştur. Modern bir ordunun kurulması oldukça güçlü bir malî kaynak gerektirmekteydi. Uygulanabilir vergi sistemi ve düzenli işleyen, merkezîyetçi idari yapı güçlü mali kaynaklara ulaşmanın tek yolunu oluşturmaktaydı. Tüm devlet kademelerinde yerleştirilmeye çalışılan bu yeni idari yapıya, ihtiyaç duyulan özellikte memur kadrosu yetiştirmek amacıyla 1839 itibariyle ilk modern devlet okulları kurulmaya başlanmıştır.

Çalışmanın ana kaynaklarını T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Devlet Salnameleri, Maarif Salnameleri, İlimiye Salnameleri ve Vilâyet Salnameleri oluşturmuştur. Bunun yanında konuyla ilgili çeşitli eserlerden de yararlanılmıştır. Amaç, Denizli Sancağı ile ilgili çalışmalara katkı sağlamaya çalışmaktır. Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçası olan bu bölgenin o dönemdeki eğitim politikasına ışık tutmak, günümüzün eğitim sistemine yarar sağlayacak bilgileri daha sistemli bir şekilde gün ışığına çıkarmaktır. Eğitim ile ilgili bilgilerin ortaya çıkarılması bu alandaki gelişmelere de fayda sağlayarak toplumun ilerlemesine katkıda bulunacaktır.

Tez sekiz bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, Denizli şehrinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre zarfında yaşanan siyasi, toplumsal, kültürel ve coğrafi değişiklikler kronolojik sıra çerçevesinde ele alınmıştır. İlk olarak iklim, bitki örtüsü, depremler ve yüzey şekilleri gibi coğrafi özelliklerinden bahsedilmiştir. Şehrin kuruluşu, Roma ve Bizans dönemleri, Türklerin Anadolu'ya gelişi ile bölgedeki faaliyetleri, Selçuklu hâkimiyeti ve Beylikler dönemi ardından bölgenin artık hep Osmanlı hâkimiyetinde kalması, Kuva-yı Milliye ruhu ile verilen asil başkaldırışı ve modern Cumhuriyet'e sahip çıkışı ana hatları ile aktarılmaya çalışılmıştır.

Denizli Sancağındaki medreselere öncelik verilmiştir. Peşinden Denizli Sancağı Maarif Komisyonları, başkanları, üyeleri ve diğer görevlilerden bahsedilmiştir. Sırasıyla merkez ve kazalardaki ibdidai mektepleri (ilkokul), rüşdiye mektepleri (ortaokul), Denizli İdadi mektebi, gayrimüslim okulları, eğitim ve öğretim kadroları ve öğrenci bilgilerine yer verilmiştir. Son bölümde kütüphaneler ile ilgili veriler aktarılmaya çalışılmıştır.

Denizli'nin bir asra yakın eğitim faaliyetleri, bilimsel veriler ve bilimsel yöntemler aracılığıyla derli toplu bir akademik çalışmanın konusu olacaktır.

Problem Durumu

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki ilerleyişini ve eğitim kurumlarını ele alan eserler olmasına rağmen, Denizli Sancağı hakkında çok fazla çalışma mevcut değildir. Özellikle araştırılacak olan 1839-1923 yılları arası döneme dair araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu alanın eğitim yönünden daha ayrıntılı bir şekilde araştırılmasına, eğitim alanında kat edilen aşamaların bir tarihçi bakış açısıyla akademik olarak tespit edilip değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Denizli Sancağındaki eğitim sistemi ve eğitim kurumları ile ilgili araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Türk eğitim tarihi içerisinde ilköğretim ve ortaöğretimin durumu nedir?
2. Bu süreç içerisinde meydana gelen yasal düzenlemeler ve değişimler nelerdir?
3. Denizli Sancağı ve kazalarında var olan mektep, medrese, gayrimüslim ve yabancı okullarının yapılış tarihi, mevcutları ve sancağa dağılımı nasıldır?
4. Mevcut eğitim kurumlarının öğretmen ve diğer memur kadrosu ile öğrenci sayıları hakkındaki bilgiler nelerdir?
5. Sancak ve kazalardaki eğitim-öğretim faaliyetleri, öğretmen tayinleri, ders araç gereçleri vb. eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili gelişmeler nasıl olmuştur?
6. Denizli Sancağındaki eğitim kurumları ile ülke genelindeki diğer okullarda yapılanma aynı olmuş mudur?
7. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimde yapılan reformlar Denizli Sancağında ne derece uygulanmıştır?
8. 1839-1923 yılları arasında Denizli Sancağında eğitim ve eğitim kurumları nelerdir?

Amaç

Araştırmanın amacı, eğitimin ve eğitim kurumlarının ilgili yıllar arasındaki değişim süreçleri ile Denizli Sancağının bu süreçteki yeri ve önemini incelemek olacaktır. Toplumların modernleşme sürecinde vazgeçilmez bir yeri olan eğitim, içinde yaşadığı toplumdaki tarihsel seyri ve gelişimi, bünyesinde barındırdığı problemleri, çözümleri ve doğurduğu sonuçları açısından değerlendirildiğinde genel olarak devletin bütününe özel olarak ise araştırmayı etkilemektedir. Bu araştırmanın amacı 1839-1923 yılları arasında Denizli Sancağı ve kazalarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerini Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Maarif, Devlet ve Vilayet salnameleri ışığında incelemektir. Eğitim ve eğitim kurumlarının söz konusu yıllarda geçirdiği değişimin Denizli Sancağına ne ölçüde yansıdığı ve Denizli Sancağının bu süreçteki yeri ve önemini incelemek de amaçlar arasındadır. Bu amaç doğrultusunda H. 1265-1325/M. 1848-1908 tarihleri arasında yayınlanan Devlet Salnameleri ve 1310-1321 yıllarında yayınlanan Maarif Salnameleri esas alınarak Denizli Sancağında bulunan mevcut eğitim kurumları ile ilgili elde edilen bilgiler tasnif edilmiştir.

Önem

Türk Eğitim Tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok genel nitelikli olup özellikle bölge ya da şehir eğitim tarihine yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgeleri ile Maarif, Devlet ve Vilayet Salnamelerinden faydalanarak yapılan çalışmalar yetersizdir. Bu çalışmada, Denizli Sancağının eğitim-öğretim faaliyetleri bilimsel verilere dayanılarak incelendiğinden, genel anlamda eğitim tarihine, özelde de Denizli Sancağının eğitim-öğretim faaliyetleri verilerine katkı sağlanacaktır.

Varsayımlar

Ele alınan tarih aralığında Denizli Sancağında, yapılan tüm ıslahatlara rağmen geleneksel eğitim kurumlarının modern eğitim kurumlarından sayıca daha fazla ve daha yaygın olduğu düşüncesi incelenecektir.

Denizli'nin eğitim-öğretim faaliyetlerine arşiv belgeleri, salnameler, akademik makaleler, kitaplar, ansiklopediler ve yerel araştırmalar eşliğinde Tanzimat'tan Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, Kurtuluş Savaşı döneminde eğitime ışık tutmaya çalışılmıştır. Günümüzde, hakkında kalıntı ve belge bulunamayan eğitim kurumlarının o dönemde yangın ve depremler sonucunda sayılı anlamında yok olmuş olabileceği peşin olarak kabul edilmiştir.

Sınırlılıklar

Araştırma alanı 1839-1923 yılları arasında Denizli Sancağı merkezi ile Acıpayam, Tavas, Buldan, Çal, Sarayköy kazalarını kapsamaktadır. Denizli Sancağına ait belgeler ışığında sancağın eğitim yönü ortaya konmaya çalışılacaktır. Denizli için çalışmanın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgeleri ile Maarif, Devlet ve Vilayet Salnameleri oluşturmaktadır. Salnamelerden elde edilen veriler doğrultusunda bu tarihler arasında Denizli Sancağında mevcut eğitim ve eğitim kurumlarına yer verilmiştir.

Tanımlar

Sâlnâme: “Yıllık belirli konulara dair yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap” (Develioğlu, 2006, s. 917).

Sıbyan Mektebi: “Beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerini veren ilköğretim kurumlarıdır” (Kazıcı, 2004, s. 86).

Rüşdiye: “İlk zamanlarda sıbyan mektebi üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip eğitim-öğretim kurumudur” (Kodaman, 1991, s. 91).

İdadi: “Kelime anlamı hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri olarak kullanılır. Rüşti-ye denilen ortaokuldan sonra yüksekokullara hazırlayıcı okuldur” (Develioğlu, 2006, s. 409).

Medrese: “Arapçada Derasse kökünden gelen Medrese kelimesi, öğrencinin ders okuyup, ilim öğrendiği yer manasına gelmekle beraber, sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseslerini ifade etmektedir” (Kazıcı, 2004, s. 50).

Sancak: “Tarihi terim olarak ülkenin idari taksimatından birine verilen isimdir. Liva olarak da bilinir” (Pakalın, 1995, s. 116).

Yöntem

Osmanlı Devleti'nin ilgili dönemdeki genel eğitim uygulamalarının taşrada nasıl uygulandığı, merkezdeki okullara paralellik gösterip göstermediği yolunda genelden özele bir yöntem takip edilmiştir. O dönemin eğitimini ele alan kaynaklardan yararlanılarak Denizli Sancağının eğitim durumu ile ilgili somut veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Nicel veriler arasında bağ kurularak karşılaştırma yöntemi ile kıyaslama yapılmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları olup araştırma konusu olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme de söz konusu olmaz. Bu nedenle literatürde eğitim tarihi ile ilgili kaynaklar taranarak 1839-1923 yılları arası Denizli Sancağının belgelerine ulaşılabilecek ve elde edilecek olan veriler Denizli'deki eğitim kurumları

ve hizmet tarzları araştırmanın alt amaçları doğrultusunda betimleyecek şekilde sentezlenmiştir. Denizli Sancağındaki sıbyan, rüşdiye, idadi, medrese ve kütüphaneler araştırılırken benzer örnekler, benzer sonuçlar verir düşüncesiyle ülke genelindeki vilayet ve sancaklarda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Böylece Denizli'deki okullar ile diğer istatistiki veriler ilişkilendirilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Tarama modelinde tarihsel yöntem kullanılarak yapılan bu araştırmada nitel araştırma metotlarından olan doküman incelemesi kapsamında o dönemle ilgili salname kayıtları ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Maarif, Devlet ve Vilayet salnamelerinden ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kütüphanelerinde bulunan eğitim tarihi ile ilgili telif eserlerden faydalanılmıştır.

Evren Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Osmanlı Döneminde 1839-1923 yılları arasında eğitimde yaşanan gelişmeler, Müslüman ve gayrimüslim eğitim kurumları ve yapıları, örneklemini ise 1839-1923 yılları arasında Denizli Sancağı dâhilinde eğitimde yaşanan gelişmeler, Müslüman ve gayrimüslim eğitim kurumları ve yapıları oluşturmaktadır.

Verilerin Toplama Amaçları

Araştırmanın temel kaynağı olan Aydın Vilayet Salnameleri incelenen dönem olan 1839-1923 yılları esas alınarak sınırlandırılmıştır. Konu ile ilgili olarak faydalanabilecek birincil-ikincil kaynaklar, kitap, makale, sözlük gibi kaynakların tespiti yapıp kaynaklardan elde edilen kurumsal bulgular ve bilimsel veriler bir araya getirilerek verilerin tasnifinden sonra Denizli Sancağındaki eğitim kurumları ile ilgili somut bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Verilerin Toplaması

Çalışmaya, araştırma alanı olan Denizli Sancağı ile kazalarının belirlenmesi ve araştırılacak dönemin sınırlandırılmasıyla başlanmıştır. Çalışmanın bütününde tarama yöntemi, belgesel ve bilgi tarama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın tarihsel boyutunu ve yakın tarihteki uygulamaları aydınlatmak, güncel uygulamalarla karşılaştırmak ve belgesel tarama yöntemini desteklemek amacıyla; arşiv belgeleri, salnameler incelenmiştir. Literatür taraması veri toplama tekniği yardımı ile de çalışmanın konusuna giren birincil ve ikincil kaynaklar taranarak çalışma konusuna, bilimsel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Literatür taramasında geleneksel bilgi kaynakları olan kitap, danışma kaynakları ve süreli yayınlara da başvurulmuştur. Ayrıca akıl yürütme metotlarından biri olan tümdengelim yönetimi ile Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden eğitim alanındaki gelişme ve yenileşme hareketleri hakkındaki genel bilgiler incelenmiş ve bu bilgilerden hareketle, bu gelişmelerin Denizli Sancağı ve kazalarındaki mevcut eğitim kurumları üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmayı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren kaynaklar araştırılarak derlenip ve sentezlenmiştir.

Bölüm II

Denizli Sancağına Genel Bakış

Denizli ili 28° 30' – 29° 30' doğu meridyenleri ile 37° 12' – 38°12' kuzey paralelleri arasında yer alır. Merkezin denizden yüksekliği 354 metredir (Özkan, 1999, s. 7-8). Denizli, Anadolu Yarımadasının güneybatısı, Ege Bölgesinin ise doğusunda; Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında geçit durumundadır. Doğuda Burdur, Afyon; batıda Aydın, Manisa; güneyde Muğla; kuzeydoğuda Uşak illeri ile komşudur. İlin yüzölçümü 12.134 km²'dir (Toker, 1984, ss. 5-6).

Denizli'nin toprakları, doğuda Toros silsilesinin batı ucu olan Teke Dağları, kuzeyde Gediz havzasının kuzey bölümü, batıda Güney Menderes masifi ve havzası, güneyde Dalaman havzası ve Teke Dağları gibi doğa yapılarıyla çevrelenmiştir. İlin komşu şehirlerle iletişiminin yaz-kış kesintisiz devamını sağlayan düzgün araç ve yolları olması şehri transit bir merkez haline getirmektedir. Coğrafi konum avantajlarıyla Denizli, tarih boyunca hep önemli bir kent konumunu sürdürmüştür (Coşkun, 2007, s.3).

Anadolu'nun güneybatısında yer alan Denizli'nin Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında bir köprü vazifesi görmesi iklimi ve bitki örtüsüne de çeşitlilik olarak yansımıştır). Ege Bölgesinde olmasına karşın iç bölgelerin iklimsel özelliklerini de bünyesinde barındırır. Genel ihtiva ile yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Esasen Denizli, iklimi yönünden İç Anadolu Bölgesine yakın değerler vermektedir. Tüm bu iklim verileri ve iklim koşullarının uygunluğu Denizli'ye doğal çekicilik katmaktadır ("Denizli Çevre Mühendisleri Odası Denizli Çevre Durum Raporu", 2012).

Yüzey şekilleri bakımından dalgalıdır. Alçak ve yüksek ovalar, yaylalar ve dağlar birbirini tamamlar. İl topraklarının yaklaşık yarısını dağlar, yarısını da ovalar, platolar ve yaylalar oluşturmaktadır. Denizli şehir merkezi, Karcı Dağı eteklerinde yer almıştır (Yalçın,

1974, s. 7). Şehir bu konumu itibariyle Ege Bölgesi ve Anadolu'nun yüksek kesimleri arasında bir geçiş güzergâhı üzerinde yer alır. Şehrim etrafında verimli arazilerin bulunması, doğal kaynaklar açısından zengin oluşu ve konumu sayesinde tarih boyunca bölgesinin önemli merkezlerinden biri olmuştur (Belge, 2018, s. 171).

Denizli'de deprem etkisinin yoğun olduğu bölgeler; Büyük Menderes ve Gediz Çöküntü alanları, Çürüksu çöküntü alanı, Pamukkale-Karahayıt fayı, Honaz-Karateki fayı, Denizli il merkezi güneyindeki Babadağ fayı, Çivril ve Acıgöl fayları, Dinar fayı, Çameli-Göhlhisar faylarıdır. Bu bölgelerde yer alan antik kentlerin hiçbiri günümüze ulaşamamıştır, tamamı depremler nedeniyle yıkılmıştır. Yıkılan ya da çöken kentlerden kaçan insanlar yeni kurdukları yerleşim alanlarında yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Pamukkale ve Laodikya'nın da asıl yıkılış nedeni depremlerdir (Özpinar, 2004, s.10). Bugün Laodikya harabelerinden kalanların neredeyse tamamı Roma devrine aittir (Kemal Şakir, 1927, s.12).

Laodikya (Eski Denizli), Denizli'nin altı km dışındadır. Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde Ege Bölgesinin büyük şehirleriyle ekonomik ilişkileri olan bayındır bir şehir haline gelmiştir. Laodikya en parlak dönemini Romalılar zamanında yaşamıştır (Sartiaux, 1955, s. 40). Bölge Türk hâkimiyetine kadar Bizans yönetiminde kalmıştır (Demir, 2017, s. 17). Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyet dönemlerinde Denizli ve çevresinde kurulmuş olan yerleşimler; Taba (Tavas), Kolosia (Honaz), Hierapolis (Pamukkale), Tirepoli (Direbolu) olmuştur (Kemal Şakir, 1927, s. 10).

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya egemen olmaya başlayan Türkler, 1077'de Denizli'yi de hâkimiyet altına almışlardır. Türk hâkimiyetiyle birlikte Laodikya *Lâdik* olarak anılmaya başlanmıştır (Altıparmak, 2008, s.8). 16. yüzyıldan itibaren bu isim Denizli şekline girmiştir. 16. ve 17. Yy'da bazı kayıtlarda Denizli adına rastlansa da yaygın olarak Laodikya, *Lâdik/Lazık* adları kullanılmış, Osmanlı klasik döneminde ise *Lazıkkıyye* olarak anılmıştır (Akbulut, 2008, s.8).

Yaklaşık 20 yıl süren hâkimiyet I. Haçlı Seferleri sırasında son bulsa da Haçlı ordularını yenilgiye uğratan Selçuklular 1102 tarihinde Denizli ve çevresini tekrar kazanmıştır (Özçelik, 2006, s.29). Türkiye Selçuklularının 1243 yılında Köseadağ Savaşı ile Moğollar karşısında aldığı yenilgi neticesinde Denizli ve çevresi İnançoğulları Beyliği hâkimiyetine girmiştir (Coşkun, 2007, s.12).

Denizli 1276 yılında Germiyanogulları hâkimiyetine girmiştir (Kanca, 2005, s. 15). 1381'de Germiyanoglu Süleyman Şah kızını Yıldırım Bayezid ile evlendirince Denizli'nin de içinde bulunduğu beylik topraklarının önemli bir bölümü çeyiz olarak Osmanlıya verildi. Böylece Denizli, Osmanlı topraklarına katılmış oldu (Uzunçarşılı, 1982, s. 58). Ankara Savaşı yenilgisinin ardından Denizli, Timur tarafından tekrar Germiyanoglu Beyliğine verilmiştir. 1429 yılında ise kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Varlık, 1974, ss. 92-93).

1836 yılına gelindiğinde Anadolu'nun idari teşkilatında yeni bir dönem başladı. Eski vilayetler tamamen ortadan kalkarken Anadolu'nun batısında geniş alanlı bölünmeler olmuş, Denizli, Kütahya Sancağından ayrılmıştır (Baykara, 2000, ss. 121-122). 1845 yılında Denizli, Aydın Vilayetine bağlanmıştır (Baykara, 1966, s. 4). Tanzimat'la birlikte idari alanda önemli değişiklikler yapılmış, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnameleri ile ülke; vilayet, sancak (liva), kaza ve köy olmak üzere idari birimlere ayrılmıştır (Özçelik, 2006, s. 31).

II. Abdülhamid döneminde Denizli; Buldan, Tavas ve Sarayköy'ü içine alacak şekilde 1883 yılında *liva* (sancak) statüsüne yükseltilmiştir. 1884 yılında Çal kazası ve 1888 yılında Garbikaraağaç (Acıpayam) kazasının Denizli'ye bağlanması ile Osmanlı'nın son yüzyılında neredeyse bugünkü Denizli sınırları oluşturulmuştur (Ertaş, 2006, s. 73).¹

¹ Civrîl, 1924 yılında Denizli'ye dâhil edilmiştir

Bu dönemde Denizli Sancağı yönetim açısından değerlendirildiğinde kazaları; Merkez, Sarayköy, Çal, Tavas, Buldan, Garbikaraağaç' tır. Denizli'nin nahiyeleri ise; Manas, Kadıköy, Dedeköy (Baklan), Aberlerdir. Merkeze bağlı 91, Sarayköy'e bağlı 31, Çal'a bağlı 61, Tavas'a bağlı 78, Buldan'a bağlı 38, Garbikaraağaç'a bağlı 89 olmak üzere toplamda 385 köyü bünyesinde barındırmaktaydı (Yıldız, 2013, s. 61).

Denizli ve çevresinin Türk hâkimiyetine girmesiyle bölgede bulunan gayrimüslim halkı Türk-İslam yönetim biçimi içerisindeki konumlarına sahip olmuştur. Hem Selçuklular hem de Osmanlı Devleti zamanında *zimmi* statüsünde yani İslam egemenliğini tanıma şartı ile Müslüman toplumun diğer semavi din mensuplarına konukseverlik ve koruma sağladığı, süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eden konumda yaşayan azınlıklar, Denizli'deki gayrimüslim tebaayı oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemini yaşadığı 16. yüzyılda Denizli'de bulunan 22 mahalleden sadece birine sahip olmuşlar ve hayatlarını burada sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşamış olduğu sıkıntılar neticesinde ortaya çıkan nüfus ve yerleşme hareketleri, Denizli ve çevresindeki gayrimüslim tebaanın nüfus içerisindeki oranının gittikçe azalmasına sebep olmuştur. (Kodal, 2005, s. 38)

16. Yy'da Denizli ve çevresindeki yerleşik nüfusun %90'ı Türk ve Müslüman idi. 1580 yılı kayıtlarına göre Denizli'de 22 mahalleden sadece bir tanesi Gayrimüslim mahallesi idi. 1228 kişi olan Denizli nüfusunun sadece %3,5 yani 44 kişi Gayrimüslim iken %96'sı da Müslüman Türk nüfusa aittir (Ünal, 1988, s. 206). Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Bu sayımda asıl amaç yeni ordu için asker ve erkeklerin sayımı ve mülklerin yazımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayıma göre Denizli'nin erkek nüfusu 7.487 İslam, 358 Hristiyan olmak üzere toplam 7.845 idi (İnan, 2004b, s. 5).

20. Yy. başında Denizli Sancağındaki nüfus ve yerleşim şeklinde önceki dönemlere göre hareketlilik görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşadığı

iktidarsızlıklar nüfus yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dönemde Denizli Sancağında nüfus 40.958 kişi idi. Sancakta Tavas kazası 27.496 kişi ile birinci sırada yer almaktadır. Onu 24.209 kişi ile Çal, 23. 123 kişi ile de Garbikaraağaç takip etmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi bu yıllarda Denizli nüfusu çoğunlukla Türk ve Müslümandır. Bunu sırasıyla Rum, Ermeni, Musevi ve ecnebler takip etmektedir. Sancakta Müslüman nüfus 234.040 kişidir. Rum nüfus 3,328; Ermeni nüfus 616; Museviler 37; ecnebler ise dört kişidir. Azınlıklar içinde en kalabalık nüfus Rumlara aittir (Baykara, 1989, ss. 178-179).

13. yy sonunda, tarih sahnesine çıkışından itibaren güçlü bir merkezi yapıya sahip olan Osmanlı Devleti (Turan, 2004, s. 15), klasik çağın ardından içerde ve dışarda sorunlarla boğuşmaya başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik hareketleri, endüstri devrimi, sömürgecilik, kapitülasyonlar, dış borçlanma gibi meseleler ülke içinde ve uluslararası alanda büyük problemler doğurmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İttifak Devletleri yenilmiş, galip devletler ile şartları ağır bir ateşkes imzalanmıştır. Mondros Ateşkesinin ardından işgaller başlamıştır (Aybars, 1998, s. 79). İzmir'in işgali üzerine Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Bey ve Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey önderliğinde miting düzenlenerek silahlı mücadeleye karar verilmiştir. Böylece Denizli Kuvay-i Milliyesi için çalışmalara başlanmıştır. 29.05. 1919 tarihinde Denizli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. 31 Temmuz 1919'da Nazilli işgal edilince cephe Sarayköy ve Menderes'in güneyine çekilmiştir. 12 Temmuz 1919'da Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri dağıtılarak Heyet-i Milliye kurulmuştur. Cemiyetin başında Mutasarrıf Faik Bey'le Müftü Hulûsi Efendi gelmiştir (Köstüklü, 1999, ss. 66-67).

4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne seçilen temsilciler; Belevili Yusuf Bey, Necip Ali Bey ve Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey'di. Kongrede temsilci olarak Mutasarrıf

Müfit Bey seçilmiştir (Tütenk, 1949, s. 78). Daha sonra bütün milli cemiyetler birleştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. 24 Haziran 1920'de Aydın Cephesi bozulunca Yunan ordusu Buldan'ı işgal etmiştir. Büyük Taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinde ilk önce Çivril Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Buldan ise 4 Eylül 1922'de işgalden kurulmuştur. Böylece Denizli'nin işgal altındaki toprakları Mustafa Kemal Paşa komutasındaki düzenli ordu ve Kuvay-i Milliye desteği ile işgalden kurtulmuştur (Kodal, 1998, s. 1040).

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Denizli Sancağını temsilen dört milletvekili yer almıştır. Sarayköy, Çal, Garbikaraağaç (Acıpayam), Buldan, Tavas kazaları da bu sancağa bağlıydı (Altıparmak, 2008, s. 19). Denizli, Aydın vilayetinden Bakanlar Kurulu Kararı ile 1920 yılında ayrılmıştır. Bu kararın gerekçesi Denizli'nin Aydın'a uzak olması ve dolayısıyla bu durumun resmi ve diğer işlemleri zor duruma sokması olarak açıklamıştır. Bu yüzden, işlerin kolaylaşması için, Denizli'nin Aydın vilayetinden ayrılarak *müstakil* hale getirilmesi düşünülmüştür (İnan, 2004a, s. 39).

Bölüm III

Denizli Medreseleri

Osmanlılarda Medrese

İslam tarihinde medrese, orta ve yüksek seviyelerde eğitim-öğretim veren örgün müesseselerin genel adıdır (Baltacı, 2002, s. 447). Devletin ihtiyaç duyduğu her alanda nitelikli insan yetiştirmeyi hedefleyen medreseler, devlet yönetiminde de aktif rol oynayan bireylerin yetiştirildiği eğitim-öğretim kurumları durumundadır (Hızlı, 2002, s. 426).

Medreselerin kuruluş esası *fıkıh* ilmini öğretmektir. 11. Yüzyılda Nizamiye Medreseleri *fakih* yetiştirmek üzere kurulmuştur (İhsanoğlu, 1998, s. 232). İlk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslâm medeniyetinin meydana gelmesinde medreselerin büyük rolü olmuştur. Vakfa bağlı bir müessese olarak açılan ve dini, sosyal yönü ağır basan medreseler, başlangıçta gayet güçlü kurumlardı. Bu güçleri siyasi otoritenin kontrolünden uzak kalmalarından kaynaklanmaktaydı (Demirel, 2007, s. 4). Osmanlı eğitim-öğretim sistemi içinde sıbyan mekteplerini bitiren öğrenciler tahsillerini medreselerde devam ettirirdi (Hızlı, 2002, s. 433).

Selçukluları örnek alan Osmanlılarda ilk medrese, 1331 yılında Orhan Gazi tarafından kurulmuştur. İznik'te kurulan bu medrese *İznik Orhaniyesi* olarak anılmaktadır (Öktem, 2004, s. 271). Eğitim ve bilime önem veren ilk Osmanlı sultanları kısa sürede diğer Osmanlı kentlerinde de yeni medreselerin ortaya çıkışına ön ayak olmuşlardır. Bu sayede daha Bayezid döneminde (1389-1402) Osmanlı Devleti devrin ileri bir bilim merkezi haline gelmiştir (Koçer, 1991, s.10).

Medreseler, 1331'de kuruluşundan 1924'te tamamen kaldırılmasına kadar geçen sürede bazı aşamalardan geçmiştir. Osmanlı Devleti, bir asırlık evrede İznik, Gelibolu, Bursa

ve Edirne medreseleri ile kuruluş ve teşkilatlanmasının ilk örneklerini ortaya koymayı başarmıştır. Gelişen Osmanlı medreselerindeki eğitim-öğretim yöntemi, Osmanlı'dan önceki İslam Devletlerinde uygulanan yöntemin bir benzeridir. Artık Osmanlı da medreseler arttıkça, derece ve sınıflamaya tabii tutulmuştur. Osmanlı medrese modeli Kanuni Sultan Süleyman'ın 1557 de yaptırdığı Süleymaniye Medreseleridir (Yılmaz, 2002, ss. 9-12).

1528-1598 yılları arasında dini nitelikli *Yirmili Medreselerde Belagat, Kelam, Fıkıh; Otuzlu Medreselerde Belagat, Kelam, Fıkıh ve Hadis; Kırklı Medreselerde Belagat, Usul-i Fıkıh, Fıkıh ve Hadis; Ellili Medreselerde Tefsir, Usul-i Fıkıh, Fıkıh ve Hadis* tir. Sahnı saman *Medreselerinde Tefsir, Usul-i Fıkıh, Fıkıh, Hadis*'tir. *Altmışlı Medreselerinde Tefsir (Kur'an'ın yorum ve açıklaması), Usul-i Fıkıh (Hukuk Yöntemi), Fıkıh (Hukuk), Hadis (Hz. Peygamberin konuşmaları, tüm davranışları), Kelamdır (İnanç Sistemi)* (Demiralp, 1997, s. 6).

Okutulan dersler ilk ve orta düzey medreselerde özet şeklinde, yüksek dereceli medreselerde ise ayrıntılı olarak işlenirdi. Bizzat müderrisin nezaretinde yürütülen derslerin işlenmesi, *seçilen kitabın takip edilmesi* şeklinde olurdu. Belli sürede okunması gereken kitap ya da kitapların belirli bölümleri tamamlanmadıkça başka bir derse geçilmesi söz konusu olmazdı. Ders veya kitap geçme yöntemi uygulanırdı (Hızlı, 2008, ss. 28-29).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih'in tahta çıkışına kadar geçen bir buçuk yüzyıllık sürede Osmanlılarda felsefenin yanı sıra mantık, daha önce Selçuklu medreselerinde olduğu gibi, okutulmaya devam etmiştir (Öktem, 2004, s. 274). Osmanlı Devleti, Kur'an ve Hadis gibi temel dersler Arapça olduğundan, bir yıl Arapça eğitimi dil hazırlık dersi gibidir. Bunun dışında özellikle divan edebiyatı şairlerinin Farsça ağırlıklı şiirler yazması, Farsçanın da Osmanlı medreseleri ve aydınları arasında yaygın bir yabancı dil olduğunu göstermektedir (Özkan, 2010, s.1786).

Örgün eğitim kurumu olan medreselerin temel ögesi olan *öğrenciler, öğretmen* ve ona yardımcı konumda bulunan *muid* (yardımcı öğretmen, yardımcı /gözlemci) ve *mülazımları* (stajyer) eğitim-öğretim kadrosu içerisinde yer almaktadır. Bunun dışında *medrese şeyhi, kütüphaneci, mücellit* (kitap ciltleyen kişi), *imam, müezzin, kapıcı, temizlikçi, sucu, kandilci* gibi görevliler de mevcuttur (Cihan, 2002, s. 31).

Medreselerde 16. Yy ortalarına kadar eğitimin merkezinde müderrisin olduğu bir sistem hâkimdir. Aslında bu gelenek Osmanlılardan öncesine dayanır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin sınırları ve içeriği devlet tarafından net olarak belirlenmemiştir. Sınır ve içerik vakıf kurucularının kısmen tespit ettiği ama daha çok geleneğin yönlendirdiği biçimde yürütülmüştür. Devlet, medreseleri sadece yakından takip etmeye çalışmış ancak müdahale mekanizmasını büyük ölçüde işletmemiştir (Hızlı, 2008, s. 28).

Erken Osmanlı döneminden itibaren külliye'nin bir parçası olarak veya bağımsız yaptırılan medreseler, 17. ve 18. yüzyılda değişen külliye anlayışı içerisinde yine bağımsız olarak tasarlanmışlardır. 17. yüzyılda ortaya çıkan *küçük külliyeler* ya da *medrese merkezli külliyeler* olarak isimlendirilen külliye şeması, 18. yüzyılda da benimsenerek uygulanmıştır. Osmanlı mimarisinde, medreselerin külliye'nin bir parçası veya bağımsız mekân olması arasında bir fark gözetilmemiştir. 17. ve 18. yüzyılda medreselerin şemasını belirleyen üç temel unsur olan avlu, hücre dizilişi ve dersane kompozisyonunda geleneksel özellikler ile biçimsel kaygıların dikkate alındığı tasarımlar söz konusudur (Köşklü, 2002, ss. 250-251). Bina öğeleri *mescit, portal* (taçkapı), *avlu, eyvan, türbe, kışık dersane, hücre* (öğrenci odaları) (Yaldız, 2003, s.45).

II. Mehmet zamanında hız kazanan bilimsel ve kültürel gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni öncü konuma ulaştırmıştır. Osmanlıların siyasi ve askeri alanlarda bilimden uzaklaşma eğilimi, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Dolayısıyla 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medreseler eski cazibesini yitirmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Avrupa'daki

bilimsel ve teknik gelişmeleri izlemekte yetersiz duruma dűřen medreseler çağın gereksinimlerinden hızla uzaklaşmaya başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 23).

Medreselerle ilmiye sınıfının yetersizliği ve yozlaşması dűnemin devlet adamlarının dikkatinden de kaşmamıştır. Daha Kanuni Sultan Sűleyman dűneminde ait bir kanunnamede *ğrencilerin oldukça az kitap ve ders okuyup bir an önce st makamlara çıkmayı amaçladıkları* belirtilerek, *đretmenlerden öğrencilerin ciddi çalışmaları, kitapları eksiksiz okumaları ve sűrelerinin kısaltılmaması* istenmiştir. Yine III. Murat'ın veziriazama gönderdiği bir fermada *medreselerin Fatih zamanındaki gibi yoluna konması, haksız yere çeşitli makamlara getirilen müderrislerden bu mevkilerin geri alınması ve makamların ehline, ilmi ve fazileti olanlara verilmesi* emredilmiştir. Ancak birçok ıslah çabası sonuçsuz kalmıştır. (Akyűz, 1999, s. 77).

Nihayet, 19. yy Tanzimat aydınlarının eğitimdeki Batılılaşma alışmaları medreselerin modernizasyonunun mümkün olamayacağını gösterince (Yaltkaya, 1999, s. 466), Avrupai tarzda (Fransız tarzında) yeni okulların kurulması en kestirme ve kolay yol olarak grnműřtr. Bununla beraber kendilerini modern bilimlere, eleştiriye, araştırma ve incelemeye kapatan medreseler, modern eğitim kurumlarının gelişmesine engel olmaktan da geri kalmamışlardır. İşte 19. yy sonlarında modern eğitimin filiz vermeye başladığı Denizli'de de genel manzara bu yönde olmuştur (Aydın, 2006, s. 466).

1890 tarihli Aydın Vilayet Salnamesinden Denizli merkez kazadaki 12 medresenin Denizli eğitim hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlařılmaktadır². 1897'den sonra Denizli ve kazalarındaki medreselerin sayısında görülen artış, medreselerin konum ve etkisini sürdürdüğünün bir işareti olarak grlebilir. Denizli merkezde medrese sayısı 1897'de 22'ye, 1898'de ise 29'a ıkmıřtır³. Kazalarda 1897'de Buldan'da yedi, Tavas'ta iki ve al'da 

² SVA-1308, s. 453.

³ SVA-1315, s. 334; 1316, s. 315.

medrese bulunmaktadır⁴. Ancak bu medreselerin kaza merkezlerinde bulunduğu kolayca anlaşılmaktadır. 1898 yılından itibaren Maarif Salnamelerinde 1898-1908 yılları arasında Denizli ve kazalarındaki (Buldan hariç) medreseler ve bu medreselerde öğrenim gören öğrenci sayıları da mevcuttur.

Denizli livası; 1898-1903 yılları arasında 29/31 medrese mevcutken, 477 öğrenci sayısı 1899'da 427'e gerilemiştir. 1900 yılında, 518 öğrenci sayısı bir yıl sonra 118 artış göstermiştir. 1903 yılında medrese sayısı 31, öğrenci sayısı 729'a çıkmıştır⁵.

Sarayköy; 1898 yılında 10 medrese, 150 öğrenci mevcuttur. Durum bir yıl sonra da yaklaşık aynıdır. 1900'de medrese sayısı 24'e, öğrenci sayısı 682'e yükselmiştir. 1901'de medrese sayısı değişmemiş öğrenci sayısında 73 kadar artmıştır. 1903'de bir medrese eksilerek, öğrenci sayısı da 681'e gerilemiştir⁶.

Tavas; 1898 yılında 20 medresede 683 öğrenci bulunmaktadır. 1899'da yılında medrese sayısı aynı olup, öğrenci 32 artmıştır. 1900 yılında altı medrese, 295 öğrenciye gerilemiştir. 1901 ve 1903 yıllarında aynı sayıdaki medreselerde, öğrenci sayısı 13 artmıştır⁷.

Çal; 1898 yılında 27 medrese, 951 öğrenci bulunmaktadır. 1899 yılında aynı sayıdaki medreselerde, öğrenci sayısı 31 azalmıştır. 1900-1901 ve 1903 yıllarında 25 medresede, 685 öğrenci sayısı 80 kadar artmıştır⁸.

Garbikaraağaç (Acıpayam); 1898 yılında 29 medrese, 881 öğrenci; 1899 yılında 23 medrese, 748 öğrenci bulunmaktadır. 1900-1901 ve 1903 yıllarında 31 medrese, 1050 öğrenci birer yıl arayla 79 öğrenci artışıyla 1129'e ve on öğrenci artışıyla 1139'a ulaşmıştır⁹.

⁴ SVA-1315, s. 343, 351, 369.

⁵ SNMU-1316, s. 918-926; 1317, s. 1018-1026; 1318, s. 1128-1140; 1319, s. 428-434; 1321, s. 378-382.

⁶ Aynı yer.

⁷ Aynı yer.

⁸ Aynı yer.

⁹ Aynı yer.

Maarif ve Vilayet Salnameleri veriler açısından birbirine paraleldir. 1903 yılında Denizli merkezde ve Garbıkaraağaç'ta 31 medrese bulunmaktadır. Bunları 25 medrese ile Çal, 23 medreseyle Sarayköy, altı medreseyle Tavas izlemiştir. Buldan'a ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. 1900 yılı itibariyle daha önce Tavas'ta kayıtlara geçen 14 medrese Sarayköy'e dâhil olmuştur. Özellikle Çal ve Garbıkaraağaç kazalarında olmak üzere medreselerin çoğu yardım ve bağışlarla yapılmıştır.

Denizli merkezdeki medreseler genel bir artış söz konusu olmuştur. 1898 yılında 477 olan mevcut 1903 yılında 729'a yükselmiştir. Kazalarda da benzer durum arz eder. Kaza medreseleri toplu halde ele alındığında ilk Maarif Salnamesinde öğrenci sayısı 3.139'dur. 1903 tarihli son Maarif Salnamesinde sayı 3622'ye yükselmiştir. Dolayısıyla hem Sancak merkezinde hem de kazalarda öğrencilerin medrese iştirakinde önemli oranda artış göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Denizli Sancağında, tüm vilayet ve sancak merkezlerinde olduğu gibi, medrese sayısının okul sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Medrese adları; kurucusu, ilk ders veren hocası veya bulunduğu yerin adına göre verilmiştir (Hayta ve Ünal, 2006, s. 452).

Denizli Sancağı genelinde 29'u Denizli, 10'u Sarayköy, 20'si Tavas, 27'si Çal ve 29'u da Garbi Karaağaç kazalarında bulunan toplam 115 medresenin adları, buldukları yerler, öğrenci miktarları ve kurucuları sırasıyla sunulmaktadır¹⁰.

Denizli Medreseleri¹¹

Veli Efendi Medresesi: Kayalık mahallesinde bulunan medresenin kurucusu İbrahim Ender Bey idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de 68, 1900'de 35, 1901 ve 1903'de 42 idi.

¹⁰ SNMU-1316, s. 918-927; 1317, s. 1018-1026; 1318, s. 1132-1140; 1319, s. 428-435; 1321, s. 378-382.

¹¹ Aynı yer.

Hacı Ali Efendi Medresesi: Kayalık mahallesindeki medresenin kurucusu Hafız (Hacı) Ali Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de on, 1900-1901 ve 1903'de 45 idi.

Erzurumi İsmail Efendi Medresesi: Kayalık mahallesinde bulunan medresenin kurucusu Erzurumi İsmail Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da dokuz, 1900'de 12, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Hacı Kara Efendi Medresesi: Yorgan Battı'daki medresenin kurucusu Kara Hacı Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de 28, 1900-1901 ve 1903'de 29 idi.

Şerif Efendi Medresesi: Topraklık'ta bulunan medrese yardımlarla yaptırılmıştır. Öğrenci sayısı 1898-1899'da altı, 1900'de beş, 1901 ve 1903'de sekiz idi.

Cibilizade Medresesi: Topraklık'taki medresenin kurucusu Yusuf Bey idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 30, 1900-1901 ve 1903'de 15 idi.

Recebzade Medresesi: Hacı Kılan'daki medrese yardımlarla yaptırılmıştır. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 15, 1900'de 12, 1901'de 11, 1903'de 17 idi.

Sarı Keçili Medresesi: Hacı Kılan'daki medresenin kurucusu Sarı Keçili Süleyman Efendi idi.

Hamidi Ahmet Medresesi: Pelitlibağ'daki medresenin kurucusu Tavashızade Osman Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898'de beş, 1899'de yedi, 1900'de iki, 1901 ve 1903'de altı idi.

Musa Efendi Medresesi: Pelitlibağ'da bulunan medresenin kurucusu Kasap Oğlu idi. Öğrenci sayısı 1899'da altı, 1899'de on, 1900'de altı, 1901 ve 1903'de dokuz idi.

Kadı Köylü Hasan Efendi Medresesi: Pelitlibağ'daki medresenin kurucusu Kadı Karyeli Hasan Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898'da iki, 1899-1901 ve 1903'de dört idi.

Konevizade Medresesi: Dükkanönü mevkiindeki medresenin kurucusu Konevizade Şeyh İbrahim Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da beş, 1900-1901 ve 1903'de 18 idi.

Sinirci Medresesi: Delikli Çınar'daki medresenin kurucusu İnce Kara Hacı Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de beş, 1900'de on, 1901 ve 1903'de 13 idi.

Şeyh Ahmet Efendi Medresesi: Delikli Çınar'daki medresenin kurucusu Şeyh Hasan Oğlu Osman Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1900'de on, 1901 ve 1903'de 20 idi.

Hacı Musa Medresesi: Değirmenönü mevkiindeki medresenin kurucusu Hacı Musa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 30, 1900-1901 ve 1903'de 39 idi.

Şeyh Mehmet Efendi Medresesi: Değirmenönü mevkiindeki medresenin kurucusu Şeyh Abdullah Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1900'de 15, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Güzelgüllü (Gözlüklü) İsmail Efendi Medresesi: Horselaz'daki medresenin kurucusu Gazelcizade Hacı Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de 40, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 34 idi.

Akserili (Aksaraylı) Medresesi: Musa Ağa'daki medresenin kurucusu Ali Ağa Oğlu Hacı Hüseyin (Efendi) Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898 ve 1899'da altı, 1900'da on, 1901 ve 1903'de 31 idi.

Şirvani Şeyh Medresesi: Musa Ağa'daki medresenin kurucusu Tavaslızade Osman Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'de 13, 1900'de 15, 1901 ve 1903'de 20 idi.

Hafız Ömer Efendi Medresesi: Saltak'taki medresenin kurucusu Hacı Halil Oğlu İsmail idi. Öğrenci sayısı 1898'da 24, 1899'da 21, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 34 idi.

Medrese (adı belirlenememiştir): Sırakapu'daki medresenin kurucusu Hacı Molla Hüseyin idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da beş, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 27 idi.

Küçük Şeyh Mehmet Medresesi: Çaybaşı'ndaki medresenin kurucusu Küçük Şeyh Mehmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 31 idi.

Ali Kuruzade Mustafa (Efendi) Medresesi: Molla Bağ'daki medresenin kurucusu Hacı Ahmet kerimesi Ümmühani idi. Öğrenci sayısı 1898'de 55, 1899'da altı, 1900'de 35, 1901 ve 1903'de 42 idi.

Eski Müftü Medresesi: Eski Müftü mevkiindeki medresenin kurucusu Hacı Musa idi. Öğrenci sayısı 1898'de 15, 1899'da 16, 1900'de 15, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Kaymakçızade Medresesi: Hatipoğlu mevkiindeki medresenin kurucusu Kaymakçızade idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da sekiz, 1900-1901 ve 1903'de 18 idi.

Beyşehirli Medresesi: Uçancıbaşı mevkiindeki medresenin öğrenci sayısı 1900'de beş, 1901 ve 1903'de sekiz idi.

Maksudzade Medresesi: Hacı Kılan'daki (Kaplan/Geylan) medresenin kurucusu Tavaslızade Osman Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1900'de on, 1901 ve 1903'te 14 idi.

Hacı Hüseyin Efendi Medresesi: Honaz'da Hisar mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898-1899'da 15, 1900-1901 ve 1903'de 35 idi.

Hacı Hüsnü Efendi Medresesi: Honaz'da Hisar mahallesi'ndeki medresenin Müderrisi Hafız Ahmet Efendi'nin 1898'de 15, 1899'da bir; Müderris Ali Efendi'nin 1900-1901 ve 1903 yıllarında 35 öğrencisi mevcuttur. Öğrenci sayısı 1898-1899'de 15, 1900-1901 ve 1903'de 35 idi.

Mustafa Efendi Medresesi: Honaz'da Akdere mahallesindeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 30, 1903 ve 1905'de 33 idi.

Adı belli olmayan Küçük Ahmet Ağa tarafından Bala Mahallesi'nde yaptırılan medresenin Müderrisi Müftü Efendi'nin 1898-1899'da 15; 1900'de Müderris Mehmet

Efendi'nin 15 öğrencisi vardır. 1898 tarihli salnamede medrese Sarayköy'de bulunmaktadır. 1901 ve 1903 yılında Müderris Hacı Mehmet'in de öğrenci sayısı 12 idi.

Kazalardaki Medreseler¹²

Garbikaraağaç (Acıpayam) kazası¹³

Müftü Efendi Medresesi: Acıbadem köyündeki medresenin kurucusu Merhum Fakı Mehmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 110, 1900-1901 ve 1903'de 95 idi.

Aşığı Mescid Medresesi: Acıbadem köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 30, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Hüseyin Efendi Medresesi: Akalan köyündeki medresenin kurucusu Hacı Osman Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 25, 1900-1901'de 30, 1903'de 30 idi.

Hasan Efendi Medresesi: Dedesil köyündeki medresenin kurucusu Hacı Hüseyin Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 23, 1900'de 20, 1901ve 1903'de 25 idi.

Hacı Hüseyin Efendi Medresesi: Darıveren köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 15, 1900'de on, 1901 ve 1903'de 14 idi.

Ahmet Efendi Medresesi: Yazır köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 40, 1901 ve 1903'de 45 idi.

İsmail Efendi Medresesi: Dodurga köyündeki medresenin kurucusu Müteveffa Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900-1901 ve 1903'de altı idi.

Kamil Efendi Medresesi: Güney köyündeki medresenin kurucusu Hüseyin Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 75, 1900'de 80, 1901 ve 1903'de 86 idi.

¹² Banisi (bina eden, yapan, kurucusu, kuran) belli olmayan 117 medrese, Müslüman tebaanın yardımlarıyla yapılmıştır.

¹³ SNMU-1316, s. 918-927; 1317, s. 1018-1027; 1318, s. 1132-1141; 1319, s. 428-435; s. 378-382.

Feyzullah Efendi Medresesi: Güney köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 14, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 24 idi.

Veli Efendi Medresesi: Karahöyük köyündeki medresenin kurucusu Mustafa Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 21, 1900-1901 ve 1903'de 15 idi.

Halil İbrahim Efendi Medresesi: Kayser köyündeki medresenin kurucusu Mehmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 18, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 33 idi.

Bekir (İbrahim) Efendi Medresesi: Kayser köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 42, 1900'de 40, 1901 ve 1903'de 44 idi.

Hafız Ali Efendi Medresesi: Kayser köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 16, 1900-1901 ve 1903'de 26 idi.

Aşağı Medrese: Kayser köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da yedi, 1900'de on, 1901 ve 1903'de 14 idi.

Müteveffa Müftü Efendi Medresesi: Kayser köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da dokuz, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 25 idi.

Şakir Efendi Medresesi: Yatağan köyündeki medresenin kurucusu Tekke Müslim(i) idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 150, 1900'de 120, 1901 ve 1903'de 126 idi.

Hacı Emin Efendi Medresesi: Aşağı Karaçay köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'de 13, 1900'de on, 1901 ve 1903'de 14 idi.

(Hacı) Emin Efendi Medresesi: Yüregil Karaçay köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 31, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 25 idi.

Mustafa Efendi Medresesi: Kızılhisar köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 35, 1900'de 35, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Mehmet Ali Efendi Medresesi: Kızıllıhisar köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900'de 31, 1901 ve 1903'de 38 idi.

Pazaryeri Medresesi: Kızıllıhisar köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da sekiz, 1900'de on, 1901 ve 1903'de 15 idi.

Himmet Efendi Medresesi: Yassıhöyük köyündeki medresenin kurucusu Hacı Osman'ın eşi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 35, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 32 idi.

Hüseyin Efendi Medresesi: Salda'daki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 17, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Ahmet Efendi Medresesi: Ayaz köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 12, 1899'da belirsizdir. 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Hacı Süleyman Efendi Medresesi: Satırlar köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 30, 1899'da belirtilmemiştir. 1900'de 40, 1901 ve 1903'de 44 idi.

Hacı Ahmet Efendi Medresesi: Kıranlı köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de sekiz, 1899-1900 yıllarında belirtilmemiştir. 1901 ve 1903'de 33 idi.

Hafız Said Efendi Medresesi: Büyükyaka köyündeki medresesinin kurucusu Hacı Ahmet idi. Öğrenci sayısı 1898'de 40, 1900'de 50, 1901 ve 1903'de 58 idi.

Mehmet Efendi Medresesi: İnce köyünde bulunan medresenin öğrenci sayısı 1898'de 18, 1899'da ise belirtilmemiştir. 1900'de 40, 1901 ve 1903'de 45 idi.

Hacı İdris Efendi Medresesi: Hayriye köyü medresesi öğrenci sayısı 1898'da 15, 1899'da belirtilmemiştir. 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 24 idi.

Hacı Hasan Efendi Medresesi: Yeri belirtilmeyen medresenin öğrenci sayısı 1898 ve 1899 yıllarının verisi mevcut değildir. 1900'de 15, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Halil Efendi Medresesi: Yeri belirtilmeyen medresenin öğrenci sayısı sadece 1900'de 30 olarak belirtilmiştir.

Tavas kazası¹⁴

Hacı Ali Ağa Medresesi: Yarengümenin (Samanlık köyü) Samanlık mahallesindeki medresenin kurucusu Katırcızade Hacı Ali Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898'de 63, 1899'da 60, 1900'de 67, 1901 ve 1903'de 74 idi.

Tahtalı Cami Medresesi: Yarengümenin Orta köyündeki medresenin kurucusu Hacı Hafız Emin Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 25, 1900-1901 ve 1903'de 26 idi.

Müftü Efendi Medresesi: Öznigar mahallesinde (köyü) medresenin kurucusu Hacı Süleyman Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898'de 41, 1899'da 40, 1900'de 48, 1901 ve 1903'de 51 idi.

Aşağı Cami Medresesi: : Öznigar mahallesindeki medresenin kurucusu Hacı Ömer Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898'de 25, 1899'da 20, 1900-1901 ve 1903'de 33 idi.

Yukarı Cami Medresesi: Kızılcabölük mahallesindeki medresenin kurucusu Hacı Ali Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898'de 118, 1899-1900'de 120, 1901 ve 1903'de 127 idi.

Kara Hisar Medresesi: Kara Hisar mahallesindeki medresenin kurucusu Sarı Kâhya Oğulları idi. Öğrenci sayısı 1898'de 41, 1899'da 40, 1900'de 48, 1901 ve 1903'de 51 idi.

İç Hisar Medresesi: Kal'a Tavas mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898-1899'da 32, 1900'de 35, 1901-1903'de 38 idi.

Yukarı Medrese: Tilkili (Telgili) mahallesinde bulunan medresenin kurucusu Hacı Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 21, 1900'de 27, 1901 ve 1903'de 31 idi.

¹⁴ SNMU-1316, s. 918- 927; 1317, s. 1018-1027; 1318, s. 1132-1141; 1319, s. 428-435; s. 378-382.

Yeni Medrese: Nikfer mahallesindeki medresenin kurucusu Aşiretten Ali Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 34, 1900'de 75, 1901-1903'de 83 idi.

Kavaklı Cami Medresesi: Nikfer mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898-1899'da 72, 1900-1901 ve 1903'de 38 idi.

Hacı Ali Efendi Medresesi: Merkepli (köyü) mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898'de 33, 1899'da 30, 1900'de 33, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Çağırkan Medresesi: Çağırkan mahallesindeki medresenin kurucusu Tavaslızade Koca Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898'de 17, 1899'da 19, 1900'de 21, 1901 ve 1903'de 25 idi.

Çakır Kamber (Çıkırıkçı) Karaköy Medresesi: Çakır Kamber Karaköy mahallesindeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 33, 1900-1901 ve 1903'de 39 idi.

Hacı Durmuş Medresesi: Garip köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 23, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Akşehir Medresesi: Akşehir köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 34, 1898-1899 ve 1903'de 35 idi.

Günay Medresesi: Günay köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 28, 1900'de 30, 1901-1903'de 33 idi.

Osman Efendi Medresesi: Yorga (Yurga) köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 39, 1900'de 45, 1901 ve 1903'de 49 idi.

Ramazan Ağa Medresesi: Karagöl köyündeki medresenin kurucusu Ramazan Oğlu Ramazan Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 21, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 22 idi.

Kavaklı Cami Medresesi: Ovacık köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 15, 1900'de 19, 1901 ve 1903'de 25 idi.

Aşağı Mahalle Medresesi: Ulu köydeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900'de 22, 1901 ve 1903'de 27 idi.

Tahtalı Cami Medresesi: Yarengümenin Orta mahallesindeki medresenin kurucusu Hacı Hafız Emin Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1903 yılları arasında 25 ve/ya 26 idi.

Çal kazası¹⁵

Sarbanzade Mehmet Efendi: Kasabadaki medrese öğrenci sayısı 1898-1901 ve 1903'de 16 idi.

Semercizade Hüseyin (Efendi) Medresesi: Kasabadaki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 20, 1901 ve 1903'de 24 idi.

Sofu Süleyman Efendi Medresesi: Kasabadaki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de sekiz, 1901 ve 1903'de 13 idi.

Hüseyin Efendi Medresesi: Kasabadaki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 10, 1901 ve 1903'de 14 idi.

Ahmet Efendi Medresesi: Seyyid köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1901 ve 1903'de 12 idi.

Müslihiddin Efendi Medresesi: Hançalar köyündeki medrese öğrenci sayısı 1898-1900'de 17, 1901 ve 1903'de 19 idi.

Hacı Musa Efendi Medresesi: Hançalar köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 52, 1899-1900'de 25, 1901 ve 1903'de 27 idi.

İsa Efendi Medresesi: Develi köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 52, 1899-1900'de 25, 1901 ve 1903'de 27 idi.

¹⁵ SNMU-1316, s. 918-927; 1317, s. 1018-1027; 1318, s. 1132-1141; 1319, s. 428-435; s. 378-382.

Hacı Ahmet Efendi Medresesi: Sazak (Sezan) köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 15, 1901 ve 1903'de 19 idi.

Mehmet Ali Efendi Medresesi: Orta köyde bulunan medrese yardımlarla yaptırılmıştır. Öğrenci sayısı 1898-1900'de 20, 1901 ve 1903'de 23 idi.

Hacı Mustafa Efendi Medresesi: Orta köydeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1901 ve 1903'de 15 idi.

Osman Efendi Medresesi: Orta köydeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 15, 1901 ve 1903'de 18 idi.

Mehmet Efendi Medresesi: Bahaeddinler köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 13, 1901 ve 1903'de 16 idi.

Abdurrahman Efendi Medresesi: Zeyve köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1901 ve 1903'de 25 idi.

İbrahim Efendi Medresesi: Zeyve köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de on, 1901 ve 1903'de 13 idi.

Hacı Mustafa Efendi Medresesi: Medele köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 20, 1901 ve 1903'de 24 idi.

Ahmet Efendi Medresesi: Çoğuşlı köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1901 ve 1903'de 15 idi.

Mehmet Efendi Medresesi: Deştımur (Deşimnor) köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 12, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Hatip Ahmet Efendi Medresesi: Bekilli köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 56, 1899-1900'de 57, 1901 ve 1903'de 23 idi.

İbrahim Efendi Medresesi: Bekilli köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 35, 1901 ve 1903'de 37 idi.

Müftü Efendi Medresesi: Süller köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898'de 230, 1899-1901'de 125, 1903'de 125 idi.

Hacı Şeyh Ali Efendi Medresesi: Süller köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 55, 1900'de 40, 1901 ve 1903'de 44 idi.

Hasan Efendi Medresesi: Çatak (Çanak) köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 40, 1901 ve 1903'de 47 idi.

Hüseyin Efendi Medresesi: Meler köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1899'da 25, 1900'de 20, 1901 ve 1903'de 23 idi.

Mehmet Efendi Medresesi: Denizler köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1901'de 45, 1903'de 45 idi.

Hafız Mehmet Efendi Medresesi: Çal-1 Kebir köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 60, 1901 ve 1903'de dokuz idi.

Hacı Hasan Efendi Medresesi: İsa Bey köyündeki medresenin öğrenci sayısı 1898-1900'de 40, 1901 ve 1903'de 43 idi.

Sarayköy kazası¹⁶

Medrese 1: Bâlâ mahallesi medresesinin kurucusu Küçük Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 15, 1900-1901 ve 1903'de 12 idi.

Medrese 2: Çarşı mahallesi medresesinin kurucusu Küçük Mehmet Ağa idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 16, 1900'de 15, 1901 ve 1903'de 18 idi.

¹⁶ Sarayköy'de bulunan medreselerin hiçbirinin adı belirtilmemiştir. Bkz. SNMU-1316, s. 918-927; 1317, s. 1018-1027; 1318, s. 1132-1141; 1319, s. 428-435; s. 378-382.

Medrese 3: Orta mahalledeki medresenin kurucusu İsmail Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da altı, 1900'de beş, 1901 ve 1903'de yedi idi.

Medrese 4: Aşağı mahalledeki medresenin kurucusu Hacı Bey idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900-1901 ve 1903'de 27 idi.

Medrese 5: Çarşı mahallesinde bulunan medresenin kurucusu Hazımzade idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 57, 1900'de 55, 1901'da 54, 1903'de 45 idi.

Medrese 6: Kıran mahallesi medresesinin kurucusu Şeyh Efendizade idi. Öğrenci sayısı 1898-1899'da 11, 1900'de 12, 1901 ve 1903'de 16 idi.

Medrese 7: Yukarı Kıyı mahallesi medresesinin kurucusu Hacı Osman Efendi idi. Öğrenci sayısı 1898'de yedi, 1899'da on, 1900-1901 ve 1903'de 14 idi.

Medrese 8: Hasköy köyü medrese öğrenci sayısı 1898'de sekiz, 1899'da dokuz, 1900'de 17, 1901 ve 1903'de 22 idi.

Medrese 9: Hisar (köy) mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898-1899'da 12, 1900'de 14, 1901 ve 1903'de 17 idi.

Medrese 10: Duacılar (Duacılı) Mahallesindeki medrese öğrenci sayısı 1898-1900'de altı, 1901 ve 1903'de dokuz idi.

Bölüm IV

Denizli Maarif Komisyonu Üyeleri

Sancak Merkezindeki Maarif Komisyonu Üyeleri

*Denizli maarif komisyonununun gelişim seyri şu şekilde olmuştur:*¹⁷

1881 yılında; Başkan Müftü Osman Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Tahir Efendi, Üye Arif Efendi, Üye Mustafa Efendi idi¹⁸.

1882-1889 yılında; Başkan Müftü Osman Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Tahir Efendi, Üye Arif Efendi, Üye Mustafa Efendi idi¹⁹.

1890 yılında; Başkan Müftü Osman Efendi, Üye Osman Efendi, Üye Tahir Efendi, Üye Rauf Efendi, Üye Mustafa Efendi idi²⁰.

1893-1894 yılında; Başkan Müftü Osman Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Tahir Efendi, Üye Rauf Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye İsmail Efendi, Sandık Emine Ali Efendi idi²¹.

1895 yılında; Başkan Müderris Tahir Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Rauf Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye İsmail Efendi, Sandık Emine Süleyman Efendi idi.

¹⁷ SVA-1299, s. 170-171; 1300, s. 227; 1301, s.205; 1302, s. 148; 1304, s.346; 1305, s.161; 1306, s. 190; 1308, s. 168; 1311, s. 347; 1312, s. 347; 1313, s. 327; 1314, s. 321; 1315, s. 330; 1323, s. 232; 1326, s. 512; 1316, s. 311; 1317, s. 289; 1319, s. 246; 1320, s. 260; 1321, s. 238.

¹⁸ SVA-1300, s.229, 232.

¹⁹ SVA-1300, s.229, 232; 1301, s. 205, 207, 210; 1302, s.181, 183, 185, 186, 189; 1302, s.181, 183, 185, 186, 189; 1303, s. 149, 151, 152, 154; 1304, s. 347, 349, 350, 352, 353; 1305, s.163, 165,166, 168; 1306, s.192, 194, 195, 197.

²⁰ SVA-1308, s. 169-173.

²¹ SVA-1311, s. 357, 363, 367, 372;1312, s. 357, 363, 367, 372.

1896 yılında; Başkan Müderris Tahir Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Ali Efendi, Üye Ramazan Efendi (İdadi Müdürü), Üye Mustafa Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye İsmail Efendi, Sandık Emni Ahmet Efendi idi.

1897 yılında; Başkan Müftü Mehmet Salih Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Şakir Efendi, Üye Ali Rıza Efendi (İdadi Müdürü), Banka Memuru, Kâtip Abdür-rauf Efendi idi²².

1898 yılında; Başkan Müftü Mehmet Tahir Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Şakir Efendi, Üye Ali Rıza Efendi (İdadi Müdürü), Banka Memuru, Üye Abdür-rauf Efendi, Sandık Emni Süleyman Efendi idi²³.

1899 ve 1901-1903 yıllarında; Başkan Müftü Mehmet Tahir Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Mehmet Hamdi Efendi (İdadi Müdürü), Banka Memuru, Üye Abdür-rauf Efendi, Sandık Emni Süleyman Efendi idi²⁴.

1905 yılında; Başkan Müftü (Mehmet Tahir Efendi), Üye İsmail Efendi, Maiyet Memuru Hasan Efendi, Üye Mehmet Hamdi Efendi (İdadi Müdürü), Üye Besim Efendi, Üye Abdür-rauf Efendi, Sandık Emni Ahmet Efendi idi²⁵.

1908 yılında; Başkan İsmail Hakkı Efendi, Üye Mehmet Efendi (İbtidai Müfettişi), Sandık Emni Mehmet Fahreddin Efendi, Kâtip Feyzi Efendi idi²⁶.

²² SVA-1313, s. 338, 343, 348, 354, 359.

²³ SVA-1314, s. 332, 337, 341-342, 349, 354-355.

²⁴ SVA-1315, s.341,348-349, 354, 366, 375; 1316, s. 322, 329, 336, 339, 341, 347, 356; 1317, s. 298, 304, 311, 313, 317, 325; 1319, s. 256, 263, 269, 271, 274, 281.

²⁵ SVA-1323, s. 242, 248, 258, 265.

²⁶ SVA-1326, s. 528, 533,539, 545,552.

Kaza ve Nahiyelerdeki Komisyonlar²⁷

Buldan'da 1882 yılında Maarif Başkanı, beş üye, bir kâtip; 1883-1888 yıllarında Maarif Başkanı, dört üye, bir kâtip; 1890 yılında Maarif Başkanı, üç üye, bir kâtip; 1893-1896 yılları arasında Maarif Başkanı, beş üye, bir kâtip, bir sandık emini; 1897 yılında Maarif Başkanı, dört üye, bir kâtip; 1898-1899 yılında Maarif Başkanı, dört üye; 1901-1902 yıllarında Maarif Başkanı, dört üye, bir kâtip; 1903 yılında Maarif Başkanı, sekiz üye. 1905 yılında Maarif Başkanı, yedi üye; 1908 yılında Maarif Başkanı, dört üye, bir kâtip ve bir de sandık emini bulunmaktadır.

Tavas'ta 1882 yılında maarif başkanı, bir üye; 1883 yılında maarif başkanı, altı üye; 1884-1885 yıllarında maarif başkanı, altı üye; 1886 yılında maarif başkanı, üç üye; 1887 yılında Maarif başkanı; beş üye ve bir kâtip; 1888 yılında maarif başkanı, üç üye ve bir kâtip. 1892 yılında Maarif başkanı, altı üye ve bir kâtip; 1893-1894 yıllarında maarif başkanı, sekiz üye ve bir kâtip; 1895-1897 yıllarında maarif başkanı, yedi üye ve bir müfettiş; 1898 yılında maarif başkanı dâhil sekiz üye ve bir müfettiş bulunuyordu. 1899 ve 1901 yıllarında maarif başkanı, beş üye ve bir müfettiş; 1902-1903 yıllarında maarif başkanı, altı üye ve bir müfettiş; 1908 yılında maarif başkanı, yedi üye bir kâtip ve bir müfettiş bulunmaktadır.

Sarayköy'de 1882 yılında komisyon bulunmamaktadır. 1883 yılında maarif başkanı ve beş üye; 1884-1886 yıllarında maarif başkanı, üç üye ve bir kâtip; 1887-1888, 1890, 1893-1895 yıllarında maarif başkanı ve üç üye; 1896-1897 yıllarında ise maarif başkanı, üç üye ve bir müfettiş; 1898-1899 yıllarında maarif başkanı, üç üye ve bir kâtip; 1901 yılında maarif başkanı, üç üye, bir kâtip ve bir müfettiş; 1902'de maarif başkanı, üç üye ve bir kâtip; 1903 ve

²⁷SVA-1300, s.229, 232; 1301, s. 205, 207, 210; 1302, s.181, 183, 185, 186, 189; 1303, s. 149, 151, 152, 154; 1304, s. 347, 349, 350, 352, 353; 1305, s.163, 165,166, 168; 1306, s.192, 194, 195, 197; 1308, s. 169, 171, 172, 173; 1311, s. 357, 363, 367, 372; 1312, s. 357, 363, 367, 372; 1313, s. 338, 343, 348, 354, 359; 1314, s. 332, 337, 341-342, 349, 354-355; 1315, s.341,348-349, 354, 366, 375; 1316, s. 322, 329, 336, 339, 341, 347,356; 1317, s. 298, 304, 311, 313, 317, 325; 1319, s. 256, 263, 269, 271, 274, 281; 1320, s. 260, 266, 273, 275, 277, 285; 1321, s. 248, 253, 260, 265, 271; 1323, s. 242, 248, 258, 265; 1326, s. 528, 533,539, 545,552.

1905 yıllarında maarif başkanı, beş üye ve bir kâtip; 1908 yılında maarif başkanı, dört üye ve bir kâtip mevcuttur.

Çal'da 1882-1883 yıllarında komisyon bulunmamaktadır. 1884-1885 yıllarında maarif başkanı, üç üye, bir kâtip, bir memur; 1886 yılında maarif başkanı, dört üye; 1887-1888 'de maarif başkanı, üç üye; 1890 yılında maarif başkanı, iki üye ve bir sandık emini vardır. 1893-1896 yıllarında maarif başkanı, yedi üye ve bir kâtip; 1897'de maarif başkanı, dört üye, 1898'de maarif başkanı, dört üye ve bir kâtip, 1899 yılında maarif başkanı, dört üye mevcuttur. 1901-1902 yıllarında maarif başkanı, üç üye ve bir kâtip; 1903 yılında maarif başkanı, beş üye, bir kâtip; 1905'de maarif başkanı, beş üye; 1908 yılında maarif başkanı, dört üye, bir kâtip görev yapmıştır.

1882 yılından itibaren *Çal* kazasında Baklan nahiyesinin de maarif komisyonunun teşkil edildiği görülmektedir²⁸.

Kadıköy'de (Babadağ)²⁹ 1884-1885 yıllarında maarif başkanı, üç üye, bir kâtip; 1886-1887 yıllarında komisyon bulunmamaktadır. 1890 yılında maarif başkanı, iki üye; 1893-1895 yıllarında komisyon bulunmamaktadır. 1896 yılında maarif başkanı, iki üye, bir kâtip; 1897-1899 yıllarında komisyon bulunmamaktadır. 1901 yılında maarif başkanı, üç üye ve kâtip; 1902'de maarif reisi, iki üye ve bir kâtip vardır. 1903, 1905 ve 1908 yıllarında komisyon bulunmamaktadır.

Garbikaraağaç'ta (Acıpayam) 1895-1896 yıllarında maarif başkanı, beş üye, bir kâtip ve bir müfettiş; 1897 yılında maarif başkanı, beş üye, bir kâtip; 1898 yılında komisyon bulunmamaktadır. 1899, 1901 ve 1902 yıllarında maarif başkanı, dört üye, bir kâtip; 1903 yılında komisyon bulunmamaktadır. 1905 yılında maarif başkanı, dört üye ve bir kâtip; 1908 yılında maarif başkanı, üç üye ve bir kâtipten oluşturmuştur.

²⁸ SVA-1302, s.190; 1303, s.155; 1304, s.353; 1305, s. 169; 1306, s.198.

²⁹ 1300-1301 yıllarında komisyon bulunmamaktadır.

Denizli merkezde maarif komisyonunun kurulmasından bir yıl sonra Buldan ve Tavas'ta maarif komisyonunun kurulmasıyla kazalarda da eğitimin yapılandırılmasına önem verildiği görülmüştür. Nitekim 1883'de Sarayköy, 1884'de de Kadıköy ve Çal maarif Müdürlükleri kurulmuştur. Garbıkaraağaç ise en son maarif komisyonunun kurulduğu kaza olmuştur. Komisyonların üye sayısı komisyon reisiyle beraber üç ile dokuz arasında değişmekle birlikte bazen komisyonda kâtip ve sandık emini de görev almıştır. Komisyon reislikleri genellikle kaymakam, müftü, naip, mal müdürü tarafından yürütülürken, komisyon üyeleri arasında tahsildar, tahrirat kâtipi, banka kâtipi, evkaf memuru, reji memuru, mal Müdürü gibi görevliler de katılmıştır. Buldan'da Rüşdiye Mektebi Müdürü Rasih Efendi (1893-1902), Tavas'ta Müderris Ali Efendi (1885-1889) Maarif Müdürlüğünü yürütmüştür.

Özellikle 1895 yılından eğitim ve öğretimin teftiş edilmesi amacıyla komisyonun asıl üyesi olarak atanan müfettişlerin görev yapmaya başlamaları dikkat çekmektedir. Bütün kazalarda müfettiş bulunmamaktadır. Sadece Tavas'ta bir müfettişin görevlendirilmiştir. Diğer kazalarda müfettişler ya belli dönemlerde görev yapmış ya da bazı yıllarda görev almışlardır. Örneğin; Garbıkaraağaç'ta (1895-1896) Sarayköy'de 1896-1897 ve 1901'da birer müfettiş görev yaparken, Buldan, Çal ve Kadı'daki eğitim komisyonlarında müfettiş yer almamıştır. Müfettiş bulunmayan kazalar ya merkez müfettişliğince ya da diğer kazalardaki müfettişlerce denetlendiği görülmüştür.

Denizli'de ilk komisyon 1881 yılında kurulmuştur. Hemen akabinde de 1882 yılında Buldan ve Tavas'ta, 1883'de Sarayköy'de, 1884'de Çal ve Kadıköy'de, 1895'te ise Garbıkaraağaç kazasında komisyonlar kurulmuştur. Denizli merkezde komisyon üyelerinin sayıları değişkenlik göstermiştir. Örneğin 1881-1890 yıllarında komisyon başkanı hariç dört üye varken 1893-1894 yıllarında altı üye vardır. 1893'den itibaren komisyonda sandık emini yer almaya başlamıştır. Banka memuru ve kâtip gibi üyeler de yerlerini almıştır. Komisyon

başkanları ise çoğunlukla müftülerden oluşmakla birlikte müderris olan başkanlar da görev almıştır.

Kazalarda ise gelişmeleri en hızlı takip eden Tavas ve Buldan olmuştur. Sancak merkezinde kurulan komisyondan sadece bir yıl sonra buralarda da komisyonlar kurulmuştur. Komisyonlaşmayı geriden izleyen kaza ise Garbikaraağaç olmuştur. Komisyon başkanları hariç üye sayıları bir ile sekiz arasında değişmiştir. En fazla üye Buldan ve Tavas kazalarındadır. Kâtipler neredeyse tüm liva komisyonlarında yer almıştır. 1895 itibariyle Buldan, Çal ve Kadıköy'de müfettişler komisyonda yer almaya başlamıştır.

Bölüm V

Denizli’de İbdidailer

Osmanlı’da İbdidai Mektepleri

Osmanlı Devleti ıslahatlar aşamasında sadece askerlik gibi birkaç alanda Batı’yı izlemenin ötesinde, Batı tarzı eğitimin zorunluluğunun II. Mahmut ile birlikte farkına varmıştır. Başkent İstanbul’da ilk mektep eğitimini başlatmak ve yaymak için büyük gayretler gösterilmiş, Abdülaziz’in saltanatının son yıllarına kadar bu çaba artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde 1872 yılında ibdidai mekteplerinin kurulmasına kadar ilkokul seviyesinde eğitim veren kurum, sıbyan mektepleri idi. II. Mehmet döneminden beri var olan sıbyan mektepleri, temelde okuma-yazmayı, Kur’an-ı Kerim ve İslamiyet’in temel prensiplerini öğretmek amacıyla vakıflara bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1838’de Meclis-i Umur-ı Nafianın hazırladığı bir raporda sıbyan mekteplerinde dini bilgilerin verilmesine özen gösterildiği halde, sosyal hayatta ve gelecekte ihtiyaç duyulacak bilgilere yer verilmediği belirtilmiştir (Kodaman, 1991, s.59).

Osmanlı Devleti’nin diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi sıbyan mekteplerinde de, çağın şartlarına uygun toplumsal kalkınmayı sağlama düşüncesiyle, yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Fakat II. Mahmut ve Tanzimat Dönemlerinde yapılan yenilikler gerçek bir yapısal değişim sağlayamamıştır. Sıbyan mektepleri ilköğretimin modernleşmesi için yapılan düzenlemelerden çok fazla etkilenmemiş, kısacası eğitim-öğretimdeki yeni gelişmelere kayıtsız kalmıştır (Akyüz, 1999, s. 207).

Sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti ve Şeyhülislamlığın nüfuzuna terk edilmiştir. Tanzimatçılar ümitlerini rüşdiyelere bağlamış, ilköğretim politikalarını 1862’den itibaren esaslı bir şekilde ele almaya başlamışlardır. Sıbyan mekteplerinin *usul-ı cedid*

(yeni usul) yöntemlerle eğitim veren okullar haline getirilmesi düşünülmüştür. Ancak halk, ulema ve medresenin tepkisinden çekinildiği için bir anda köklü bir değişimden kaçınılmış, *kademeli olarak* yenilenmesi yoluna gidilmiştir. Öte yandan modern programların uygulanacağı ve rüşdiyelerin öğrenci ihtiyacını karşılayacak yeni okulların açılması gerekliliği de kendini göstermiştir. 1863 yılı itibariyle *İbdidai Mektebi* adıyla açılması planlanan bu yeni eğitim kurumu türü, 1872 yılında eğitim faaliyetine başlamıştır. Bu dönemden itibaren ilköğretim mektepleri öğretim yöntemi bakımından ikiye ayrılmıştır. (Kodaman, 1991, ss.66-69)

Medrese ve ulema sınıfının etkisi altındaki sıbyan mektepleri (Usul-u Atika mektepleri/eski usul) ile Maarif Nezareti'ne bağlı olarak açılan ve yeni usulde eğitim veren ibdidai mektepleri (Usul-u Cedide mektepleri/yeni usul) aynı anda varlıklarını sürdürmeye başlamıştır (Kölemen, 2007, s. 11).

1880'lerden itibaren özel ve resmi ibdidai mektepleri Osmanlı Devleti'nin her yerinde sayıca artmaya başlamıştır. Ne var ki bu okullar çoğu zaman halkın gözünde mahalle mekteplerine karşı gerçek ve etkili bir seçeneğe dönüşmemiştir. Aileler çocuklarını ilk önce mahalle mekteplerine daha sonra da adeta ikinci bir aşama gibi ibdidai mekteplerine göndermiştir (Somel, 2010, s. 312). Sonunda orta yol bulunmuş, bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde güncellemeye tabi tutulurken diğer taraftan da ibdidai mektebinin programları geliştirilmiştir. 1891 yılında şehirlerdeki ibdidai mekteplerinin eğitim süresi üç, köylerdeki ibdidai mektepleri ise dört yıldır (Baltacı, 2002, s. 461).

Aslında ibdidai mekteplerinin müfredatı, sıbyan mekteplerinin müfredatından çokta farklı değildir. Fakat bu mekteplerde eğitim sistemleri modern ve Avrupalı tarzda yürütülmeye çalışılmıştır. Binaları daha düzenli ve bakımlı durumdadır. Örneğin; sıbyan mekteplerinde öğrenciler yerde otururken ibdidai mekteplerinde sıralarda oturmuştur. Öğretmenlerin öğrencilerine davranışları bakımından da sıbyan mekteplerine oranla

daha Avrupai/alafranga görünümündedir. Ceza ve mükâfat uygulamaları modern usullerle yapılmıştır. Ayrıca ibdidai mekteplerinde öğrencilerin forma giyme zorunluluğu da vardır. (Okay, 2002, s.61)

Yine bu mekteplerde öğrenim gören çocuklar, çok kısa zamanda okur-yazar hale gelebilmektedir. Bu yöntemin diğer esasları ise şunlardı: Öncelikle, ibdidai mekteplerinin kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve eşi öğretmenlik yapamayacaktır. İlkokullar medreseden ayrılacaktır. Öğretmenler maaş alacaktır. Okuma-yazma öğreniminde *heceleme* usulü terk edilerek *usul-i savtiye* ve *meddiye* denilen yeni usul okuma yöntemi uygulanacaktır. Bu usulde, her harf ayrı ayrı değerlendirilerek harf üzerinden öğretim yapılacaktır. Kitaplar öğrencilerin eğitim seviyesine uygun olacaktır. Sadece okumaya değil aynı zamanda yazmaya da önem verilecektir. Kız çocuklarına da okuma-yazma öğretilecek ve onlar için de ayrı okullar açılacaktır. (Gökmen, 2006, s. 155)

İbdidai mekteplerinde, *Elifba (ilk okuma)*, *Kur'an-ı Kerim*, *Tecvit (Kur'an-ı Kerim kurallı okuma)*, *İlmihal (dini bilgi)*, *Ahlak*, *Sarf-ı Osmanî (Osmanlı Türkçesi kuralları)*, *İmla (yazı yazma)*, *Kıraat (okuma)*, *Mülâhhas Tarih-i Osmanî (özet Osmanlı Tarihi)*, *Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî (kısa Osmanlı Coğrafyası)*, *Hesap (matematik)* ve *Hüsn-i Hat (güzel yazı)* dersleri verilmiştir (Bozkurt, 2010, s. 64). Taşra ve köy ibdidai mekteplerinde okutulan dersler ise; *Elifbâ-i Osmani (Osmanlı Türkçesi başlangıcı)*, *Ecza-yı Şerife (cüzler)*, *Hesab-ı Zihni (pratik matematik)*, *Kur'an-ı Kerim*, *İlm-i Hal(dini bilgi)*, *Kıraat (okuma)*, *Hat* ve *İmla (yazma ve okuma)*, *Hesaptı (matematik)* (Baltacı, 2002, s. 462). Bazı yeni mekteplere öğrenci sırası, kara tahta, harita gibi araç gereçler girmeye başlamıştır. Usûl-i savtiye denen Türkçe okuma öğretim yöntemi de yer yer uygulanmıştır (Akyüz, 1994, s. 512).

İbdidai mekteplerindeki eğitim öğretim sonbaharda başlar, sınavlar ve tatil günleri de dâhil olmak koşuluyla 42 hafta devam ederdi. Bu sürenin, salgın hastalık veya savaş gibi

olağanüstü nedenlerle, bölgedeki en büyük mülkiye memurunun emriyle, kısaldığı da olmuştur (Nurdoğan, 2005, s.118).

Denizli İbdidai Mektepleri³⁰

Denizli merkezdeki ibdidai mektepleri 1883 yılında *Denizli Mekteb-i İbdidaisi* adıyla açılmıştır³¹. Denizli İbdidai mektebinin adı 1885 yılında *Değirmenönü Mektep-i İbdidaisi* olarak değişmiştir³². İbdidailer 1885'den sonra hem merkezde hem de kazalarda yaygınlaşmaya başlamıştır. 1884'de *Çaybaşı İbdidai Mektebi*³³, 1890'da *Kayalık İbdidai Mektebi*³⁴, 1895'te *Bayramyeri İbdidai Mektebi*³⁵ ve *Çırak İbdidai Mektebi*³⁶, 1905'te *Saltak İbdidai Mektebi*³⁷ faaliyete geçmiştir³⁸.

Denizli Sancağında, kaza ve nahiye merkezlerinde bulunan ibdidai mekteplerinin, öğretmen ve öğrenci sayıları hakkında bilgiler şöyledir:

Denizli'de 1883 yılında bir ibdidai mektebi, iki öğretmen, 145 öğrenci mevcuttur³⁹. 1884'te iki ibdidai mektebi, üç öğretmen, 295 öğrenci⁴⁰; 1885-1886 yıllarında iki ibdidai mektebi, dört öğretmen bulunmaktadır⁴¹. 1890'da üç ibdidai mektebi, beş öğretmen⁴²; 1893-

³⁰ SVA-1300, s.232; 1301, s. 202, 205, 210; 1302, s. 179-181,184, 184, 186; 1303, s. 148, 150, 151; 1304, s. 346, 348, 349; 1305, s. 161, 163, 165; 1306, s. 191, 192-193, 194; 1308, s. 168, 169, 171; 1311, s. 350, 358, 373; 1312, s.350, 358, 373; 1313, s. 330-331, 339, 354, 360; 1314, s.325, 333, 343, 345, 356; 1315, s. 330, 340, 348, 358, 360, 366-367, 375; 1316, s.310, 321, 329, 338, 341, 347, 355; 1317, s. 289-290, 297,304,310, 312, 318, 324; 1319, s. 248, 256, 262, 269, 275, 280; 1320, s.252, 259, 266, 272,278, 284; 1321, s.240, 247, 253, 260, 265, 270; 1323, s. 234, 241, 24, 253-254, 259, 264; 1326, s. 513, 530, 535-536, 542, 547, 554.

³¹ SVA-1301, s. 202.

³² SVA-1301, s.202; 1302, s.179; 1303, s. 148.

³³ SVA-1302, s.180. 1302 salnamesinde *Çaybaşı* adı kullanılmamışsa da bir yıl sonraki salnamede adı geçmemiştir. SVA-1303, s. 147.

³⁴ SVA-1308, s.168.

³⁵ SVA-1313, s.331. Bayramyeri İbdidaisinin adı 1317'de *Çarşı Mekteb-i İbdidaisi* olarak değişmiştir. Bkz. SVA-1317, s.290.

³⁶ SVA-1313, s.331.

³⁷ SVA-1323, s.234.

³⁸ Değirmenönü, Çaybaşı ve Kayalık ibdidaileri 1315 yılından itibaren padişah adlarıyla anılmaya başlamıştır. Söz konusu ibdidailer sırasıyla Mecidiye, Hamidiye, Mahmudiye adlarını almışlardır. Bkz. SVA-1315, s.330.

³⁹SVA-1301, s. 202, 205, 210.

⁴⁰ SVA-1302, s. 179-181,184, 184, 186.

⁴¹ SVA-1303, s. 148, 150, 151; 1304, s. 346, 348, 349; 1305, s. 161, 163, 165; 1306, s. 191, 192-193, 194.

⁴² 1308, s. 168, 169, 171.

1894 yıllarında üç ibdidai mektebi, altı öğretmen, 390 öğrenci⁴³; 1895'te beş ibdidai mektebi, sekiz öğretmen, 448 öğrenci⁴⁴ mevcuttur. 1896'da mektep ve öğretmen sayısı değişmezken öğrenci sayısı 438'e düşmüştür⁴⁵. 1897'de üç ibdidai mektebi, altı öğretmen, 378 öğrenci⁴⁶ var olup 1898-1899, 1901 ve 1903 yıllarında dört ibdidai mektebi, öğretmen sayısı yedi idi⁴⁷. Öğrenci mevcudiyeti 1898'de 412, 1899'de 438, 1901'da 387, 1902 ve 1903'de 377 idi. 1905 yılında beş ibdidai mektebi, sekiz öğretmen ve 559 öğrenci bulunmaktadır⁴⁸. 1908 yılında ise ibdidai mektebi sayısı sabit kalmış öğretmen sayısı dokuza yükselmiştir⁴⁹.

Denizli sancağında 13 ibdidai mektebi bulunmaktadır. Bunların dördü Denizli merkezde yer alırken, diğerleri kazalarda açılmıştır. Bu ibdidai mekteplerinden biri kız öğrencilere özel olarak açılmıştır. Bu okulların adları, öğretmenleri ve öğrenci miktarları şu şekildedir⁵⁰:

Denizli Mahmudiye İbdidai Mektebi Müdürü Salih Efendi, Müdür Yardımcısı Mehmet Efendi, öğrenci sayısı 137 idi. *Denizli Mecidiye İbdidai Mektebi* Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Şemseddin Efendi, öğrenci sayısı ise 90'dır. *Denizli Hamidiye İbdidai Mektebi* Müdürü Hacı Ali Efendi, Müdür Yardımcısı Salih Efendi, öğrenci sayısı ise 170 idi. *Denizli Çarşı İbdidai Mektebi*, Müdürü Mehmet Efendi, öğrenci sayısı ise 40 idi.

Denizli İbtidai Mektebi Müdürü Ali Rıza Efendi idi. *Haber, İnşaa, Kitabet, Coğrafya, Hendese, Malumat, Nafia, Hıfzıssihha, Usul-u defter* Öğretmeni de yine Ali Rıza Efendi idi. *Hesap, Tarih, Resim* Öğretmeni İbrahim Ethem Efendi idi. *Türkçe* Öğretmeni Feyzi Efendi, *Arapça ve Hüsn-ü hat* Öğretmeni ise Halil İbrahim Efendi idi. *Ulum-u diniye* (güzel yazı),

⁴³ SVA-1311, s. 350, 358, 373; 1312, s.350, 358, 373.

⁴⁴ SVA-1313, s. 330-331, 339, 354, 360.

⁴⁵ SVA-1314, s.325, 333, 343, 345, 356.

⁴⁶ SVA-1315, s. 330, 340, 348, 358, 360, 366-367, 375.

⁴⁷ SVA-1316, s.310, 321, 329, 338, 341, 347, 355; 1317, s. 289-290, 297,304.310, 312, 318, 324; 1319, s. 248, 256, 262, 269, 275, 280; 1320, s.252, 259, 266, 272,278, 284, 1321, s.240, 247, 253, 260, 265, 270.

⁴⁸ SVA-1323, s. 234, 241, 24, 253-254, 259, 264.

⁴⁹ SVA-1326, s. 513, 530, 535-536, 542, 547, 554.

⁵⁰ SVA-1317, s. 289-324.

Mübaşir (gözetmen) Öğretmeni Ali Efendi idi. Okulda hizmetli sayısı iki, öğrenci sayısı ise 61 idi⁵¹.

İbdidai Mektebi: Kayalık mahallesindeki Mektebin Müdürü Salih Efendi, Müdür Yardımcısı Mehmet Efendi, Hizmetli Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 138 idi⁵².

Çaybaşı Mektebi: Müdürü Hacı Ali Efendi, Müdür Yardımcısı Salih Efendi, Hizmetli Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 120 idi⁵³.

Değirmenönü Mektebi: Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hüseyin Efendi, Hizmetli Bekir Efendi idi. Öğrenci sayısı 120 idi⁵⁴.

Bayramyeri Mektebi: Öğretmen Hacı Emin Efendi idi. Öğrenci sayısı 30 idi⁵⁵.

Kayalık Mahallesi Mektebi: Müdürü Salih Efendi⁵⁶, Müdür Yardımcısı Mehmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 138 idi⁵⁷.

Çaybaşı Mektebi: Müdürü Hacı Ali Efendi⁵⁸, Müdür Yardımcısı Salih Efendi idi. Öğrenci sayısı 120 idi⁵⁹.

Değirmenönü Mektebi: Müdürü Ahmet Efendi⁶⁰, Müdür Yardımcısı Hüseyin Efendi idi⁶¹.

Bayram Mektebi: Öğretmen Hacı Emin Efendi idi. Öğrenci sayısı 20 idi⁶².

Çırak Mektebi: Öğretmen Ahmet Efendi, öğrenci sayısı 40 idi⁶³.

⁵¹ SNMU-1316, s. 878.

⁵² SVA-1313, s. 330.

⁵³ Aynı yer.

⁵⁴ Aynı yer.

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ SVA-1314, s.325.

⁵⁷ Aynı yer.

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ Aynı yer.

⁶⁰ Aynı yer.

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Aynı yer.

Kaza ve Nahiyelerdeki İbdidai Mektepleri

Garbikaraağaç (Acıpayam) kazası ibdidai mektepleri

Maarif Komisyonu; Başkan Müftü Hafız Efendi, Kâtip Salih Efendi, Üye Hacı Tosun, Üye İbrahim Ağa, Üye Mehmet Ağa, Üye Yusuf Ağa, Üye İbrahim Ağa, Üye Hafız Ahmet Ağa idi⁶⁴.

Maarif Komisyonu; Başkan Müftü Hafız Efendi, Müfettiş Hafız Hasan Hüseyin Efendi, Kâtip Salih Efendi, Üye Hacı Tosun Ağa, Üye İbrahim Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye Yusuf Ağa, Üye İbrahim Ağa, Üye Hafız Ahmet Efendi idi⁶⁵.

1895-1896 yıllarında iki farklı komisyon kurulmuştur. 1895 yılında kurulan ilk komisyonda başkan dâhil sekiz üye bulunmaktadır. İkinci komisyonda ise üye sayısı bir artarak dokuz olmuştur. Her iki komisyonda da başkan müftüdür.

Garbikaraağaç (Acıpayam) İbdidai Mektebinin Müdürü Hafız Ethem Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Ömer Efendi idi. Öğrenci sayısı 70 idi⁶⁶.

Garbikaraağaç'ta (Acıpayam) bir ibdidai mektebi vardır. İbdidai Mektebi Müdürü Mustafa Efendi, Müdür Yardımcısı Ömer Efendi, öğrenci sayısı ise 70 idi⁶⁷. 1882-1894 yılları arasında öğrenci ve öğretmen verileri kayıtlı değildir. 1895 ve 1896 yıllarında iki öğretmen, 104 öğrenci; 1897-1899 yıllarında iki öğretmen ve 70 öğrenci; 1901-1902 yıllarında üç öğretmen, 160 öğrenci; 1903 ve 1905'de iki öğretmen, 160 öğrenci; 1908 yılında iki öğretmen ve 140 öğrenci vardır.

⁶³ Aynı yer.

⁶⁴ SVA-1313, s. 359.

⁶⁵ SVA-1314, s. 375.

⁶⁶ Aynı yer.

⁶⁷ SVA-1317, s. 289-324.

Tavas kazası ibdidai mektepleri

Tavas 1882 yılında üç ibdidai mektebi, üç öğretmen ve 197 öğrenci; 1883-1884 yıllarında beş ibdidai mektebi altı öğretmen vardır. 1885- 1886 yıllarında birer ibdidai mektebi ve üç öğretmen; 1887-1888 yıllarında üç ibdidai mektebi, beş öğretmen bulunmaktadır. 1890 yılında dört ibdidai mektebi, altı öğretmen; 1893-1894 yıllarında iki ibdidai mektebi, dört öğretmen ve 155 öğrenci mevcuttur. 1895-1905 yılları arasında iki ibdidai mektebi, dört öğretmen; 1895-1896'de 170, 1897'de 179, 1898'da 177, 1899'de 155, 1901 ve 1903'de 192 öğrenci öğrenim görmüştür.⁶⁸

Tavas Büyük Cami İbtidai Mektebi Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Mustafa Efendi, öğrenci sayısı ise 80 idi⁶⁹. *Tavas Güllük İbtidai Mektebi* Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Ahmet Efendi, öğrenci sayısı ise 75 idi⁷⁰.

Mektep-i İbdidai, Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Mustafa Efendi idi. Öğrenci sayısı 80 idi⁷¹.

Diğer İbdidai Mektebi Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Ahmet Efendi, öğrenci sayısı 90 idi⁷².

Mektep-i İbdidai Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Mustafa Efendi idi. Öğrenci sayısı 90 idi⁷³.

İbdidai Mektebi Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Mustafa Efendi idi. Öğrenci sayısı 88 idi⁷⁴. Müdür Hacı Hafız Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 91 idi.⁷⁵

⁶⁸ SVA-1317, s. 289-324.

⁶⁹ Aynı yer.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ SVA-1313, s. 354.

⁷² SVA-1313, s. 355.

⁷³ SVA-1314, s. 350.

⁷⁴ SVA-1314, s. 366.

Diğer İbdidai Mektebi Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı 80 idi.⁷⁶

Maarif Komisyonu; Başkan Naib Efendi, Üye Hacı Ahmet Efendi, Üye Tevfik Efendi, Üye Abdullah Şevki Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Hacı Mehmet Efendi, Üye Hacı Mestan Efendi, Müfettiş Halil İbrahim Efendi idi⁷⁷.

Maarif Komisyonu; Başkan Naib Efendi, Üye Hacı Ahmet Efendi, Üye Tevfik Bey, Üye Ali Rıza Efendi, Üye Abdullah Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Hafız Mehmet Efendi, Üye Hacı Mestan Efendi, Müfettiş Halil İbrahim Efendi idi⁷⁸.

İlk komisyon 1895 yılına aittir. Bünyesinde dokuz kişi görev yapmıştır. Bir yıl sonra kurulan ikinci komisyonda kişi sayısı değişmemiştir. Her iki komisyonda başkanı ve müfettiş aynıdır. Bazı üyelere ise değişiklik yapılmıştır.

Buldan kazası ibdidai mektepleri

Buldan'da 1883'ten 1905 yılına kadar bir ibdidai mektebinde eğitim öğretim yapılmıştır. 1893-1895 yılları arasında bir öğretmen, 1886'dan 1901'e kadar iki öğretmen hizmet vermiştir. 1883'te 81, 1884'te 92, 1896'da 98, 1898'de 160, 1899'da 141, 1901'de 160, 1902'de 180 öğrenciye yükselmiştir. 1903 yılında üç öğretmen mevcuttur. 1905'te iki ibdidai mektebi, beş öğretmen, 303 öğrenci; 1908'de yine iki ibdidai mektebi, dört öğretmen, 190 öğrenci mevcuttur.

İbdidai Mektebi Öğretmeni Ahmet Efendi, Hizmetli Rasim Efendi idi. Öğrenci sayısı 92 idi⁷⁹. Güney Nahiyesi İbdidai Mektebi Öğretmeni Süleyman Efendi idi. Öğrenci sayısı 60

⁷⁵ SVA-1314, s. 367.

⁷⁶ SVA-1314, s. 350.

⁷⁷ SVA-1313, s. 354.

⁷⁸ SVA-1314, s. 349.

⁷⁹ SVA-1313, s. 339.

idi⁸⁰. İbdidai Mektep Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Ahmet Efendi, Hizmetli Mustafa Efendi idi. Öğrenci sayısı 98 idi⁸¹. Güney Nahiyesi İbdidai Mektep Öğretmeni Süleyman Efendi idi. Öğrenci sayısı 65 idi⁸².

Buldan İbdidai Mektebi Müdürü Ahmet Efendi, öğrenci sayısı ise 141 idi⁸³.

Maarif Komisyonu; Başkan Rasih Efendi Edirne Rüşusu, Üye Karasulu Mehmet Efendi, Üye Ahmet ve Hacı Kadri Ali Ağalar, Üye Emin ve Galip Efendiler, Kâtip Mehmet Efendi, Sandık Emine Mehmet Efendi idi.⁸⁴

Maarif Komisyonu; Başkan Rasih Efendi Edirne Rüşusu, Üye Emin ve Galip Efendiler, Üye Karasulu Mehmet Efendiler, Kâtip Mehmet Efendiler, Üye Ahmet ve Hacı Kadri Ali Ağalar, Sandık Emine Mehmet Efendiler idi⁸⁵.

Komisyonlar 1895-1896 yıllarında görev yapmıştır. Her iki komisyonda da başkan dâhil altı üye, bir kâtip ve bir de sandık emini bulunmaktadır. Rasih Efendi iki komisyonda başkanlık görevini yürütmüştür.

Çal kazası ibdidai mektepleri

Çal'da 1882-1896 yılları arasında ibdidai mektebi, öğrenci ve öğretmen verileri kayıtlı değildir. 1897'de bir ibdidai mektebi, bir öğretmen, 121 öğrenci bulunmaktadır. 1898'de sadece öğrenci sayısı 132'ye yükselmiştir. 1899'da tek değişiklik öğrenci sayısının 150'ye yükselmesi olmuştur. 1901'de bir ibdidai mektebi, iki öğretmen, 171 öğrenci; 1902'de iki ibdidai mektebi, üç öğretmen, 39 öğrenci; 1903'de iki ibdidai mektebi, iki öğretmen, 129

⁸⁰ Aynı yer.

⁸¹ SVA-1314, s. 333.

⁸² Aynı yer.

⁸³ SVA-1317, s. 289-324.

⁸⁴ SVA-1313, s.332.

⁸⁵ SVA-1314, s. 328.

öğrenci; 1905’de iki ibdidai mektebi, üç öğretmen, 153 öğrenci; 1908’de iki ibdidai mektebi, dört öğretmen, 185 öğrenci bulunmaktadır.⁸⁶

Çal İbdidai Mektebi Müdürü Rıza Efendi, öğrenci sayısı ise 150’dir⁸⁷.

Maarif Komisyonu, Başkan Müftü Efendi, Üye Süleyman Efendi, Üye Hacı Hüsnü ve Şahin Efendiler, Üye Hüseyin ve Hacı Mehmet Ağalar, Üye Süleyman Efendi, Üye Hacı Bekir Efendi, Üye Kâtip Şükrü Efendi idi⁸⁸.

Maarif Komisyonu; Başkan Müftü Efendi, Üye İsmail Efendi, Üye Hüseyin ve Hacı Mehmet Ağalar, Üye Hacı Bekir Efendi, Diğer Süleyman Efendi Kâtip Şükrü Efendi idi⁸⁹. 1895-1896 yıllarında görev yapan iki komisyona da müftü başkanlık etmiştir. İlk komisyonda başkan dâhil sekiz üye ve bir kâtip yer almıştır. 1896 yılında ise üye sayısı iki azalmış, altı üye ve bir kâtiple çalışmıştır.

Sarayköy (Saray) kazası ibdidai mektepleri

1884 yılında Sarayköy İbdidai Mektebi bir öğretmen ve 80 öğrenci ile eğitim öğretime başlamıştır. Bu tarihten 1896’ya kadar öğrenci mevcudu hakkında bilgiye yer verilmemiştir. 1885’te bir ibdidai mektebi, iki öğretmen; 1304’te iki ibdidai mektebi, iki öğretmen; 1887-1888 yıllarında bir ibdidai mektebi, bir öğretmen; 1886’da bir ibdidai mektebi, iki öğretmen vardır. 1893-1895 yıllarına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. 1896 yılında bir ibdidai mektebi iki öğretmen, 153 öğrenci; 1897’de öğrenci sayısı 130’a düşmüştür. 1898’de bir ibdidai mektebi, iki öğretmen ile 150 öğrenci; 1899 yılında mektep ve öğretmen sayısı değişmezken öğrenci sayısı 120’ye gerilemiştir. 1901 ve 1902 yıllarında bir ibdidai mektebi,

⁸⁶ SVA-1317, s. 289-324

⁸⁷ SVA-1317, s. 289-324.

⁸⁸ SVA-1313, s. 343.

⁸⁹ SVA-1314, s. 341.

iki öğretmen; 1903 ve 1905, 1908 yıllarında üç ibdidai mektebi, üç öğretmen görev yapmıştır.⁹⁰

İbdidai Mektebi Müdürü Hilmi Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Mehmet Efendi idi. Öğrenci sayısı ise 130 idi⁹¹.

Sarayköy İbdidai Mektebi Müdürü Abdurrahman Hilmi Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Mehmet Efendi, öğrenci sayısı ise 120 idi⁹².

Maarif komisyonu; Başkan Müftü Efendi, Üye Hacı Necip Efendi, Üye Hacı Ali Efendi, Üye Hafız Osman Efendi idi⁹³.

Maarif Komisyonu; Başkan Müftü Efendi, Üye Hacı İsmail Efendi, Üye Hacı Ali Efendi, Üye Hacı Hafız Osman Efendi, Kâtip Mehmet Ziyaeddin, Mektepler müfettişi Ali Efendi idi⁹⁴.

Maarif Komisyonu Başkan Müftü Efendi, Üye Hacı İsmail Efendi, Üye Hacı Ali Efendi, Üye Hacı Hafız Osman Efendi, Kâtip İsmail Efendi idi⁹⁵.

Komisyonlar 1895-1896 ve 1901 yıllarına aittir. Bunlardan ilkinde başkanla birlikte dört üye görev yapmıştır. Bir yıl sonra kurulan ikinci komisyona ise bir müfettiş ve bir kâtip katılmıştır. 1901 yılındaki üçüncü komisyonda müfettiş yer almamıştır. Başkan ve kâtiple birlikte üye sayısı beştir.

Kadıköy (Babadağ) nahiyesi ibdidai mektepleri

Kadıköy'de 1884 yılında bir ibdidai mektebi, bir öğretmen, 70 öğrenci; 1896'da iki⁹⁶ ibdidai mektebi, dört öğretmen, 200 öğrenci vardır. 1897-1901 yıllarında ibdidai mektebinin

⁹⁰ SVA-1317, s. 289-324.

⁹¹ SVA-1314, s. 348.

⁹² SVA-1317, s. 289-324.

⁹³ SVA-1313, s. 348.

⁹⁴ SVA-1314, s. 342.

⁹⁵ SVA-1319, s. 348.

öğretmen sayısı ikidir. Öğrenci sayıları ise; 1897’de 95, 1898’de 235, 1899’da 245, 1901’da 240 idi.

Kadıköy İbdidai Mektebi Müdürü Ahmet Efendi idi. Öğrenci sayısı ise 110 idi⁹⁷.

Kadıköy İbdidai Mektebi Müdürü Mehmet Halit Efendi idi. Öğrenci sayısı 130 idi⁹⁸.

Acıbadem kasabası ibdidai mektebi

İbdidai Mektebi Müdürü Hafız Mustafa Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Ömer Efendi idi. Öğrenci sayısı 104 idi⁹⁹.

Acıbadem Kasabası İbdidai Mektebi Müdürü Hafız Mustafa Efendi, Müdür Yardımcısı Hafız Ömer Efendi idi. Öğrenci sayısı 104 idi¹⁰⁰.

Köylerdeki ibdidai mektepleri

Kızılhisar Köyü İbdidai Mektebi Müdürü Hafız Abdülgafur Efendi, Müdür Yardımcısı Yusuf Efendi idi. Öğrenci sayısı 200 idi¹⁰¹.

Kızılhisar Köyü İbdidai Mektebi Müdürü Abdülgafur Efendi idi, öğrenci sayısı 300 idi¹⁰².

Kayser Köyü İbdidai Mektebi Müdürü Hasan Efendi, Müdür Yardımcısı Yusuf Efendi idi, öğrenci sayısı 150 idi¹⁰³.

Alâeddin Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ali Efendi idi, öğrenci sayısı 70 idi¹⁰⁴.

⁹⁶ Kadıköy nahiyesinde 1314 vilayet salnamesinde ilk defa *Fevziye* adıyla ikinci bir ibdidai kaydedilmiştir. İlk kez 1315’te Denizli merkezde gördüğümüz İnas İbdidainden önce Kadıköy’de açılmış olması güç görünmektedir.

⁹⁷ SVA-1317, s. 289-324.

⁹⁸ Aynı yer.

⁹⁹ SVA-1313, s. 354.

¹⁰⁰ SVA-1314, s. 356.

¹⁰¹ SVA-1313, s. 355.

¹⁰² SVA-1314, s. 356.

¹⁰³ Aynı yer.

Taylan Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ahmet Efendi idi, öğrenci sayısı 120 idi¹⁰⁵.

Dodurga Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni İsmail Efendi idi, öğrenci sayısı 40 idi¹⁰⁶.

Yassihöyük Köyü İbdidai Mektebi Öğretmen Hacı Hasan Efendi idi, öğrenci sayısı 70 idi¹⁰⁷.

Yazır Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ahmet Efendi idi, öğrenci sayısı 65 idi¹⁰⁸.

Karahöyük Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ömer Efendi idi, öğrenci sayısı 80 idi¹⁰⁹.

Kuti Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ahmet Efendi idi, öğrenci sayısı 95 idi¹¹⁰.

Dedesil Köyü İbdidai Mektebi Öğretmeni Ramazan Efendi idi, öğrenci sayısı 82 idi¹¹¹.

Denizli Merkez ve Kazalarındaki Kız (İnas) İbdidai Mektepleri ¹¹²

Feyziye İbtidai Mektebi Müdürü Mehmet Halit Efendi, Müdür Yardımcısı İsmail Efendi, öğrenci sayısı 105 idi¹¹³. *Hamidiye İbdidai Mektebi* Müdürü Hacı Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hacı Osman Naci Efendi, öğrenci sayısı 95 idi¹¹⁴. *Mahmudiye İbdidai Mektebi* Müdürü Salih Efendi, Müdür Yardımcısı Mehmet Efendi, öğrenci sayısı 138 idi. *Mecidiye İbdidai Mektebi* Müdürü Ahmet Efendi, Müdür Yardımcısı Hasan Efendi, öğrenci sayısı 120 idi. *Hamidiye Mektebi* Müdürü Hacı Ali Efendi, Müdür Yardımcısı Salih Efendi, öğrenci sayısı 120 idi. *Kız Mektebi* Öğretmeni Fethiye Hanım idi¹¹⁵.

¹⁰⁴ SVA-1313, s. 355; 1314, s. 356.

¹⁰⁵ SVA-1313, s. 355; SVA-1314, s. 355.

¹⁰⁶ SVA-1314, s. 356.

¹⁰⁷ SVA-1314, s. 356.

¹⁰⁸ Aynı yer.

¹⁰⁹ Aynı yer.

¹¹⁰ Aynı yer.

¹¹¹ Aynı yer.

¹¹² SVA-1317, s. 289-324.

¹¹³ SVA-1314, s. 345.

¹¹⁴ Aynı yer.

¹¹⁵ SVA-1314, s. 330.

Buldan 1897-1902 yıllarında öğretmen Hafız Mahmut Efendi; 1903'de Yusuf Efendi; 1905 ve 1908'de Hüseyin Efendi'dir. Öğrenci mevcudiyeti ise 1897, 1898 yıllarında 31; 1899 ve 1901, 1902-1903 yıllarında 35; 1905'te 30; 1908'da ise 33'tür¹¹⁶.

Tavas 1901-1905 ve 1908 yıllarında öğretmen Fatıma Hanım'dır ve öğrenci sayısı 55'tir.

Sarayköy 1903 ve 1905 yıllarında öğretmen Eda Hanım'dır. 1908'de Hatice Behibe Hanım'dır. Öğrenci sayıları ise belirtilmemiştir.

Maarif Komisyonu; Başkan Müftü Efendi, Üye Şakir Efendi saniye, Üye İsmail Efendi, Üye İdadi Müdürü Efendi, Üye Bank Memuru Efendi, Kâtip Müderrisinden Abdür-rauf Efendi idi¹¹⁷.

¹¹⁶ SVA-1317, s. 289-324.

¹¹⁷ SVA-1314, s. 330.

Bölüm VI

Denizli’de Rüşdiye Mektepleri

Osmanlıda Rüşdiye Mektepleri

1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması’ndan sonra Osmanlı bürokratları Avrupa medeniyetini tanıma ve anlama çabası içine girmiştir. Kurumların Batı tarzına göre yeniden düzenlenmesi gereği açıkça görülmüştür (Antel, 1999, s. 444). Dolayısıyla 18. Yy. sonlarında Avrupalı tarzda yeni kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. III. Selim’in Nizam-ı Cedid hareketi bu yeni sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. III. Selim’in ıslahat düşüncesi II. Mahmut döneminde bir plan dâhilinde uygulanmaya başlamıştır. II. Mahmut, eğitimin reformlarının uygulanması dolayısıyla Devlet’in yarınları için hayati önem taşıdığına bilinciyle hareket etmiştir. İlk etapta devletin ve ordunun ihtiyacı olan mektepler düzenlenmiş, daha sonra da sivil mekteplerin açılmasına çaba harcanmıştır. İlköğretim alanında atılmış olduğu en önemli adımlardan biri de -sadece İstanbul merkezli- 1824 tarihli fermanla ilköğretim mecburî hale getirilmiştir. İkinci sınıf mekteplere seçilecek olan öğrencilerde aranan özellikler: Kur’an’ı birkaç kez hatmetmek ve ilmihal okumuş olmaktı. Seçilecek olan öğrenciler beceri ve isteklerine göre o meslek için açılmış olan yüksek mekteplere kabul edilecekti. (Koçer, 1991, ss. 41-42)

Raporda sıbyan mektebinin devamı ve ikinci sınıfı olarak önerilen mekteplere *İkinci Kısım* denilmiştir. Bu ismi padişah beğenmeyerek yerine rüşd (buluğ) çağındaki çocukların devam ettiği mektep anlamına gelen *Rüşdiyeyi* uygun bulmuştur (Kodaman, 1991, s. 91). 1838 yılında faaliyete başlayan bu mektepler, yeniden düzenlenmek istenen sıbyan mektepleri ile meslek mektepleri arasında üçüncü sınıf bir mektep olarak öğrenci hazırlayıp yetiştirecekti (Ergin, 1977, s. 383). İlk rüşdiye mekteplerinden biri olarak kabul edilen *Mekteb-i Maarif-i*

Aliye 11 Şubat 1839'da Sultanahmet'te açılmıştır. Diğeri ise İmamzade Esat Efendi'nin raporu üzerine Mart 1839'da Süleymaniye'de açılan Mekteb-i Ulum-i Edebîyedir. Mekteb-i Maarif-i Ali meslek mektebi niteliğindedir. Hükümet hem memur yetiştirmek, hem de mevcut memurların bilgilerini arttırmak amacıyla bu mektebi açtığını ilan etmiştir. O zamana kadar çıraklık yolu ile yetişen memurların bir öğrenim basamağında yer almalarını sağlamak için açılmıştır (Demirel, 2007, 40). Bu rüşdiye mektepleri, ilk mezunlarını da 1841'de vermiştir. Padişah Abdülmecid tarafından verilen hediyelerle jest yapılan bu ilk mezunlar, devlet dairelerinde hemen göreve başlamışlardır (Demirel, 2002, s. 59).

Sultan Abdülmecid 13 Ocak 1845 tarihinde, bir ferman yayınlamıştır. Fermanda; imparatorlukta genel anlamda hâkim olan cehaletin ortadan kaldırılması gerekliliği vurgulanmış ve bunun için de tek yolun sivil eğitim olduğu ifade etmiştir (Nurdoğan, 2005, s. 38). 1846 yılında Mekâtib-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla rüşdiye mektepleri gelişme imkânı bulmuştur. 1852 yılında İstanbul'da bulunan rüşdiye mektepleri sayısı 10'u bulmuştur. Nitekim 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin ilan edildiği sırada Osmanlı vilayetlerindeki rüşdiye sayısı 87'ye, İstanbul'da 12-13'e ulaşmıştır (Kodaman, 1991, s.92).

Rüşdiye mekteplerinin genel öğretimdeki yeri tam olarak belli değildir. Bu mektepler ilk zamanlarda ilk mektep üstü hazırlık mektebi, daha sonraları ise orta mektep seviyesinde bir öğrenim derecesi olarak değerlendirilmiştir (Çelikleş, 2006, s. 20). 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesinde rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulabileceği belirtilmiştir. Bu mekteplerin yapım masrafları ile öğretmen maaşları illerin eğitim Müdürlüğü bütçesinden karşılanacaktı. Öğretim süresinin dört yıl olacak, sıbyan mekteplerini bitirerek diploma alan öğrenciler sınavsız olarak rüşdiyelere alınacaktı (Bozkurt, 2010, s. 66).

Rüşdiye mekteplerini sıbyan mekteplerinden ayıran en önemli fark eğitim tekniği olmuştur. Rüşdiye mekteplerinde öğrenciler, sıraya oturacaklardı. Dersler, sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil, öğrenci gruplarına öğretilecekti.

Böylece küçük gruplarla eğitim tekniğinden büyük gruplarla eğitime geçilmiş olacaktı (Demirel, 2007, ss. 40-41). Eğitim-öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmişti. Dersler: *Din Dersi, Osmanlıca Dil Bilgisi, İmla ve Yazı, Yeni Usul Üzerine, Arapça, Farsça, Defter Tutma, Hesap İlmi, Hatt (güzel yazı), Mebâdi-i Hendese (Geometrinin Başlangıcı), Umumi (Genel) Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Jimnastiktir.* Mektebin bulunduğu yerde kullanılan *mahalli dil*, ticaretin yoğun olduğu yerde zeki ve istekli olan öğrencilere dördüncü sene *Fransızca* dersi verilecekti. Mezun olan rüşdiye mektebi öğrencileri sınavsız olarak idadilere kaydolacaktı (Kayaoğlu, 2001, ss. 7-19).

Nizamname ile getirilen esaslar çerçevesinde yeni rüşdiyelerin inşası yaklaşık altı yıl içinde birkaç kat artmıştır. 1875'te rüşdiye mektebi sayısı 351'e, öğrenci sayısı 20.634'e ulaşmıştır (Demirel, 2002, s. 51). Vilâyetlerde modern anlamda açılan ilk eğitim-öğretim kurumları rüşdiye mektepleridir. Bu mektepler (medreseler ve askeri mektepler hariç) 1880'lerden önce taşrada modern öğretime en fazla katkı sağlayan kurumlardır. Özellikle, *Öğretmen Mektebi* mezunlarından yetenekli öğretmenlerin idaresindeki rüşdiye mektepleri, çevrenin entelektüel hayatında önemli rol oynamışlardır (Nurdoğan, 2005, s. 39).

Rüşdiye mekteplerinin bina ihtiyaçları için başlangıçta kapatılmış medrese binaları, sıbyan mektepleri, hükümete ait elverişli yapılar ve en az dört odası olan evler kullanılmıştır. Daha sonra ise yeni bir bina yapılması gibi birden fazla seçenek sunulmuştur. Bütün projeler hazineden desteklenmiştir. Bâbıâli'nin 25 rüşdiye mektebinin masraflarını karşılamak amacıyla devlet memurlarının maaşlarını azaltması, ilköğretimin politikasındaki kararlılığın önemli bir göstergesidir. Fakat Devlet mali imkânları bu kadar büyük bir bütçeyi eğitime ayıracak kadar güçlü durumda değildi. 1856 yılında mekteplerden ancak altısı açılabilmiştir. Bu durum Kırım Savaşı'nın yol açtığı masrafların doğal bir sonucudur (Nurdoğan, 2005, ss. 66-67).

II. Abdülhamit dönemi başlarında Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda bazı Balkan vilayetinin kaybedilmesiyle 80'e yakın rüşdiye mektep binası da elden çıkmıştır. Ayrıca göçler sebebiyle gelen Rumeli ve Kafkas muhacirlerine İstanbul ve Anadolu'da mevcut rüşdiye mektebi binaları tahsis edilmiştir. Dolayısıyla yetersiz bina ve öğretmen sebebiyle, kaynaklar idadi mekteplerine kaydırılmıştır (İhsanoğlu, 1998, s. 308).

Denizli Rüşdiye Mektepleri

Denizli'de ilk rüşdiye mektebinin kuruluşu 05.10.1872 tarihli bir belgede belirtilmektedir. Bu belgede Denizli Rüşdiye Mektebinin açılmasının iki yılı aştığı ifade edilmiştir. Ayrıca Denizli Rüşdiye Mektebinde sadece bir öğretmenin bulunduğu, mektep idaresi ve eğitim-öğretim faaliyetleri açısından tek öğretmenin yetersiz olduğu, talep üzerine ikinci öğretmen olarak Denizlili Ali Efendi'nin tayin edildiği bilgisine yer verilmiştir¹¹⁸.

Mektebin ilk yıllarında Arapça ve Farsça öğretmenlerine duyulan ihtiyaç Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan bir tezkirede ifade edilmiştir¹¹⁹. Yine mektebin ilk yıllarında öğrencilerin derslere devamına ve yoklama listelerinin usulüne göre hazırlanmasına özen gösterilmiştir. Rüşdiye yönetimine gönderilen belgede¹²⁰, bir adet örnek ihbar yazısı ile 12 adet özet ihbar yazısı mektebe gönderilmiş, yoklamaların bu şekilde düzenlenmesi istenmiştir.

1877 yılında öğretmen maaşlarıyla mektebin kırtasiye masrafları ödenmemiştir. 1879 tarihli bir belge ile biriken maaşların ödenmesi sağlanmıştır¹²¹. Mektep ile Maarif Nezareti arasındaki 1874 ve 1876-1877 yıllarında yapılan yazışmalarda istenen kitap ve risalelerin mektebe gönderildiği bildirilmiştir¹²². Maarif Nezareti 1874 yılında Denizli Rüşdiye mektebine aşağıdaki kitapları göndermiştir¹²³: 30 adet Dürr-i Yekta (Benzersiz İnci), 30 adet

¹¹⁸ BOA-MKT. MHM. 470/69, 29 L. 1290.

¹¹⁹ BOA-MKT. MHM. 195/56 (Tezkirede tarih yer almamaktadır).

¹²⁰ BOA-MF. MKT. 14/37, 22 Ş. 1290.

¹²¹ BOA-MF. MKT. 60/128, 15 Ra.1296.

¹²² BOA-MF. MKT. 16/85, 16 Za.1290; 36/848, 17 R.1293; 50/30, 8 B.1293.

¹²³ BOA-MF. MKT. 16/85, 16 Za.1290.

Medhal-i Kavâid (Dilbilgisine giriş), 30 adet Emsile (Arapça gramer kitabı), 30 adet Vezâ'if-i Etfâl (Çocukların Görevleri), 30 adet Bina (Arapça gramer kitabı), 30 adet Kavâ'id-i Farisî (Farsça grameri), 30 adet Ta'lim-i Farisî (Farsça okuma kitabı) , 30 adet Maksûd (Arapça gramer kitabı), 30 adet Risâle-i Hesâb (matematik kitabı) , 30 adet Avâmil (Arapça gramer kitabı), 24 adet Jurnal Varakası (Günlük defteri), altı adet Hülâsa Cetveli (Özet Cetveli), bir adet Numune (örnek) , bir adet Ders Cetveli, bir adet İmtihan Cetveli Numunesi (Sınav cetveli örneği), bir adet Rüşdiye Mektebi Nizamnamesi. Mektebe kitap dışında da *küre* gibi mektep araç-gereçleri de gönderilmiştir¹²⁴.

1880-1889 yılları arasında Mektep Müdürü Ali Efendi, Müdür Yardımcısı Halil İbrahim Efendi'dir. Öğrenci sayısı ve hizmetli yıllara göre değişiklik göstermiştir. Mektebin 1880'de 43 öğrencisi bulunmaktadır. 1881'de öğrenci sayısı 53'tür. 1882-1883 yıllarında öğrenci bilgisi mevcut değildir. 1884'de 84; 1885'de 100 öğrenci bulunmaktadır. 1886-1887-1888-1889 yıllarında öğrenci bilgisi mevcut değildir. 1880-1884 yıllarında hizmetli Hafız Ali Efendi idi. 1885'de hizmetli değişerek Hacı Mehmet Efendi olmuştur. Bu tarihten sonra mektepte hizmetli görev yapmamıştır¹²⁵.

Mektepte eğitim-öğretim iki öğretmen tarafından yürütülmüştür. Bu öğretmenlere 1886 yılına kadar bir hizmetli yardımcı olmuştur. Mektep Müdürü ve Yardımcısı görevlerini aralıksız olarak sürdürmüşlerdir. Mektebin öğrenci sayısı ise yıllar içinde göreceli artış göstermiştir. Vilayet salnamelerinde öğrenci sayısı sadece dört yıl için verilmiştir. Buna göre 1880 yılında 43 olan öğrenci sayısı 1881'de 10 öğrenci artmıştır. 1884 yılında 84 öğrencisi vardır. 1885'de 100 öğrenciye ulaşmıştır.

1876 tarihli bir belgeden mektebin eğitim faaliyetlerine engel olmak isteyen kimselerin varlığı anlaşılmaktadır. Bu belge, mektep Müdürü Ali Efendi'nin bu hususta

¹²⁴ BOA-MF. MKT. 41/108, 25 B.1293.

¹²⁵ SVA-1298, s. 147; 1301, s. 202; 1302, s. 179.

yazdığı dilekçeye cevap niteliğinde gönderilmiştir¹²⁶. Rüşdiye-medrese rekabetini içeren belgede:

Sıbyan mekteplerinde eğitim gören çocukların hepsi sınavla rüşdiye mekteplerine kabul edildiği halde Denizli Rüşdiyesine bu çocuklar gelmeyip medrese odalarında mektep şeklindeki yerlerde toplandığı tarafımıza bildirildi. Çocukların böyle medrese odalarında düzensiz bir şekilde öğrenim görerek, rüşdiye mektebine gönderilmemesi, bunların eğitimden mahrum bırakılması ilerlemelerine ve ilim-irfan sahibi olmalarına engel olacaktır. Teşvik yoluyla rüşdiye öğrencilerinin çoğaltılması ve bu duruma sebep olanların şiddetli biçimde uyarılması/azarlanması, keyfiyetin de yazılı olarak vilayete bildirilmesi hususunda (...) ¹²⁷.

Denizli Kız (İnas) Rüşdiye Mektebi

1858 yılına dek Osmanlı Devletinde kız çocuklarının eğitimi için sıbyan mektepleri dışında herhangi bir kurum bulunmamaktaydı. Bu mektepler öğrencilere yalnızca Kur'an okutmak ve namaz surelerini ezberletmek düzeyinde kalmıştı. 10 Kasım 1858 tarihli tezkirede kız rüşdiyesine dair aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir.

Her devlet ve millet mutluluğu, halkının cehaletten kurtulmasına adanmıştır. Bunun ilk adımı olarak çocukların iyi terbiye alması için bilgi üreten (...) İstanbul ve üç şehirde ve bulunan mahalle mektepleri de dâhil olarak bundan önceki 13 daireye bölünen ve her bir dairede bulunan mektepler merci olmak üzere bir merkez mektep teşkil edilerek bunların düzenleme ve denetlemesinin istenen ölçüde yapılması için yardımcılar atanarak (...) zaman elverdiğince uygun yerlerde bu işin yapılması için emek ve para harcanmakta olduğu açıkça bildirilmiştir. Milletın ilerlemesi için yollar aramak önemli

¹²⁶ BOA-MF. MKT. 42/1, 1 Ş.1293.

¹²⁷ BOA-MF. MKT. 42/87, 9 Ş.1293.

bir iştir. Toplumun eğitim ve ahlak esaslarının öğretildiği mahalle mekteplerinde kız-erkek birlikte bulunmalarının bazı sakıncaları olması dışında talep edilen emirler doğrultusunda kızlar için de ayrıca yapılması istenenlerin tek seferde oluşturulmaya çalışılması halk için masraflı olacağından (...). (Ergin, 1977, ss.457-458)

Kız Rüşdiye Mekteplerinin taşrada yaygınlaşmaya başlaması ise 1870'lerden sonradır (Akyüz, 2009/2012, ss. 151). Denizli'de Kız Rüşdiye Mektebinin açılması için başlatılan girişimler, ilk erkek rüşdiye mektebinden tam olarak 37 yıl sonra gerçekleşmiştir¹²⁸. Sancağın hatırı sayılır eşrafından Tavaslızade Ali Efendi, rüşdiyenin yapım masraflarını üstlenmiş ve merkeze inşa edilmiştir¹²⁹.

*Padişah'tan öğretmen maaşıyla giderler için gerekli izin alınmasına rağmen henüz bu göreve talip olan bulunmadığı için bu atamanın Darülmuallimat (Kız Öğretmen Mektebi) öğrencileri arasından yapılacağı cevaben ifade edilmiş olmakla (...)*¹³⁰.

17 Haziran 1896 tarihli bir belgede, İzmir Mekteb-i Terakki-i İnâsın (Kız) eski öğretmenlerinden Sıdika Hanım'ın, Denizli Kız Rüşdiyesi Müdürlüğüne mahsus olan aylık 500 kuruş maaşı kabul etmesi durumunda bu göreve atamasının yapılması istenmiştir¹³¹. Fakat Sıdika Hanım, bu görevi kabul etmediği için Denizli Kız Mektebi Müdürü ataması gerçekleşmemiştir.

Denizli Kız Rüşdiyesi Mektep Müdürlüğüne Ülfet Hanım atanmış ve mektep resmî olarak 11 Temmuz 1896 tarihinde açılmıştır. Müdür maaşı 500 kuruş olarak belirlenmiştir¹³². Vilayetten gönderilen bu belgede, mektep için gerekli olan Müdür Yardımcısı, nakış öğretmeni ve hizmetli ile mektebin yıllık giderlerine dair Maarif Nezaretinden gönderilen bir

¹²⁸ SVA-1314, s. 325.

¹²⁹ BOA-MF. MKT. 321/32, 8 M. 1314.

¹³⁰ Aynı yer.

¹³¹ BOA-MF. MKT. 320/ 41, 6 M. 1314.

¹³² BOA-MF. MKT. 324/57, 29M.1314; 322/12, 12 M. 1314.

evrak bulunmadığından tekrar bilgi istenmiştir¹³³. Eğitim Bakanlığı cevaben 500 kuruş maaşla görev yapmakta olan Mektep Müdürü dışında, Müdür Yardımcısı için 300 kuruş, Hizmetliye 80 kuruş maaş ve mektep giderleri için senelik 500 kuruş ayrılacağını bildirmiştir. Hizmetli olarak Fatıma Hanım atanmıştır. 21 Ekim 1896'da da Müdür Yardımcısı Fatıma Hanım'ın memuriyetinin asaleten tasdiki Vilayet tarafından istenmiştir¹³⁴.

1896 yılında Kız Rüşdiye Mektebi Müdürlüğüne Elif Hanım¹³⁵, Müdür Yardımcılığı görevine de Advıye Hanım tayin edilmiştir¹³⁶.

1897 yılında Denizli Kız Rüşdiye Mektebine Asiye Lamia Hanım tayin olmuştur.¹³⁷ 1898 yılında başka bir mektebe tayin edilmiştir¹³⁸. 1902 yılında Asiye Lamia Hanım'a tedavisi için İstanbul'a gitmesi için izin verilmiştir¹³⁹.

1898 yılında Şerife Seher Hanım Denizli Kız Rüşdiyesi Müdür Yardımcılığı ve Nakış Öğretmenliğine¹⁴⁰, 1900 yılında ise (Molova İnas Rüşdiye Mektebinden) Lamia Hanım Denizli kız Rüşdiye Mektebine tayin edilmiştir¹⁴¹.

Maarif ve Vilayet salnamelerinde¹⁴² 1897 yılı belirtilmemiştir. 1898 yılında Mektep Müdürü Asiye Lamia Hanım, Müdür Yardımcısı Advıye Hanım idi. Öğrenci sayısı 66/65'dir. 1899 yılında Mektep Müdürü yine Asiye Lamia Hanım idi, öğrenci sayısı ise 90/80'dir. 1900¹⁴³ yılında Müdür Yardımcısı Seher Hanım idi, öğrenci sayısı 65'tir. 1901 yılında Müdür Yardımcısı Şerife Hanım, 1902 yılında Müdür Yardımcısı Şerife Hanım idi. Öğrenci sayısı 65 idi. 1903 yılında Müdür Yardımcısı Şerife Hanım, öğrenci sayısı 65 idi. 1905 yılında Müdür

¹³³ BOA-MF. MKT. 331/ 33, 27 Ra. 1314, s. 1.

¹³⁴ BOA-MF. MKT. 331/ 33, 27 Ra. 1314, s. 1-3.

¹³⁵ BOA-MF. MKT. 322/8, 11 M. 1314.

¹³⁶ BOA-MF. MKT. 344/46, 9 B. 1314; 419/37, 4 C. 1316.

¹³⁷ BOA-MF. MKT. 379/30, 9 B. 1315.

¹³⁸ BOA-MF. MKT. 430/15, 13 Ş. 1316.

¹³⁹ BOA-MF. MKT. 646/33, 19 R. 1320.

¹⁴⁰ BOA-MF. MKT. 443/54, 29 Za. 1316.

¹⁴¹ BOA-MF. MKT. 537/51, 4 Ş. 1318.

¹⁴² SVA-1315, s. 334; 1316, s. 310; 1317, s. 289; 1319, s. 248; 1320, s. 252; 1321, s. 240; 1323, s. 234; 1326, s. 513.

¹⁴³ SNMU-1318, s. 1101.

Yardımcısı Şerife Hanım idi. Diğer bilgiler belirtilmemiştir. 1908 yılında Mektep Müdürü Latife Hanım, Müdür Yardımcısı Rahime Hanım, Hizmetli Pembe Hanım idi.

1900 tarihli Maarif Salnamesine göre 1897 yılında mektep müdürü, müdür yardımcısı, hizmetli ve öğrenci belirtilmemiştir. 1898 yılında Mektep Müdürü Asiye Lamia Hanım, Müdür Yardımcısı Adviye Hanım idi. Öğrenci sayısı 66/65 iken hizmetli belirtilmemiştir. 1899 yılında Mektep Müdürü Asiye Lamia Hanım, müdür yardımcısı ve hizmetli belirtilmemiştir. Öğrenci sayısı 80/90 idi. 1900-1903¹⁴⁴ yılında mektep müdürü ve hizmetli belirtilmemiştir. Müdür Yardımcısı Seher Hanım, öğrenci sayısı 65 idi. 1905 yılında yine Müdür Yardımcısı Seher Hanım idi. Mektep müdürü, hizmetli ve öğrenci sayısı belirtilmemiştir. 1908 yılında Mektep Müdürü Latife Hanım, Müdür Yardımcısı Rahime Hanım, Hizmetli Pembe Hanım idi. Öğrenci sayısı 100 idi¹⁴⁵.

1898 yılı Maarif Salnamesine göre Denizli Kız Rüşdiye Mektep Müdürü Asiye Lamia Hanım, Müdür Yardımcısı ve Nakış Öğretmeni Adviye Hanım idi. Mektebin bir hizmetlisi, toplamda da 66 öğrencisi bulunmaktadır¹⁴⁶.

1899 yılı ait Maarif Salnamesine göre Denizli Kız Mekteb-i Rüşdiyesinde müdür yardımcısı kayıtlanmamıştır. Nakış uygulaması vekili ise Mektep Müdürü olan Asiye Lamia Hanım idi. Bu yıl mektebin öğrenci sayısı 85'e yükselmiştir.¹⁴⁷

1900 yılı ait Maarif Salnamesine göre Denizli Kız Mekteb-i Rüşdiyesinde mektep müdürü kayıtlanmamıştır. Müdür Yardımcısı ve Nakış Öğretmeni Seher Hanım idi. Mektebin öğrenci sayısı 60'a düşmüştür.¹⁴⁸

¹⁴⁴ SNMU-1318, s.1101.

¹⁴⁵ SVA-1315, s.334; 1316, s.310; 1317, s.289; 1319, s. 248; 1320, s.252; 1321, s. 240; 1323, s.243; 1326, s.513.

¹⁴⁶ SNMU-1316, s. 888.

¹⁴⁷ SNMU-1317, s. 990.

¹⁴⁸ SNMU-1318, s. 1101.

1899 depreminin şehrin alt yapısı ve sosyal yaşamında meydana getirdiği tahribat, benzer şekilde eğitim hayatına da etki etmiştir. Devlet hasar gören 19 mektepten idadi ve rüşdiyelerin onarımına öncelik vermiştir. Bütün resmi binalarda olduğu gibi Denizli Kız Rüşdiyesi de depremden büyük ölçüde etkilenerek hasar görmüştür. Bu nedenle eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiştir¹⁴⁹. Depremin hemen akabinde mektebin tamiratı üzerine durularak kaynak bulunmaya çalışılmıştır. Tasarruf için hizmetli maaşlarının gereksiz olması ve kesilmesi önerilmiştir. Tamirat masraflarının bir kısmı halktan toplanan yardımlar karşılamıştır. Bunun dışında mektebin sıra gibi bazı malzemelerinin alınması için istenen ancak mektebin kurucusu Tavaslızade Ali Efendi tarafından karşılandığından kullanılmamış olan 2.000 kuruş, Denizli Kız Rüşdiye Mektebi'ne harcanmak üzere yeniden talep edilmiştir. Bu talep, Maarif Nezareti'nin 7 Haziran 1900 tarihli yazısıyla, araç gereç için ayrılan paranın inşaat için kullanılmasının uygun olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.¹⁵⁰

Mektebin tamiratı konusunda istenen 2.000 kuruşun kullanım alanlarına dair sunulan *Hasar Tespit Raporu* yetkili kurumlarca onaylanmadığından eksik ve geçersiz bulunmuştur. Dolayısıyla yeniden hazırlanan *Hasar Tespit Raporu* gerekli olan onaylar da eklenerek Maarif Nezaretine gönderilmiştir. 6 Ağustos 1900 tarihli *Hasar Tespit Raporunda* mektebin depremde uğradığı hasar, tamirat için yapılması gerekenler ve ihtiyaç duyulan para miktarı yer almıştır. *Hasar ve Tadilat Raporunda* tamirat için yapılması gerekenler ve çıkarılan masraf şöyle gösterilmiştir¹⁵¹:

Deprem sebebiyle Denizli Kız Rüşdiye Mektebi'nin tamir giderlerini açıklayan ikinci rapordur.

¹⁴⁹ BOA-MF. MKT. 507/18, 9 S. 1318.

¹⁵⁰ BOA-MF. MKT. 507/18, 9 S. 1318.

¹⁵¹ BOA-MF. MKT. 545/38, 24 L. 1318.

Baştan sona kadar dökülmüş olan sıvalarının kum, hâlis kireç ve harç ile yenilenmesi; kapı ve pencere boşluklarının kapatılması, duvarların iki kat sulu boya boyanması ve iç kısımların nakkaş tarafından süslenmesi, zeminden saçağa kadar tüm duvarların ve bodrum katının tamamen elden geçirilmesi için 1.839 kuruş.

Mektebin tavanında kırılmış olan merteklerin ve kiremit altı kaplamasının yenilenmesi gerektiğinden ikili beglerli döğerli yarmasından Medenek ve Tavas bedeveresinden kaplı ve noksan kiremidin ilavesiyle harap olan yerin yarı derecede tamiri için 1.450 kuruş.

Mektebin dış duvarı üzerine divan direği yarmasından mertekli ve üzeri hızar tahta, taban tahtasından silme ve yelkovanlı süslü ahşap saçak inşası ve üzerine iki katlı yağlı boya ile boyanması için 1.584 kuruş.

Mektebin dershanesiyle öğretmen odasının tavanının üç katlı yağlı boya ile boyanması. Dershane, küçük dershane ve büyük dershanenin tavanının elden geçirilmesi için 373 kuruş.

Mektebin tamir masrafı yukarıda yazılı olduğu gibi sim mecdiye 19 kuruş hesabıyla 4.984 kuruş 12 para olduğu Hasar Tespit Raporunda belirtilmiştir. 24 Temmuz 1316 Denizli Nafia Muhtedî Vekili.

Hazırlanan *Hasar Tespit Raporunda* mektep için alınması istenen eşyalar: beş adet 2,80 uzunluğunda bank, iki adet üç kat yağlı boya ile boyanmış kürsü, bir adet 1,5 metre ebadında üzeri siyah yağlı boya ile boyanmış yazı tahtası, dört adet eski siyah tahtaların yeniden boyanması, sekiz adet 0,40 metre ebadında (kırılan) pencere camının değiştirilmesi, dersaneleri ve çevresini süpürmek için dört adet süpürge, tuvaletlerde bulundurulmak için beş adet toprak bardak. Raporda ayrıca yemekhanedeki yemek yerlerinin ve ayakkabılıkların tamiri için 14 kuruşluk bir masraf çıkarılmıştır¹⁵².

¹⁵² BOA-MF. MKT. 862/26, 4 R. 1323.

Hasar gören mektep binalarının tamiri için ihtiyaç duyulan araç-gereç ve paranın karşılanmasında güçlük çekilmiştir. İhtiyaçlar önem ve aciliyet durumlarına göre sıralanmış, giderilmeleri zamana yayılmıştır Bütçe denkleştirmeye çalışılmıştır¹⁵³.

Kaza ve Nahiyelerdeki Rüşdiye Mektepleri

Tavas rüşdiye mektebi

Maarif Komisyonu Reis-i evvel Naib Efendi Reis-i sani Hacı Mustafa Efendi, Üye Hacı Mestan Ağa, Üye Hacı Hüseyin Ağa, Üye Hasan Hüseyin Ağa, Üye Ali Efendi, Üye Mustafa Efendi, Üye Mehmet Efendi, Kâtip ve Müfettiş Mehmet Efendi idi¹⁵⁴.

Denizli merkezin ardından kazalarda açılan ilk rüşdiye Tavas Rüşdiye Mektebidir. Tavas Rüşdiye Mektebinin açılış tarihini kesin olarak bilinmemektedir. Tavas Rüşdiyesi ile ilgili ilk belge 23 Eylül 1875 tarihlidir. Belgenin içeriği rüşdiye öğrencileri için talep edilen kitap ve risalelerin gönderilmesi hakkındadır¹⁵⁵. Tavas Rüşdiyesinin 1882-1909 tarihleri arasında öğretmen ve öğrenci bilgisi şu şekildedir:

Tavas Rüşdiye Mektebinde 1882-1898 yılları arasında Hacı Abdüllatif Efendi, 1901-1904 yıllarında Abdurrahman Efendi, 1905-1908 yıllarında İbrahim Sabri Efendi Müdürlük görevlerini ifa etmişlerdir. Başlangıçtan 1908 (mevcut son veri yılı) yılına kadar Hacı Mustafa Efendi, Müdür Yardımcısı idi. 1882'de Hacı Mustafa Efendi ve Hafız Mehmet Efendi Sülüs Öğretmenleri idi. 1883'te Sülüs Öğretmeni Hacı Mustafa Efendi ve 1884'te Sülüs Öğretmeni Hafız Mehmet Efendi idi. 1885-1887 yılları arası Sülüs Öğretmeni Hacı Mustafa Efendi,

¹⁵³ BOA-MF. MKT. 878/50, 29 Ca. 1323; 545/38, 24 L. 1318.

¹⁵⁴ SVA-1314, s. 349, 350, 354, 366; SNMU-1316, s. 887; SNMU-1317, s. 986, SNMU-1318, s. 1097.

¹⁵⁵ BOA-MF. MKT. 31/168, 23 Ş. 1292.

Rik'a Öğretmeni Hafız Mehmet Efendi idi. 1888'de Sülüs Öğretmeni Hacı Mustafa Efendi, Hafız Mehmet Efendi, 1893-1896 yıllarında Rik'a Öğretmeni Hafız Mehmet Efendi idi¹⁵⁶.

Öğrenci mevcudu ise; 1882'de 90, 1883'te 87, 1884'te 98, 1893-1894 yılları arasında 71, 1895'te 68, 1896'da 55, 1897'de 45, 1898'de 71, 1899'da 55, 1901-1905 yıllarında 57, 1908'de 51 idi.

Mektebin hizmetli kadrosu; 1884'te Ali Ağa; 1887'te Mustafa Ağa; 1888'de Mustafa Ağa idi 1901-1908 yıllarında Mustafa Efendi idi.

Buldan rüşdiye mektebi

Maarif Komisyonu; Başkan Rasih Efendi Edirne rüusu, Üye Emin ve Galip Efendiler, Üye Karasulu Mehmet Efendiler, Kâtip Mehmet Efendiler, Üye Ahmet ve Hacı Kadri Ali Ağalar, Sandık Emni Mehmet Efendiler idi¹⁵⁷.

Kazalarda eğitime açılan rüşdiyelerden ikincisi Buldan Rüşdiye Mektebidir. 11 Mayıs 1879 tarihli belgede Abdurrahman Efendi'nin yeniden inşa olunan Buldan Rüşdiye Mektebine tayininden söz edilmiştir¹⁵⁸. Vilayet Salnamelerine göre Buldan Rüşdiyesinin öğretmen ve öğrenci durumu şöyledir¹⁵⁹:

Mektep Müdürlüğü görevini 1882 yılında Abdurrahman Fehmi Efendi, 1883 yılında Ahmet Efendi, 1884-1887 yılları arasında Halil Efendi, 1890-1895 yılları arasında Hasan Fehmi Efendi, 1896-1908 yılları arasında Mehmet Rasih Efendi yürütmüştür.

¹⁵⁶ SVA-1300, s.232; 1301, s.205; 1302, s.181; 1303, s.150; 1304, s.348; 1305, s.163; 1306, s.193; 1311, s.373; 1312, s.373; 1313, s.354; 1314, s.349-350; 1315, s.366; 1316, s.347; 1317, s.318; 1319, s.274; 1320, s.274; 1321, s.265; 1323, s.259; 1326, s.547.

¹⁵⁷ SVA-1313, s. 338, 339, 340.

¹⁵⁸ BOA-MF. MKT. 62/63, 19 Ca. 1296; Söz konusu tahriratta Abdurrahman Efendi'nin Buldan Rüşdiyesine kaydırılmasının nedeni, Muğla Rüşdiyesinin öğrenci sayısındaki azalma olarak belirtilmiştir. Zira öğrenci sayısındaki azalma ile birlikte, iki öğretmenli Muğla Rüşdiyesi için bir öğretmenin yeterli olacağı düşünülmüştür.

¹⁵⁹ SVA-1300, s.230; 1301, s.210; 1302, s.186; 1303, s.153; 1304, s.351; 1305, s.167; 1306, s.195; 1311, s.358; 1312, s.358; 1313, s.339; 1314, s.333; 1315, s.340; 1316, s.321; 1317, s.297; 1319, s.256; 1320, s.259; 1321, s.247; 1323, s.241; 1326, s.530.

Müdür Yardımcılığı görevini, 1882 yılında Ahmet Efendi, 1883-1887 yılları arasında Hafız Hüseyin Efendi, 1890- 1897 yılları arasında Hafız Ahmet Efendi,1908 yılında Yusuf Efendi ifa etmiştir.

Rik'a Öğretmeni 1882-1887 yılları arasında Tevfik Efendi; 1895 yılında Osman Efendi; 1887 ve 1894 yılları arasında Mehmet Kâşif Efendi; 1896 yılında Osman Efendi idi.

1982-1984 yılları arasında Osman Ağa, 1885 ve 1903 yıllarında ise Mehmet Efendi hizmetli kadrosundadır.

Öğrenci sayısı, 1894 ve 1895'te 35, 1896'da 37, 1897'de 32,1898'de 32, 1899'da 55, 1901-1905 yılları arasında 57, 1908'de 51 idi¹⁶⁰.

Vilayetten Maarif Nezareti'ne yazılan 12 Nisan 1901 tarihli yazıda Buldan Rüşdiyesinin 64 öğrenciye sahip olduğu, dolayısıyla bir öğretmenin yeterli olamayacağı belirtilmiştir. Bir öğretmene daha ihtiyaç duyulmuştur. Eğitim Bakanlığı, bu isteğe *bütçenin müsait olmadığı* gerekçesiyle olumsuz cevap vermiştir¹⁶¹.

Sarayköy rüşdiye mektebi

Buldan ve Tavas Rüşdiyelerini 1886/1887'de Sarayköy Rüşdiye Mektebi takip etmiştir. 1886-1888 yıllarında bir öğretmen var iken; 1898 yılı ait Maarif Salnamesinde Mektep Müdürü Mehmet Sadık Efendi, Hüsn-ü hat Öğretmeni Abdurrahman Efendi idi. Hizmetli sayısı bir, toplam öğrenci sayısı 18 idi¹⁶².

1896-1908 yılları arasında hep bir öğretmen görev yapmıştır. 1896'da 22, 1897'de 23, 1898'de 23, 1899'da 20, 1900'da 22 öğrenci mevcut idi.

¹⁶⁰ SNMU-1316, s. 887; 1317, s. 985; 1318, s. 1096. 1317'da 33, 1318'de 36, 1319-1323 yılları arasında 64, 1323 yılında öğrenci sayısı 48 idi.

¹⁶¹ BOA-MF. MKT. 560/48, 12, s. 1319.

¹⁶² SVA-1304, s.349; 1305, 165; 1306, s.194; 1314, s.343, 345, 1315, s.348, 357, 360, 375; 1316, s.329, 338, 341, 355; 1317, s.303, 310, 312, 324; 1319, s.262, 269, 271, 280; 1320, s.265, 272, 284; 1321, s.253, 259, 270; 1323, s.247, 253, 264; 1326, s.530, 535, 554.

Garbikaraağaç (Acıpayam) rüşdiye mektebi

Maarif Komisyonu: Başkan Müftü Hafız Efendi, Müfettiş Hafız Hasan Hüseyin Efendi, Kâtip Salih Efendi, Üye Hacı Tosun Ağa, Üye İbrahim Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye Yusuf Ağa, Üye İbrahim Ağa, Üye Hafız Ahmet Efendi idi¹⁶³.

Maarif Komisyonu: Başkan Müftü Efendi, Üye Mehmet Efendi, Üye Yusuf Ağa, Üye Hamdi Efendi, Üye Ali Ağa, Kâtip Hacı Nuri Efendi idi¹⁶⁴.

Garbikaraağaç Rüşdiyesinin 1886-1908 yılları arasındaki öğretmen ve öğrenci bilgileri şu şekildedir¹⁶⁵:

Rüşdiye Mektebi Müdürü Hamdi Efendi, öğrenci sayısı 43 idi. 1897-1899 yıllarında birer öğretmen 43'er öğrenci; 1901-1902 yıllarında iki öğretmen 20 öğrenci; 1903 yılında üç öğretmen 30 öğrenci; 1905 yılında üç öğretmen 35 öğrenci; 1908 yılında iki öğretmen 29 öğrenci bulunmakta idi.

1898 yılı Maarif Salnamesine göre Garbikaraağaç Rüşdiye Mektebi Müdürü Hafız Hasan Efendi, Hüsn-ü hat Öğretmeni kadrosu münhaldir. 40 öğrencili mektepte bir hizmetli var idi.

Çal rüşdiye mektebi

Maarif Komisyonu: Reis Hacı Mehmet Efendi, Üye Hacı Süleyman Sırrı Efendi, Üye Hacı Mustafa Ağa, Üye Mehmet Efendi, Kâtip Rıfat Efendi idi¹⁶⁶.

1897-1898 yıllarında bir öğretmen 19 öğrenci; 1899 yılında bir öğretmen 38 öğrenci; 1901 yılında bir öğretmen 42 öğrenci; 1902 yılında bir öğretmen, 42 öğrenci; 1903 yılında bir

¹⁶³ SVA-1313, s. 31.

¹⁶⁴ SVA- 1314, s. 97.

¹⁶⁵ SVA-1304, s.349; 1305, 165; 1306, s.194; 1314, s.343, 345, 1315, s.348, 357, 360, 375; 1316, s.329, 338, 341, 355; 1317, s.303, 310, 312, 324; 1319, s.262, 269, 271, 280; 1320, s.265, 272, 284; 1321, s.253, 259, 270; 1323, s.247, 253, 264; 1326, s.530, 535, 554.

¹⁶⁶ SVA-1314, s. 79.

öğretmen, 40 öğrenci; 1905 yılında bir öğretmen, 51 öğrenci; 1908 yılında iki öğretmen, 62 öğrenci bulunmaktadır¹⁶⁷.

Rüşdiye Mektebi Müdürü Hafız Mehmet Efendi, öğrenci sayısı 23 idi¹⁶⁸.

Rüşdiye Mektebi Müdürü Ali Efendi, öğrenci sayısı 121 idi¹⁶⁹.

Maarif Salnamelerine göre 1898'de Çal Rüşdiye Mektebinde Müdür ve Hüsn-ü hat Öğretmeni Amir Lütfi Efendi, toplam öğrenci sayısı 20 idi. 1899 yılında mektep müdürü değişmemiş, öğrenci sayısı 20'den 36'ya yükselmiştir. 1900 yılında ise Mektep Müdürü ve Hüsnühat Öğretmeni Kamil Efendi, öğrenci sayısı 38 idi. Bu üç yılda da hizmetli sayısı birdir¹⁷⁰.

Kadıköy (Babadağ) rüşdiye mektebi

19. yy sonlarına doğru açılan Kadıköy Rüşdiyesinin Vilayet Salnamelerine göre 1886-1908 yılları arasındaki öğretmen ve öğrenci bilgisi şu şekildedir:

1896 yılında Rüşdiye Mektebi Müdürü Hacı Osman Efendi, Hizmetli Mehmet Efendi, öğrenci sayısı 18 idi. 1897 yılında bir öğretmen 18 öğrenci; 1898 yılında bir öğretmen 21 öğrenci; 1899 yılında bir öğretmen 12 öğrenci; 1901 yılında bir öğretmen, 12 öğrenci bulunmakta idi¹⁷¹.

1898 yılına ait Maarif Salnamesine göre ise; Kadıköy Rüşdiye Mektebinde Mektep Müdürü ve Hüsn-ü hat Öğretmenliğini Abdülaziz Efendi üstlenmiştir. Mektepteki toplam öğrenci sayısı 17, hizmetli sayısı ise birdir. 1899 yılında mektep müdürü yine aynıdır. Öğrenci

¹⁶⁷ SVA-1304, s.349; 1305, 165; 1306, s.194; 1314, s.343, 345, 1315, s.348, 357, 360, 375; 1316, s.329, 338, 341, 355; 1317, s.303, 310, 312, 324; 1319, s.262, 269, 271, 280; 1320, s.265, 272, 284; 1321, s.253, 259, 270; 1323, s.247, 253, 264; 1326, s.530, 535, 554.

¹⁶⁸ SVA-1314, s. 86.

¹⁶⁹ SVA-1314, s. 79.

¹⁷⁰ SNMU-1316, s. 888; 1317, s. 986; 1318, s. 1097.

¹⁷¹ SVA-1314, s.343, 345; 1315, s.348, 357, 360, 375; 1316, s.329, 338, 341, 355; 1317, s.303, 310, 312, 324; 1319, s.262, 269, 271, 280; 1320, s.265, 272, 284; 1321, s.253, 259, 270; 1323, s.247, 253, 264; 1326, s.530, 535, 554.

sayısı sekize düşmüştür. 1900 yılında öğretmen bilgisi belirsizdir. Öğrenci sayısı yediye düşmüştür¹⁷².

Sarayköy, Garbikaraağaç, Çal ve Kadıköy rüşdiyeleri arasında en fazla öğretmeni olan mektep Garbikaraağaç Rüşdiyesidir. 1905 yılında öğretmen sayısı üçe yükselmiştir. Genel olarak bir ya da iki öğretmen bulunmuştur. Sarayköy ve Kadıköy’de her zaman birer öğretmen görev yapmıştır. Öğrenci sayıları ise istikrarlı bir yapı gösterememiştir. Öğrenci katılımı kimi yıllar artarken kimi yıllarda azalmıştır. Bu mektepler arasında en fazla öğrenciye 62 mevcutla Çal Rüşdiyesi sahip olmuştur. En az mevcutlu mektep ise Kadıköy Rüşdiyesi olmuştur. Maarif ve Vilayet Salnamelerinde veriler kimi zaman birbirinden farklı olsa da rakamlar birbirinden çok uzak değildir, birbirine paraleldir.

Güney nahiyesinde de bir rüşdiyenin açılması girişiminde bulunulmuştur. Güney halkının bu yöndeki istekleri bir rüşdiye binasının inşa edilmesiyle somutlaşmıştır. Rüşdiye binasının inşa edilmesinden sonra vilayetten buraya maaşı Maarif Hisse-i İanesinin (bağış) vilâyete ait kısmından ödenmek üzere bir öğretmen tayin edilmesi, Aydın Vilayetinden Maarif Nezareti’ne gönderilen 17 Nisan 1901 tarihli yazıyla, istenmiştir: (...) *Üç yılda bağış ve yardımlarla inşası tamamlanan ve öğretmen tayini beklenen Günay Mekteb-i Rüşdiyesine bir öğretmenin tayini (...)*¹⁷³.

¹⁷² SNMU-1316, s. 888; 1317, s. 990; 1318, s. 1101.

¹⁷³ BOA-MF. MKT. 560/ 48, 12 L. 1319.

Bölüm VII

Denizli İdadi Mektebi

Osmanlı'da İdadi Mektepleri

İdadi kelime olarak *hazırlamak* anlamındadır. Başlangıçta işlevi kendi üstünde bulunan eğitim kurumlarına öğrenci yetiştirmektir (Ergin, 1977, s. 495). 1838 yılında açılan ilk rüşdiye mektebi için öğrenci yetiştiren sıbyan mektepleri (Ergin, 1977, s. 945) ile Harp Okulu ve Askerî Tıbbiyede okumak isteyen gençlerin hazırlık sınıflarına da idadi denmiştir (Gökmen, 2005, s. 102). Bu mektepler, 1845 yılında ordu merkezlerinde ve Bosna'da açılmıştır. İdadi mektepleri program açısından rüşdiyelerden çokta farklı değildi. Hedef kitlesi 11–14 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktaydı (Akyüz, 2012, s. 166). 1869'da Vilayet Nizamnamesi yeniden düzenmiş ve idadi mektepleri yükseköğretime öğrenci hazırlayan mekteplere dönüştürülmüştür. Böylece Osmanlı Devletinde rüşdiye mektepleri ile sultani mektepleri arasında yer alacak olan idadi mektepleri şu niteliklere uygun olarak kurulacaktı (Kodaman, 1991, s. 115):

İdadi mektepleri, rüşdiye mekteplerinden mezun olan Müslim ve Gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir.

1.000 haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi mektebi yapılacaktır.

İdadi mekteplerinin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

Her idadi mektebinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.

Her idadi mektebinin yıllık tahsilatı personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.

*İdadi mekteplerinin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Türkçe Kitabet ve İnşa (Güzel yazı), Fransızca, Kavanin-i Osmaniye (Osmanlıca kuralları), Mantık, İlm-i Servet-i Milel (İktisat), Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap (Matematik) ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesaha (Geometri), Hikmet-i Tabiyye (Tabiat Bilgisi), Kimya ve Resim.*¹⁷⁴

İdadi mekteplerinin açılması için nizamnamede yapılan düzenlemeler hemen uygulanmaya konulamamıştır. Maddi yetersizlikler ve öğretmen yokluğu gibi nedenlerle ilk idadinin İstanbul'da açılması bile 1873 yılını bulmuştur. 1876 yılına kadar taşrada idadi sayısı bir, İstanbul'da dört-beş civarındadır. Bu idadi mekteplerinin çoğu ne bina, ne öğretmen, ne de program açısından yeterliydi (Kodaman, 1991, ss. 117-118).

İlköğretimden yükseköğretime kadar oluşturulan yeni eğitim kurumları imparatorluğun son dönemine damgasını vurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemine ve yetişmiş insan ihtiyacında da yine bu mektepler temel oluşturmuştur. Dolayısıyla, ibdidai, rüşdiye, sultani, idadi, meslek ve uzmanlık mektepleri, Darülfünun (üniversite), Türk eğitim tarihinin önemli kazanımları olmuştur.

İdadi mekteplerinin taşrada yaygınlaşması 1880'lerden sonradır. 1884'te Eğitim Fonu'nun kurulmasıyla gerekli finansman sorunu bir ölçüde aşılmıştır. Daha önce *Menafi Sandığına* giden öşür vergisinin onda biri ya da toplam hasılatın yüzde biri %18'e çıkarılmıştır. Bu durum eğitime kalıcı bir kaynağı sağlanmasında devletin rolünü ortaya koymaktadır (Fortna 2005, s.152).

Yeni kaynak, idadilerin art arda açılması şeklinde kendini göstermiştir. 1885 yılında ilk olarak *Bursa, Edirne, Yanya, Çanakkale* idadileri açılmıştır. Hemen akabinde *İzmir*,

¹⁷⁴ 1869 Maarif Nizamnamesinde idadi mektepleri için öngörülen dersler sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Örneğin açılan ilk idadi mekteplerinin programında Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellesat (Trigonometri) gibi dersler yer alırken, 1869 Nizamnamesinde bulunan Mantık, İlm-i mevalid, İlm-i servet, Hikmet-i tabiyye ve Kimya dersleri çıkarılmıştır. Bkz: (Kodaman, 1991, s. 117).

Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamuratülaziz, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas idadi mektepleri de aynı yıl açılmıştır. 1892'ye gelindiğinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan vilayetleriyle liva merkezlerinde açılan idadi mektebi sayısı 34'e ulaşmıştır. 1892 yılında idadiler beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Vilayet idadileri mektepleri yedi, sancak idadileri ise beş yıl eğitim vermekteydi. Vilayet ve sancaklardaki idadilerin eğitim süresinin eşit olmayışının sebebi sancaklardaki maarif bütçelerinin yedi yıllık (leyli) idadi açmak için yeterli olmamasıdır. (Kodaman, 1991, ss. 121-122) Beş yıllık sancak idadilerinin ve yedi yıllık vilayet idadilerinin ilk üç yılında rüşdiye eğitimi, diğer yıllarda ise idadi eğitimi verilirdi (Atuf, 1932, s. 10).

1902 yılında mesleğe yönlendirmek amacıyla Ziraat, Sanayi ve Ticaret gibi şubeler ilavesiyle, idadilerin program ve öğretim sürelerinde düzenlemeye gidilmiştir. Ancak istenen sonuç alınmadığından 1906 yılında tekrar eski duruma dönmüştür (Koçer, 1991, s.131). 1896-1909 yıllarında idadi mektebi sayısı neredeyse yarı yarıya artmıştır. Bu artış idadi mekteplerine gösterilen ilginin de bir sonucu niteliğindedir. Bu çerçevede 1909'da Osmanlı Devletinde idadi mektebi sayısı 111'e, buralarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 20.000'e ulaşmıştır. 1910 yılından itibaren orta ve lise öğretiminde esaslı bazı düzenlemelere gidilmiştir. *İstanbul, Edirne, Adana, İzmir, Üsküp, Bursa, Beyrut, Halep, Selanik, Trabzon, Harput ve Kastamonu* idadi mektepleri, orta öğretim ikinci kademe düzeyinde eğitim veren *sultanilere* dönüştürülmüşlerdir. Sancak idadilerinden mezun olanlar, vilayet idadileri ve ya sultanilerde ortaöğretim eğitimini tamamlayarak mezunların haklarından faydalanmış, yüksekokullara sınavsız girmeye hak kazanmıştır. (Dilaver, 2002, s.83)

Denizli İdadî Mektebi¹⁷⁵

Denizli İdadî Mektebinin adı ilk olarak 1893 Vilayet Salnamesinde geçmiştir¹⁷⁶. Rüşdiye Mektebi, 1894 yılında Denizli İdadisi adını almıştır¹⁷⁷. Fransızca Öğretmenliği ve Müdürlük görevini 1893-1898 yılları arasında Ali Rıza Efendi sürdürmüştür. 1899 yılında hem Müdürlük hem de Fransızca öğretmenli görevlerini Mehmet Hamdi Efendi üstlenmiştir. 1901-1903 yılları arasında yine Müdürlük ve Fransızca öğretmenliği görevine gelen Mehmet Hilmi Efendi, 1905 yılında sadece Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1908'de İdadî Mektebinin Fransızca derslerini Nuri Efendi vermiştir.

Arapça Öğretmeni 1893 yılında Halil İbrahim Efendi idi. 1899 yılında bu göreve İbrahim Efendi gelmiştir. 1901 yılından itibaren tekrar Halil İbrahim Efendi görevi devralmış ve 1908 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Hüsn-i Hatt (güzel yazı) Öğretmeni 1893-1898 yıllarında Halil İbrahim Efendi, 1899 yılında İbrahim Efendi, 1901 yılından itibaren tekrar Halil İbrahim Efendi olmuştur.

Farsça Öğretmeni 1893, 1896, 1898-1899, 1901-1902, 1907 ve 1908'de İsmail Efendi olsa da 1897 ve 1903 yıllarında Farsça öğretmenin kim olduğu ile ilgili veri mevcut değildir.

Hesap derslerini 1893-1899 yılları arasında İbrahim Efendi vermiştir. 1901-1902 yıllarında Emin Efendi¹⁷⁸, 1903 yılında ise tekrar İbrahim Efendi Hesap Öğretmenliğini yapmıştır. 1905 yılında Halil Efendi, 1908 yılında ise İsmail Efendi bu görevde bulunmuştur.

¹⁷⁵ SVA-1311, s. 343; 1314, s. 324, 325; 1316, s. 309; 1317, s. 289; 1319, s. 247; 1321, s. 251; 1321, s. 229; 1323, s. 233; 1326, s. 512-513.

¹⁷⁶ Kodaman'a göre idadinin kuruluş tarihi 1891'dir. Bkz. (Kodaman, 1991, s. 126).

¹⁷⁷ SVA-1311, s. 350.

¹⁷⁸ BOA-MF. MKT. 540/53, 25 Ş. 1318.

Tarih Öğretmeni 1893-1901 yılları arasında İbrahim Efendi, 1901-1902 yıllarında Emin Efendi¹⁷⁹, 1903 yılında İbrahim Efendi, 1905-1908 yıllarında Süleyman Efendi olmuştur.

Coğrafya derslerini 1893-1894 yıllarında İbrahim Efendi, 1895 yılında Ali Rıza Efendi, 1901 yılında Kirilos Efendi¹⁸⁰, 1903 yılında Hasan Kemalettin Efendi, 1908 yılında Mustafa Asım Efendi¹⁸¹ vermiştir.

Türkçe Öğretmeni 1893-1903 yılları arasında Feyzi Efendi, 1905 yılında Ali Efendi, 1908 yılında tekrar Feyzi Efendi idi.

Resim Öğretmenleri 1893-1894 yıllarında Ahmet Refik Efendi, 1895-1896 yıllarında İbrahim Efendi, 1901-1902 yıllarında Emin Efendi¹⁸² 1903'te Tevfik Efendi, 1905'te Halil Efendi, 1908'de Nuri Efendi idi¹⁸³.

Ulûm-ı Dîniyye (Din Dersi) Öğretmenliğini 1901 yılında İdadi Müdürü Mehmet Hilmi Efendi'dir. 1902 yılından itibaren ise Ahlak Öğretmeni Ali Efendi yürütmüştür.

Usul-i İnşa ve Kitabet Öğretmenliğini 1893'ten itibaren Müdür Ali Rıza Efendi sürdürmüştür. 1899'da hem Müdürlüğü hem de İnşa ve Kitabet Öğretmenliğini Mehmet Hamdi Efendi, 1903'te Fevzi Efendi sürdürmüştür. 1905-1908 yıllarında Süleyman Efendi görev yapmıştır.

Hendese (Matematik) Öğretmeni 1893-1894 yıllarında Ahmet Refik Efendi, 1895-1896 yılları arasında Ali Rıza Efendi; 1899 yılında Mehmet Hamdi Efendi; 1901 ve 1902

¹⁷⁹ Aynı yer.

¹⁸⁰ Aynı yer.

¹⁸¹ BOA-MF. MKT. 949/62, 4 B. 1324.

¹⁸² BOA-MF. MKT. 540/53, 25 Ş. 1318.

¹⁸³ BOA-MF. MKT. 930/49, 2 R. 1324.

yıllarında Kirilos Efendi¹⁸⁴; 1903 yılında Hasan Kemalettin Efendi; 1905 yılında Halil Efendi ve 1908 yılında da Nuri Efendi¹⁸⁵ olmuştur.

Ma'lûmât-ı Fenniye (Fen Bilgisi) Öğretmenleri 1895-1898 yılları arasında Ali Rıza Efendi, 1899 yılında Mehmet Hamdi Efendi 1901 yılında görevini tekrar Ali Rıza Efendi, 1903 yılında Mehmet Hilmi Efendi, 1908 yılında İsmail Efendi, 1903 ve 1905 yıllarında Mehmet Hilmi Efendi, 1908'de İsmail Efendi idi. Bu ders 1903 yılında Ma'lûmât-ı Ziraiye (Ziraat Bilgileri) adını almıştır.

Usûl-i Defterî (Defter Tutma) Öğretmenleri 1895 yılından itibaren Ali Rıza Efendi, 1899 yılında Mehmet Hamdi Efendi, 1901 yılında Müdür Mehmet Hilmi Efendi, 1905 yılında Süleyman Efendi idi. 1908 yılında ilgili dersin öğretmeni kayıtlı değildir.

Cebir, 1898 yılında programa dâhil edilmiştir¹⁸⁶. Ali Rıza Efendi Cebir Öğretmeni ve İdadi Müdürlüğü görevini birlikte yürütmüştür. Mehmet Hilmi Efendi 1899 yılında Cebir Öğretmeni olmuştur. 1901-1902 yıllarında Mehmet Hilmi Efendi İdadi Müdürlüğü ve Cebir Öğretmenliği görevine gelmiştir. 1903 yılında ise Mehmet Hilmi Efendi sadece Cebir Öğretmenliği yapmıştır. 1905 yılında Halil Efendi olmuştur. 1908 yılında ise ilgili dersin öğretmeni hakkında veri mevcut değildir.

Kimya Öğretmeni 1898'da Ali Rıza Efendi'dir. Hıfz-ı Sıhha (Sağlığı Koruma) öğretmeni 1901-1902 yıllarında Emin Efendi idi¹⁸⁷. İlm-i Eşya dersi 1901 yılında mektep programına girmiştir¹⁸⁸. Bu tarihteki Öğretmeni Kirilos Efendi olmuştur¹⁸⁹. 1902 yılında İsmail Efendi, 1903 yılında İbrahim Efendi, 1905 yılında Mehmet Hilmi Efendi bu göreve

¹⁸⁴ BOA-MF. MKT. 540/53, 25 Ş. 1318.

¹⁸⁵ BOA-MF. MKT. 930/49, 2 R. 1324.

¹⁸⁶ SVA-1316, s. 309.

¹⁸⁷ BOA-MF. MKT. 540/53, 25 Ş. 1318.

¹⁸⁸ SVA-1319, s. 247.

¹⁸⁹ BOA-MF. MKT. 540/53, 25 Ş. 1318.

gelmiştir. Ahlak dersi 1901 yılında okutulmaya başlanmıştır¹⁹⁰. Müdür Mehmet Hilmi Efendi bu dersi vermiştir. 1902 yılından itibaren ise Ali Efendi Ahlak Öğretmenliği görevini yürütmüştür.

1893 yılında idadi bünyesinde altı öğretmen, dokuz ders; 1896 yılında altı öğretmen, 14 ders; 1898 yılında altı öğretmen, 15 ders; 1899 yılında altı öğretmen, 15 ders; 1901-1902 yıllarında yedi öğretmen, 16 ders; 1903 yılında yedi öğretmen, 15 ders; 1905 yılında sekiz öğretmen, 15 ders; 1908 yılında ise sekiz öğretmen, 13 ders yer almıştır.

İdadi mektebindeki öğretmenler, müdür de dâhil olmak üzere, genelde birden fazla derse girmiştir. Örnek vermek gerekirse, Mektep Müdürü Ali Rıza Efendi, Fransızca, İnşa ve Kitabet derslerine girerken, İbrahim Efendi Tarih, Coğrafya ve Hendese derslerini vermiştir. Mektep öğretmenleri Müslüman olmakla beraber 1901-1902 Gayrimüslim Kirilos Efendi öğretmen olarak görev yapmıştır¹⁹¹. İki yıl görev yapan Kirilos Efendi, Coğrafya ve Hendese dersleri vermiştir. Görev süreleri göz önüne alındığında mektebin yerleşik bir kadrosunun olduğu söylenebilir. Mektebin yedi öğretme sayısı 1908'ya kadar değişmemiştir¹⁹². Öğretmenlerden Türkçe Öğretmeni Feyzi Efendi (Darıverenli, 1938, s. 15), Farsça Öğretmeni İsmail Efendi, Arapça ve Hüsn-ü Hat Öğretmeni Halil İbrahim Efendi, Ulum-ı Din Öğretmeni Ali Efendi (1898 hariç) bu tarihler arasında sürekli olarak görev almışlardır. 1908 yılı hariç Fransızca ve Cebir derslerine idadi müdürleri girmesi, idadi müdürü olabilmek için gereken yeterlilikler arasında iyi derecede Fransızca ve Cebir bilgisine sahip olma şartının olduğu düşünülebilir.

¹⁹⁰ SVA-1320, s. 251.

¹⁹¹ SVA-1319, s. 247; 1320, s. 251.

¹⁹² SVA-1311, s. 350; 1312, s. 350; 1313, s. 330; 1314, s. 324- 325; 1315, s. 329; 1316, s. 309; 1317, s. 289; 1319, s. 247; 1320, s. 251; 1321, s. 239; 1323, s. 233; 1326, s. 512-513.

Vilayetten Maarif Müdürlüğü'ne 5 Temmuz 1903 tarihinde gönderilen evraka göre ders ücretlendirmesi hakkında verilen bilgiler şu şekildedir¹⁹³;

1901 yılında; Fransızca, Malumat-ı Ziraiye (Ziraat Bilgisi) ve Malumat-ı Sıhhiye (Sağlık Bilgisi) derslerini veren Mektep Müdürü Hilmi Efendi'nin ders ücreti 690 kuruştur. Ulum-u Diniye ve Ahlak Öğretmeni Ali Efendi'nin ders ücreti 230 kuruştur. Hesap, Hendese, Cebir ve Resim dersleri Öğretmeni Emin Efendi 630 kuruş ders ücreti almıştır. Dört, beş ve altıncı seneler Arapça ve Hat Öğretmeni İbrahim Halil Efendi 280 kuruş ders ücreti almıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü senelerde Farsça Öğretmeni İsmail Efendi 250 kuruş ders ücreti almıştır. Birinci ve ikinci seneler Türkçe Öğretmeni Feyzi Efendi 190 kuruş ders ücreti almıştır. Süleyman Fehmi Efendi, üç ve dördüncü seneler Türkçe, Tarih ve Kitabet derslerinden 570 kuruş; Usul-ı Defteri dersinden 40 kuruş; beş ve altıncı seneler Coğrafya derslerinden ise 110 kuruş ders ücreti almıştır. Bir, iki, üç ve dördüncü seneler Coğrafya derslerini veren Kemal Eyüp Efendi ise 150 kuruş ders ücreti almıştır.

Öğretmenler genellikle birden fazla derse girmiştir. Ders ücretlerinden en fazla gelir elde eden Süleyman Fehmi Efendi olmuştur. Farklı sınıflarda verdiği Türkçe, Tarih, Kitabet, Coğrafya ve Usul-i Defteri derslerinden toplamda 720 kuruş kazanmıştır. Ancak mektep Müdürü Hilmi Efendinin 690 kuruş olan ders ücretlerine Müdürlük ücreti de eklendiğinde ilk sıraya yükselecektir. En düşük gelire sahip olan öğretmen ise Kemal Eyüp Efendi olmuştur. Verdiği Coğrafya derslerinden 150 kuruş kazanmıştır. Ders ücretleri teker teker değil, grup halinde verilmiştir. Bu nedenle derslerin yalın haldeki ücretleri belirsizdir. İstisnai bir durum olarak sadece Usul-i Defteri ders ücreti 40 kuruş olarak tek başına verilmiştir. Ders gruplandırmaları da sayısal ve sözel dersler bir arada olacak şekilde yapılmıştır. Örneğin Hesap, Hendese, Cebir bir grupta iken Türkçe, Tarih, Kitabet başka bir grubu oluşturmuştur.

¹⁹³ BOA-MF. MKT. 714/58, 25 Ra. 1321.

Öğretmen maaşları genel olarak değerlendirilecek olursa oldukça düşük olduğu ve bu anlamda devlet memurları arasında en alt kademedeki yer aldıkları söylenebilir.

2 Haziran 1895 tarihinde Maarif Nezaretinden Vilayet Maarif Müdürlüğüne gönderilen yazıda İnşa, Kitabet, Coğrafya, Malumat-ı Fenniye ve Hendese gibi derslerin görevlendirmesi için *Mekteb-i Aliye* mezunu olmak gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Söz konusu belgede Denizli İdadi Mektebi Öğretmenlerinden Kemal Bey'in istifası nedeniyle açıkta kalan derslerden dolayı yapılan yeni görevlendirmede Coğrafya, Usul-ı Defteri, İnşa ve Kitabet adlı derslerin İzmir İdadisi mezunlarından Hatim Efendi'nin Mekteb-i Âliye mezunlarından olmaması nedeniyle adı geçen derslere tayin edilemeyeceği şeklinde belirtilmiştir. Diğer taraftan bahsi geçen dersler (aynı zamanda Mektep Müdürü olan) Ali Rıza Efendi tayin edilirken onun Dâru'l Muallimin-i Aliye mezunu olduğu vurgulanmıştır¹⁹⁴.

1893-1908 yılları arasında Denizli İdadi Mektebi öğrenci mevcudu şu şekildedir¹⁹⁵: 1893-1894 yıllarında 105 öğrenci; 1895 yılında 100 öğrenci; 1896 yılında 90 öğrenci; 1897 yılında 80 öğrenci; 1898 yılında 75 öğrenci; 1899 yılında 59/36 öğrenci; 1900 yılında 76 öğrenci, 1901 yılında 84/82 öğrenci; 1905 yılında 75 öğrenci; 1908 yılında 120 öğrenci mevcuttur.

İdadi Mektebinin öğrenci sayısında 1899 yılına kadar göreceli dalgalanma yaşanmıştır. 1893'de öğrenci sayısı 105 iken 1900 yılında 59'a gerilemiştir. Ancak 1900 yılındaki 76 öğrenci ile tekrardan toparlanmaya geçmiştir. 1905'teki küçük düşüşe rağmen 1908'de öğrenci sayısı 120'ye ulaşarak artış devam etmiştir.

1899 ve 1901 tarihli Maarif Salnamelerinde 1895-1896 ve 1897-1898 öğretim yılına ait öğrenci mevcudu verilirken mektepte bir gayrimüslim öğrencinin de öğrenim gördüğü

¹⁹⁴ BOA-MF. MKT. 266/56, 8 Z. 1312

¹⁹⁵ SNMU-1317, s. 978; 1318, s.1087-1088; 1319, s.390.

belirtilmiştir¹⁹⁶. Gayrimüslim tebaa tarafından idadi eğitimin talep görmediği dolayısıyla Osmanlıcılık fikrinin pratiğe geçemediğini söylemek mümkündür.

1899 depremi, Denizli eğitim hayatına önemli bir darbe burmuştur. Depremden sonra Denizli Sancağı genelinde 19 mektep büyük oranda hasarlı durumdadır. Aydın vilayetine gönderilen 29 Mart 1316 tarihli incelemede¹⁹⁷ söz konusu 19 mektebin yeniden inşa ve tamirat için 423.389 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur.

Aydın vilayeti durumu Dâhiliye Nezaretine 20 Haziran 1899 ve 8 Temmuz 1899 tarihli iki yazısıyla bildirmiştir. Aydın Vilayetine gönderilen cevapta tamirat için istenen iki yıllık ödenek payının devlet hazinesince karşılanmasının mümkün olmayacağı belirtilerek reddedilmiştir¹⁹⁸. İhtiyaç duyulan para bağış yoluyla toplanmaya çalışılmıştır. İlk bağış Padişah II. Abdülhamit'ten gelmiştir. Kendi kişisel hazinesinden 4.000 altın bağışlamıştır¹⁹⁹. Çeşitli Avrupa ülkelerinden de bağışlar gelmiştir (Avcı, 2007, s.363).

İdadi Mektebinin tadilatı için gerekli miktar 24.558 kuruş olarak belirlenmiş ve ödemenin inşaat tertibinden yapılmasına karar²⁰⁰. 1900'de Denizli İdadisi²⁰¹ ve Kız Rüşdiye Mektebi eğitime yeniden başlamıştır²⁰².

3 Şubat 1900'de hazırlanan hasar tespit raporunda 4.898 kuruşa ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Tamirat için gerekli malzeme listesi ise şu şekildedir: müdür ve öğretmenler odasının kapı ve pencereleri için perde; müdür odasına kumaş sandalye ve koltuk; altı tane

¹⁹⁶ SNMU-1317, s. 978; 1319, s. 390

¹⁹⁷ BOA-DH. MKT. 2372/67, 13 Ra. 1318.

¹⁹⁸ BOA-DH. MKT. 2403/25, 21 Ca. 1318.

¹⁹⁹ BOA-DH. MKT. 2255/128, 5 C. 1317; 2253/119, 29 Ca. 1317; 2254/15, 30 Ca. 1317; 2257/69, 10 C. 1317; 2254/16, 30 Ca. 1317.

²⁰⁰ BOA-İ.MF. 5/1317 N. 1317. Şurayı Devlet Maliye Dairesi'nde çıkan 10 Teşrin-i sani 1315, Sadaret'in yazısı 27 Teşrin-i Sani 1315 tarihlidir.

²⁰¹ 1900 yılında adı Sanat İdadisi olarak değiştirilmiştir (Toker, 1967, s. 67).

²⁰² BOA-MF.MKT. 528/10, 9C. 1318.

masa ve üstü camlı kütüphane; müdür ve öğretmenler odasına bir düzine sandalye ve masaların üzerine yeşil çuha; mescit, müdür ve öğretmenler odasına kilim²⁰³.

Bu raporda belirlenmiş olan tutar Maarif Nezareti tarafından fazla bulunmuştur. İhtiyaçlar önem sıralarına göre belirlenerek sadece çok gerekli olanların tutarlarıyla birlikte bildirilmesi istenmiştir²⁰⁴.

12 Aralık 1903'de tekrar hazırlanan hasar tespit raporunda temel ihtiyaçlar için gerekli olan tutar 2.974 kuruş 30 para olarak belirlenmiştir²⁰⁵. İdadi mektebi tamiratı için gerekli olan 1.923 kuruş 30 paranın harcanması için gerekli onay Vilayete yazılan 26 Kasım 1904 tarihli yazıyla bildirilmiştir²⁰⁶. İdadi, 1922 yılında *Denizli Sultani Mektebi* adını almıştır. 1923-1924 ders yılında ise *Denizli Ortaokulu*'na dönüştürülmüştür (Uysal, 1999, s. 171).

²⁰³ BOA-MF.MKT., 720/20, 28 C. 1318.

²⁰⁴ BOA-MF.MKT., 729/20, 28 Ca. 1321.

²⁰⁵ Aynı yer.

²⁰⁶ Aynı yer.

Bölüm VIII

Denizli’de Gayrimüslim Okulları

13. Yy sonlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi başarıları sayesinde geniş bir coğrafyaya sahip olmuştur. Dolayısıyla farklı ırk, din ve mezhepten insanların bir arada huzurla yaşadığı kozmopolit bir devlete dönüşmüştür. Bu çok kültürlü toplumun yüzlerce yıl bir arada kalması Osmanlıların adalet ve hoşgörüyü ilke edinmeleri sayesinde olmuştur.

Müslüman olmayan nüfusun hak ve sorumlulukları İslam Hukukunun ön gördüğü esaslar çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre gayrimüslimlerin azınlık olarak özellikle dini hakların korunduğu, askerlik görevinden muaf tutuldukları, mal ve can güvenliklerini teminat altına alındığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde yabancı ve azınlık mekteplerinin açılması İstanbul’un fethinden sonra, gayrimüslim unsurlara dini hakların verilmesine paralel olarak başlamış ve tanınan dini özgürlüğün doğal bir parçası olarak görülmüştür (Zengin, 2007, s. 613).

Vilayet dâhilinde en az nüfusa sahip kazalardan biri olan Denizli’de Vilayet Salnameleri ve Maarif Salnamelerinde belirtildiği üzere Ermeni ve Rumlar ibdidai ve rüşti düzeyde okullar açmışlardır. 1898 yılı Maarif Salnamesinde²⁰⁷ Denizli merkezde bulunan Nersisyan adlı Ermeni Rüşdiyesinin 1883/1884 yılında kurulduğu belirtilmiştir. Bu okul 1896’ya kadar *izinsiz/kaçak* olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı tarihlerde Denizli merkezde başka Ermeni ve Rum okulları da mevcuttur. 1892 Vilayet Salnamesinde Denizli merkez kazada hem Ermeni hem de Rum erkek ve kız rüşdi ve ibdidai okulların varlığı belirtilmektedir²⁰⁸. Ayrıca Sarayköy (Saray) kazası ile Kadıköy (Babadağ) nahiyesinde de

²⁰⁷ SNMU-1316, s. 934.

²⁰⁸ SVA-1315, s. 330.

Rum okullarına bulunmaktadır. Vilayet Salnamelerine göre 1890'da Sarayköy'de bir Rum Okulu, 1897-1899'da Kadıköy'de (Babadağ) Gayrimüslimlere ait iki kız okulu²⁰⁹ mevcut idi.

*1897-1903 yıllarına ait Vilayet Salnamelerinde Denizli ve Sarayköy'deki Gayrimüslim okullarının öğretmen-öğrenci durumları hakkında bilgiler şu şekildedir:*²¹⁰

Denizli Rum Rüştî-İbdidai (Erkek); 1897 yılında bir öğretmen, 71 öğrenci bulunmaktadır. 1898 yılında öğretmen sayısı ikiye yükselirken öğrenci sayısı ise 70'e düşmüştür. 1899 yılında bir öğretmen, 50 öğrenci bulunmakta idi. 1901 yılında öğretmen sayısı değişmezken öğrenci sayısı 180 olmuştur. 1902-1903 ve 1905 yıllarında bir öğretmen, 185 öğrenci bulunmaktadır. 1908 yılında dair bilgi bulunmamaktadır.

Denizli Rum Kız Rüştî-İbdidai Okulu; 1897 yılında iki öğretmen, 258 öğrenci bulunmakta idi. 1898 yılında öğretmen sayısı değişmezken öğrenci mevcudu 267 olmuştur. 1899 yılında bir öğretmen, 35 öğrenci bulunmaktadır. 1901 yılında iki öğretmen, 123 öğrenci var idi. 1902-1903 ve 1905 yıllarında bir öğretmen, 125 öğrenci bulunmakta idi.

Denizli Ermeni Rüştî-İbdidai Okulu; 1897-1898 yıllarında bir öğretmen, 55 öğrenci bulunmaktadır. 1899 yılında öğretmen sayısında bir değişiklik olmamış, öğrenci sayısı 120'ye yükselmiştir. 1901-1903 ve 1905 yıllarında yine bir öğretmen, 55 öğrenci bulunmakta idi.

Denizli Ermeni Kız Rüştî-İbdidai Okulu; Öğretmen sayısı tüm yıllarda birken öğrenci sayıları değişiklik göstermiştir. Öğrenci mevcudiyeti 1897-1898'de 42; 1899'da 60; 1901-1903 ve 1905 yıllarında 38'dir. 1908 yılında öğrenci ve öğretmen sayılarında dair bilgi bulunmamakta idi.

Sarayköy Rum İbdidai Okulu; 1897 yılında bir öğretmen, 60 öğrenci bulunuyor idi. 1898 yılında bir öğretmen, 40 öğrenci bulunmakta idi. 1899 yılında bir öğretmen, 45 öğrenci

²⁰⁹ SVA-1308, s. 454; 1315, s. 362; 1316, 343; 1317, s. 314.

²¹⁰ SVA-1315, s. 330, 358; 1316, s. 310, 338; 1317, s. 290, 310; 1319, s. 248, 269; 1320, s. 252, 273; 1321, s. 240, 260; 1323, s. 234, 254; 1326, s. 542.

bulunuyor idi. 1901-1903 yıllarında bir öğretmen, 35 öğrenci bulunuyordu. 1905 yıllarında iki öğretmen, 35 öğrenci var idi. 1908 yılında dair bilgi bulunmamaktadır.

Sarayköy Rum Kız İbdidai Okulu; 1897 yılında iki öğretmen, 60 öğrenci mevcuttur. 1898 yılında öğretmen sayısı bire, öğrenci sayısı ise 30'a düşmüştür. 1899 yılında yine bir öğretmen bulunurken öğrenci sayısı küçük bir artışla 35 olmuştur. 1901-1902 yıllarında öğretmen sayısı değişmezken, öğrenci sayısı 42'ye yükselmiştir. 1903 yılında öğretmen sayısı ikiye yükselmiş, öğrenci mevcudu değişmemiştir. 1905 yılında bir öğretmen ve yine 42 öğrenci bulunmaktadır. 1908 yılında öğretmen sayısı iki olmuş, öğrenci sayısı ise değişmemiştir.

Denizli Sancak merkezinde ve Sarayköy kazasında gayrimüslim cemaatten Rum ve Ermenilere ait okullar vardır. Bu okullar ibdidai ve rüşti-ibdidai şeklinde yani ilköğretim düzeyindedir. Gayrimüslim çocuklar kendi cemaatlerine ait okullara gönderilmiş, öğretmenler de yine aynı cemaatten olmuştur. Rumlara ait okullar Ermenilere göre daha fazla talep görmüştür. Bu okullarda öğrenci sayıları en fazla 1898 yılında 267 mevcudiyetle Denizli Rum Kız Rüşti-İbdidaisinde olmuştur. En düşükse yine 1898 yılında 30 öğrenciyle Sarayköy Rum Kız İbdidasindedir. Öğrenci sayıları değişkenlik göstererek dalgalı bir seyir kaydetmiştir. Aynı değişkenlik öğretmen sayılarında da kendini göstermiş, bir ve iki arasında değişmiştir. Gayrimüslim tebaa arasında kız çocuklarının eğitime önem verildiği görülmektedir. Erkek çocuklarının sahip olduğu okullar düzeyinde kız çocukları için de okullar mevcuttur. Böylece kızlar eğitimlerini devam ettirebilmişlerdir. Bu açıdan Devlet geneline kıyasla daha ilerde oldukları söylenebilir. Gayrimüslimlere ait ortaöğretim düzeyinde bir okul bulunmamaktadır.

Mekatib-i Gayri Müslime,

Rum Kız İbdidai Okulu: Bir öğretmen, öğrenci sayısı 71; Rum Kız İbdidai Okulu: İki öğretmen, öğrenci sayısı 258; Ermeni Kız Rüşdiye Okulu: Bir öğretmen, öğrenci sayısı 55; Ermeni Kız Rüşdiye Okulu: Bir öğretmen, öğrenci sayısı 42 idi ²¹¹.

Mekteb-i Gayri Müslime,

Rum Kız İbdidai Okulu: Bir öğretmen, öğrenci sayısı 60; Rum Kız İbdidai Okulu: Bir öğretmen, öğrenci sayısı 60 idi²¹².

1898 yılına ait Osmanlı Maarif Salnamesine göre *Mekteb-i Aramyan* Müdürü *Abdülfettah Efendi* idi. *Hüsnü hat* öğretmeni Edirne reisi rütbeli *İsmail Hakkı Efendi*, *Arapça* ve *Ulum-u diniye* (güzel yazı) Öğretmeni ise yine Edirne reisi rütbesine sahip olan *Ahmet Hulusi Efendi* idi. *Farsça* ve *Tarih* maluma, *Nafia*, *Hıfzı sıhha* derslerini Edirne reisi ünvanlı *Amir Lütfi Efendi* vermiştir. *Abdülfettah Efendi* *Coğrafya*, *İnşaa*, *Kitabet*, *Malumat*, *Nafia*, *Hıfzı sıhha* Öğretmenliğini yapmıştır. *Fransızca*, *Hendese*, *Tarih*, *Cebir* ve *Usul defteri* Öğretmeni *Yakup Celalettin Efendi* idi. *Mehmet Eşraf Efendi* *Hesap* Öğretmenliğini üstlenmiştir. Okulun 96'sı Müslüman, 11'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 107 öğrencisi bulunmaktadır. Hizmetli sayısı iki idi²¹³.

Denizli'de 1898-1901 ve 1903 yıllarında üçer gayrimüslim okulu olmasına rağmen hiç yabancı okulu yoktur²¹⁴.

Denizli Kazasında üç adet gayrimüslim okulu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ermenilere ait bir rüşdiyedir. Bu mektep 1883 yılında açılmıştır. Yıllara göre öğrenci miktarları şu şekildedir:

²¹¹ SVA-1314, s. 330.

²¹² SVA-1314, s. 348.

²¹³ SNMU-1316, s. 878-879.

²¹⁴ SNMU- 1316, s. 934-938; 1317, s. 1027-1032; 1318, s. 1140-1148; 1319, s. 436-442; 1321, s. 383-386. SVA-1317, s. 290.

1898'de 50 erkek, 35 kız öğrenci olmak üzere toplam 85 öğrenci bulunmaktadır. 1899'da 50 erkek, 35 kız öğrenci olmak üzere toplam 85 öğrenci var idi. 1900'de 50 erkek, 30 kız öğrenci olmak üzere toplam 80 öğrenci bulunmakta idi. 1901'de 50 erkek, 30 kız öğrenci olmak üzere toplam 80 öğrencisi vardır. 1903'de 50 erkek, 30 kız öğrenci olmak üzere toplam 80 öğrenci bulunmakta idi²¹⁵.

²¹⁵ SNMU-1316, s. 934-935; 1317, s. 1032-1033; 1318, s. 1148-1149; 1319, s.442-443; 1321, s. 386.

Bölüm IX

Denizli Kütüphaneleri

Kütüphane, düzenlenmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır. Türkçe’de kullanılan bir kelimedir. Hükümdar, özel şahıslar, âlimler tarafından; özel bir topluluğun yararı için veya özel araştırmalara yönelik kurularak vakıf haline sokulmuş umumi müesseselerdir. Kütüphaneler ile halkın okuma ihtiyacı karşılanırdı. Aynı zamanda buralara tayin edilen donanımlı Hafız-ı Kütüpler (kütüphane müdürü) vasıtasıyla eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülürdü (Bozkurt, 2010 s. 81).

I. Mahmut devri, Osmanlı Türk kütüphaneciliğinin altın devri olarak görülür. I. Mahmut İmparatorluğun en uzak kalelerine dahi kütüphaneler kurmaya çalışmıştır. I. Abdülhamid devrinde ise (1774-1789), İstanbul’daki müstakil kütüphanelere paralel olarak Anadolu’da da aynı türden kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır (Erünsal, 2002, s. 427).

17. yüzyıldan önce, Osmanlı mimarisinde çoğunlukla cami, medrese ve tekkelerde kitap dolaplarında korunan kitaplar, 17. yüzyıldan sonra bir külliye içinde ya da vakıflarca yönetilen bağımsız kütüphane yapılarında toplanmaya başlanmıştır. İstanbul’da ilk kurulan kütüphane kubbeyle örtülü kare planlı, kapalı hacimli bir giriş revakı olan Divanyolu’nda Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi’ndeki (1661) kütüphanedir (Ödekan, 2013, s. 379).

Denizli Sancağında bulunan kütüphaneler şunlardır:

Şeyh Osman Efendi Kütüphanesi: Musa Ağa mahallesinde bulunan kütüphanenin kurucusu Şeyh Osman Efendi idi. 1860/1861’de kurulmuştur²¹⁶. Kütüphanede bulunan kitap sayısı 1898’de 370; 1899’da 374; 1900-1901 ve 1903 yıllarında 700 adettir²¹⁷.

Hacı Sadık Ağa Kütüphanesi: Kayalık mahallesinde bulunan kütüphanenin kurucusu

²¹⁶ SNMU-1316, s. 938-939.

²¹⁷ SNMU-1316, s. 939; 1317, s. 1037; 1318, s. 1154; 1319, s. 445; 1321, s. 388.

Hacı Sadık Ağa idi. 1866/1867'de kurulmuştur²¹⁸. Kütüphanede bulunan kitap sayısı 1898'de 530, 1899'da 552, 1900-1901 ve 1903 yıllarında 374 adettir²¹⁹.

Maarif Salnamelerinde sadece Denizli merkezdeki kütüphanelerden bahsedilmiştir. Ancak Vilayet Salnamelerinde Tavas ve Garbıkaraağaç kasabaları ile köylerinde bulunan kütüphanelere dair bilgiler verilmiştir. 1308 Vilayet Salnamesine göre Tavas'ta 20, Garbıkaraağaç'ta 35 kütüphane bulunmaktadır.

1920 yılında Kültür Direktörlüğü açılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Denizli'nin il olmasının ardından bu direktörlük *Denizli İl Kültür Müdürlüğü*'ne dönüşmüştür. İlgili Kurum Denizli'de ihtiyacı karşılayabilecek bir kütüphanenin açılması için 1924 yılında çalışmalara başlamıştır (Kodal, 1996, s.183).

²¹⁸ SNMU-1316, s. 938-939.

²¹⁹ SNMU-1316, s. 939; 1317, s. 1037; 1318, s. 1154; 1319, s. 445; 1321, s. 388.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda temellerini akla ve bilime dayandırması onu siyasi açıdan lider bir devleti haline getirmiştir. Yıllar içerisinde temellerinden uzaklaşması da aynı hızla çöküşü başlatan en büyük etkidir. Parlak devirleri geride bırakırken bozulan güç dengelerini yeniden kendi lehine çevirmek isteyen Osmanlı Devleti, Avrupa'yı daha yakından takibe başlamıştır. Öncelikle askeri alanda yeniliklere başvurulmuş ancak istenen sonuca ulaşılamamıştır. Devlet adamlarının hazırladığı tüm raporların gösterdiği ortak çıkarım devletin tüm organlarını saran yozlaşmanın sadece toptan ve süreklilik arz eden akıl ve bilim çerçevesindeki uygulamalarla aşılabileceği olmuştur.

Ülkede vakıflar aracılığıyla yürütülen eğitim hizmetleri Tanzimat Döneminden sonra devlet denetimine geçmiştir. Böylece modern anlamda bir eğitim sistemi uygulamaya konmuştur. 18. yüzyıldan itibaren açılan askeri okulları modern anlamda açılan okullar takip etmiştir. Devletin dağılmasını önlemek amacıyla oluşturulmaya çalışılan Osmanlıcılık, İslamcılık gibi fikir akımlarının yansımaları eğitim sisteminde görülse de hedeflenen amaca yaklaşımdan çok uzak kalmıştır.

Eğitim sistemi içinde varlığını sürdüren sıbyan mektepleri ve medreseler modernize edilerek günün koşullarına uygun hale getirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda yapılan tüm girişimler ilmiye sınıfı ve halk nezdinde tepkiye neden olmuştur. Halkın din ile özdeşleştiği bu kurumlara müdahale adeta *dini değiştirme çabası* olarak görülmüştür. İnsanların ihtiyaç duyduğu gündelik ve sosyal hayata dair hiçbir bilgi ve deneyimi barındırmayan bu kurumlar gereksinim duyulan *kalifiye* birey/devlet adamı ihtiyacını karşılayabilecek güçte değildi. Daha fazla tepki çekmemek adına bu eski tip eğitim kurumları kaderine terk edilmiştir.

Toplumda ve devlet kademelerinde ihtiyaç duyulan türden bireyleri yetiştirecek tarzda okullar açılmaya başlanmıştır. İlk olarak modern anlamda ilköğretim eğitimi verecek olan

ibdidai mekteplerinin açılmasına başlanmıştır. Bu okulların temel amacı üst eğitim kurumlarına öğrenci yetiştirmektir. Başlarda pek ilgi görmeyen bu okullar çıkarılan kanunlarla zorunlu hale getirilip halkın desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Denizli Sancağı ve kazalarında 1882'de itibaren bu Fransız tarzı mektepler açılmaya başlanmıştır. Genel atmosfer göz önüne alındığında, katılım oldukça yüksek olmuştur. Açılan yeni ibdidai mektepleri bu ilginin doğal bir sonucudur. Kız ibdidai mekteplerinin açılmaya başlanması ise tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi daha geç tarihlerde gerçekleşebilmiştir.

1838 yılından itibaren faaliyete başlanan bir diğer eğitim kurumu ise rüşdiye mektepleri olmuştur. Başlarda ibdidai sonrası hazırlık okulu olarak görev yapan bu mektepler daha sonra ortaokul niteliğinde bir işlev üstlenmiştir. Bu mekteplerin açılma nedeni de yine ibdidai mekteplerinde olduğu gibi kendilerinden üstteki mesleki eğitim kurumlarının öğrenci ihtiyacını karşılamaktır. Bu rüşdiye mekteplerinin ilk mezunları büyük bir ilgi ve alakayla karşılanmış, adeta devletin ihtiyacı olan taze kan olarak görülmüştür. Denizli Sancağında ve tüm kazalarında birden fazla sayıda rüşdiye mektebi açılmış, halk katılım göstermiştir.

1873 yılında ise günümüz lise eğitimi veren kurumlar düzeyinde olan idadi mektepleri açılmaya başlamıştır. Denizli İdadisinin açılışıysa 1891 yılını bulmuştur. Denizli Sancak merkezinde tek bir idadi açılmıştır. Denizli eğitim hayatı içinde oldukça önemli bir yeri olmuştur. Halk tarafından yeniliklerin bu kadar çabuk benimsenmesi oldukça olumlu bir durumdur.

Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi Denizli'de yaşayan gayrimüslim tebaa kendi dini cemaatlerine uygun olarak okullaşmaya gitmiştir. Sancakta yaşayan Rum ve Ermeni kesim kendi çocuklarının eğitimi için ibdidai ve rüşdiye okulları kurmuşlardır. Sancak merkezinde olduğu gibi kazalarda da bu okullara rastlanmaktadır. Gayrimüslim tebaanın eğitim için ısrarla kendi eğitim kurumlarını tercih ettiği söylenebilir. Bu keskin ayrışma halkın Osmanlı kimliğinde birleşmesi fikrinin işlevsizliğinin oldukça somut bir kanıtı niteliğindedir.

Sonuç olarak II. Abdülhamit'in kurucusu olduğu modern eğitim sistemi geliştirilerek sürdürölmektedir. Eğitim tarihinin bu serüveni günümüz eğitimcilerine ışık tutması ve eğitim rotasının belirlenmesi açısından adeta bir rehber olarak görölmelidir. Eğitim alanında yaşanan aksaklıklar devletlerin sonunu getiren önemli unsurlardan biri olmuştur.

Osmanlılarda mektepler dışında önemli bilgi merkezlerinden biri de kütüphanelerdi. Eğitim alanında yapılan atılımlar kütüphaneleri de etkilemiştir. Vilayetlerde kütüphaneler kurulmuş, var olan kütüphanelerse içerik olarak zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak kütüphanelerin kaderi de mekteplerinkinden farklı olmamıştır. Devletin nüfusu göz önüne alındığında, kütüphane ve eser zenginliği açısından yetersizlik bariz biçimde görölebilir. Her ne kadar reform girişimlerinde bulunulsa da eğitim almak ve bilgiye ulaşmak halk tabanına yayılamamış, üst tabakadan bireylerin yararlanabildiği imkânlar olarak kalmıştır. Araştırma konusu yıl aralığında Denizli'de de durum farklı değildir. Sadece iki kütüphane vardır. Bu kütüphanelerin toplam eser varlığı da bin otuz dört kitaptan oluşmaktadır.

Kaynakça

A.MKT. MHM.195/56, 2 Ra. 1277

DH.MKT. 2253/119, 29 Ca. 1317

DH.MKT. 2254/15, 30 Ca. 1317

DH.MKT. 2255/128, 5 C. 1317

DH.MKT. 2257/69, 10 C. 1317

DH.MKT. 2372/67, 13 Ra. 1318

DH.MKT. 2403/25, 21 Ca. 1318

DH.MKT.2415/75, 22C. 1318

İ.MF.5/1317 N. 26

MF. MKT. 634/43, 7 Ra. 1320

MF. MKT.1112/66, 10 Ra. 1327

MF. MKT.1185/3, 1Ca. 1331

MF. MKT.1190/13, 25 L. 1331

MF. MKT.14/37, 22 Ş. 1290

MF. MKT.15/5, 2 L.1290

MF. MKT.16/85, 16 Za.1290

MF. MKT.195/56- Hicri 2 Ra 1277

MF. MKT.198/11, 3N. 1311

MF. MKT.223/14, 4 Ra. 1312

MF. MKT.266/56, 8 Z. 1312

MF. MKT.272/ 19, 11 M. 1313

MF. MKT.272/434, 13 M. 1313

MF. MKT.31/168, 23 Ş.1292

MF. MKT.311/ 26, 30 L. 1313

MF. MKT.320/ 41, 6 M. 1314

MF. MKT.321/32, 8 M. 1314

MF. MKT.322/12, 12 M. 1314

MF. MKT.322/8, 11 M. 1314

MF. MKT.324/57, 29 M. 1314

MF. MKT.325/67, 4 S. 1314

MF. MKT.331/ 33, 27 Ra. 1314

MF. MKT.336/ 18, 20 R. 1314

MF. MKT.344/46, 9 B. 1314

MF. MKT.36/848, 17 R.1293

MF. MKT.379/30, 9 B. 1315

MF. MKT.41/108, 25 B.1293

MF. MKT.416/41, 01 Ca. 1316

MF. MKT.419/37, 4 C. 1316

MF. MKT.42/1, 1 Ş.1293

MF. MKT.42/87, 9 Ş.1293

MF. MKT.430/15, 13 Ş. 1316

MF. MKT.443/54, 29 Za. 1316

MF. MKT.470/69 29 L. 1290

MF. MKT.50/30, 8 B.1293, 1294

MF. MKT.507/18, 9 S. 1318

MF. MKT.528/10, 9C. 1318

MF. MKT.537/51, 4 Ş. 1318
MF. MKT.540/53, 25 Ş. 1318
MF. MKT.545/38, 24 L. 1318
MF. MKT.560 /48, 12 S. 1319
MF. MKT.560/ 48, 12 L. 1319
MF. MKT.60/128, 15 Ra.1296
MF. MKT.62/63, 19 Ca. 1296
MF. MKT.63/123, 3 Ş.1296
MF. MKT.646/33, 19 R. 1320
MF. MKT.70/14, 12 L.1298
MF. MKT.71/85, 12 Za.1298
MF. MKT.714/58, 25 Ra. 1321
MF. MKT.714/58, 25 Ra. 1321
MF. MKT.720/20, 28 C. 1318
MF. MKT.720/7, 26 R. 1321
MF. MKT.729/20, 28 Ca. 1321
MF. MKT.73/110, 12 S. 1298
MF. MKT.76/68, 16 Ş. 1299
MF. MKT.774/52, 27 M. 1322
MF. MKT.862/26, 4 R. 1323
MF. MKT.878/50, 29 Ca. 1323
MF. MKT.930/49, 2 R. 1324
MF. MKT.949/62, 4 B. 1324
MF. MKT.981/78, 20 M. 1325

SVA 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1308, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326.

SNMU 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Akbulut, O. N. (2008). *Evliya Çelebi'ye göre güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp#top2>)

Akyüz, Y. (1994). Tanzimat döneminde eğitim biliminde ve öğretim yöntemlerinde gelişmeler. I. Duruöz (Ed.), *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 501-512). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akyüz, Y. (1999). 17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme Ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler Ve Doğrultular). *Milli Eğitim Dergisi*, 144.

(http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/akyuz.htm).

Akyüz Y. (2001). *Başlangıçtan 2001'e Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Alfa.

Altıparmak, S. (2008). *Cumhuriyet dönemi Denizli'nin sosyal tarihi (1923-1950)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Antel, S. C. (1999). *Tanzimat maarifi. Tanzimat(Cilt. I, s. 444)*. İstanbul: MEB.

Atuf, N. (1932). *Türkiye maarif tarihi (Cilt. 2)*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit.

Avcı, Y. (2007). Osmanlı devletinde afet yönetimi ve 1899 Denizli depremi. A.

Özçelik vd. (Ed.), *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu I* içinde (ss. 362-363). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Aybars, E. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Aydın, M. (2006). Denizli’de eğitim (1878-1908). A. Özçelik vd. (Ed.), *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu I* içinde (ss. 456-472). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Baltacı, C. (2002). Osmanlı Devleti’nde eğitim öğretim. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 11, ss. 446-462). Ankara: Yeni Türkiye.

Başığit, T. (2002). Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 17, ss. 687-696). Ankara: Yeni Türkiye.

Baykara, T. (1966). *Aydın eyaleti (XIX. Yüzyılda)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Baykara, T. (1989). Denizli Hakkında Tarihi Ve Kültürel Temel Bilgiler. *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri*. Denizli.

Baykara, T. (2000). *Anadolu’nun tarihi coğrafyasına giriş I (Anadolu’nun idari taksimatı)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Belge, R. (2018). Denizli Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Öğeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27, 167-181.

Bozkurt, N. (2010). Maarif Salnamelerine Göre Kütahya Sancağında Eğitim-Öğretim (H. 1316-1321 / M. 1898-1904). *History Studies*, 213, 61-84.

Coşkun, T. (2007). *Cumhuriyet dönemi Denizli’nin idari tarihi 1923-1973* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Cihan, A. (2002). Medreselerdeki personel çeşitliliği ve sosyal mobilizasyon. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 15, ss. 44-60). Ankara: Yeni Türkiye.

Çelikaş, H. S. (2006). *II. Meşrutiyet dönemi sıbyan mekteplerinde din öğretimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Demir, T. (2017). *Kadı sicillerine göre Denizli 1774-1812*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi.

Demiralp, Y. (1997). *Erken dönem Osmanlı medreseleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 15, ss. 44-60). Ankara: Yeni Türkiye.

Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde sultaniler ve idadiler (1869-1922)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Denizli Çevre Mühendisleri Odası Denizli Çevre Durum Raporu

(http://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/176992ff19d54f2_ek.pdf).

Develioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilaver, H. (2002). II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayınlanan bir istatistik mecmuasına göre Osmanlı maarifi. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 15, ss. 73-91). Ankara: Yeni Türkiye.

Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. (Cilt. 1-4). İstanbul: Eser.

Erünsal, İ. (2002). Köprülü Kütüphanesi. *TDV İA.*, 26, s. 257-258.

Ertaş, M. Y. (2006). Kazadan Livaya Geçişte Denizli. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 11, 73-76.

Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İslam, devlet ve eğitim* (Çev. P. Sıral). İstanbul: İletişim.

Gökmen, E. (2005). *Aydın vilayeti idadi mektepleri* (Yayınlanmamış kongre bildirisi). Celal Bayar Üniversitesi, II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, Manisa.

Gökmen, E. (2006). Aydın Vilayetinde Sıbyan Mekteplerinin İbhidai Mekteplerine Dönüştürülmesi. *OTAM Dergisi*, 20, 149-175.

Hızlı, M. (2002). Osmanlı klasik döneminde medrese. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 11, ss. 426-435). Ankara: Yeni Türkiye.

Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 25-46.

İhsanoğlu, E. (Ed.) (1998). *Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi* (Cilt. 2, ss. 20-520). İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

İnan, S. (2004a). Arşivden Bir Belge. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 3, 39.

İnan, S. (2004b). Denizli'de Nüfus Gelişimi. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 4, 10.

Kayaoğlu, S. (Ed.) (2001). *Maarif-i umumiye nezareti tahrihçe-i teşkilat ve icraat/ XIX. yüzyıl Osmanlı maarif tarihi*. Ankara: Yeni Türkiye.

Kanca, M. F. (2005). *Germiyanogulları Beyliğinin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Kazıcı, Z. (2004). *Osmanlı'da eğitim öğretim*. İstanbul: Bilge.

Kemal Şakir. (1927). *Tarihi, coğrafi, ictimai, sıhhi, iktisadi, nokta-i nazardan Denizli*. İstanbul: Hüsn-ü Tabiat.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitim (1773-1923)*. Ankara: Uzman.

Kodal, T. (1998). Milli Mücadelede Denizli ve Önemi. *ATAM Dergisi*, 42, s. 1021-1043.

Kodal, T. (1996). *Atatürk döneminde Denizli (1923-1938)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kodal, T. (2005). Denizli'nin Azınlıkları (1923-1938). *Geçmişten Günümüze Denizli*, 8, 38-40.

Kodaman, B. (1999). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. (İlk basım 1991).

Kölemen, S. (2007). *19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Kütahya Sancağında eğitim* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Köstüklü, N. (1999). *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur sancakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Köşklü, Z. (2002). XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı medrese mimarisi. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (Cilt. 12, ss. 162-168). Ankara: Yeni Türkiye.

Nurdoğan, A. M. (2005). *Osmanlı modernleşme sürecinde ilköğretim* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Okay, C. (2002). Son dönem Osmanlı toplumunda çocuk. H. C. Güzel (Ed.), *Türkler*, (Cilt. 14, ss. 41-56). Ankara: Yeni Türkiye.

Ödekan, A. (2013). Sıbyan mektebi, medrese, kütüphane. S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi* (Cilt. 3, ss. 377-381). İstanbul: Cem.

- Öktem, Ü. (2004). Osmanlı Medreselerinde Felsefe. *OTAM Dergisi*, 15, 271-288.
- Özçelik, A. (2006). Türk Hâkimiyetinde Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 9, 28-33.
- Özkan, A. F. (1999). Bölgemiz ve ilimiz Denizli. Denizli: Özlem.
- Özkan, S. H. (2010). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3, 1783-1800.
- Özpınar, Y. (2004). Denizli İl Merkezi ve Yakın Çevresinde Oluşan Depremler. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 2, 9-11.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pakalın, M. Z. (1995). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Sartiaux, F. (1931). *Küçük Asya'da ölmüş şehirler: Priyen, Milet, Didim, Hierapolis*. İzmir: İzmir ve Havalisi Asarlatika Muhipleri Cemiyeti.
- Savcı, S. (1943). İsmet İnönü Lisesi'nin Tarihçesi. *İnanç Dergisi*, 80, 47.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Toker, T. (1967). *Denizli tarihi*. Denizli: Yenigün.
- Toker, T. (1984). *Her yönüyle Denizli ili ve Denizli klavuzu*. Denizli: Turizm Derneği.
- Turan, Ş. (2004). *Türk devrim tarihi*. Ankara: Bilgi.

Tütenk, A. A. (1946). Denizli'de Maarifin İnkişafı Tarihi. *İnanç, Sanat ve Kültür Dergisi*, 102, 1-7.

Tütenk, A. A. (1949). *Milli mücadelede Denizli*. İzmir: Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği.

Uysal, M. A. (1999). *Cumhuriyet döneminde Denizli kazası* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Ünal, M. A. (1988). *Tahrir defterlerine göre Denizli Şehri*. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1982). *Osmanlı tarihi* (Cilt I, ss. 58). Ankara: TTK.

Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyanogulları tarihi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

Yaldız, E. (2003). *Konya'daki medrese yapılarının yeniden kullanım koşullarına göre değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Konya Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Yalçın, O. Ş. (1974). *Denizli*. İstanbul: Özyürek.

Yıldız, B. (2013). *Denizli sancağında gayrimüslimler (1876-1923)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yılmaz, M. O. (1957). Denizli Maarif İşleri. *Büyük Modern Türkiye Dergisi*, 42, 24.

Yılmaz, Ö. (2002). *Osmanlı medreselerinin eğitim programları*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

Zengin, Z. S. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri. *Belleten*, 261, 613-652.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ömür Kумыol

Doğum Yeri: Denizli

Doğum Tarihi: 27. 08. 1988

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Öğretmenliği, 2010.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Eğitimi, 2019.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce.

İLETİŞİM

E- posta Adresi: kумыol.omur@gmail.com